

Дім для Дома
Вікторія Амеліна

Здається, до чужої скрині вже ніколи не підібрати ключа. Вже ніколи не відпустити штурвал винищувача. Ніколи ні пес, ні стіни не приймуть нових господарів. Але буває, чужа таємниця виявляється й твоєю також. І, можливо, героям цієї історії таки вдасться віднайти дім.

Вікторія Амеліна Дім для Дома

Те, що біль, страх, страждання людини зникають з її смертю, що нічого не залишається по злетах, падіннях, насолодах і тортурах, є гідним подяки подарунком еволюції, яка уподібнила нас до тварин. Коли б після кожного нещасного, змученого залишався хоч один атом його почуттів і цей сумний спадок поколінь зростав, коли б хоч іскра страждань могла перейти від людини до людини, світ був би сповнений жахливого виття, силоміць вирваного з нутроців.

Станіслав Лем «Голос неба» (польск. «Głos Pana»)

Усі герої вигадані, пес справжній.

Пролог

Народження

Народження – не все. Я не вірю у гороскопи. Того дня, коли вирішувалося моє життя, за вікном сипали білі цятки. Такі, знаєте, дрібні уламки замерзлих річок, які пахнуть чужими краями? Хоча тоді сипали часточки звичайнісінького Дніпра – не Дунаю, не Дону, не Вісли, не Амазонки чи Міссісіпі, не Неви чи Москви-ріки, а саме Дніпра. На вигляд ніколи не відрізниш, але запах живого снігу не сплутаєш. Екран телевізора сніжить так само – у кімнаті старого, якого я дуже люблю, – тільки цятки на екрані нічим не пахнуть. Як і все, що відбувається в телевізорі.

За документами ім'я моє мало початись на букву «D». Полковник, якого я дуже люблю, називатиме мене потім «дурашка», та тоді мені дали інше ім'я: Dominicus. Так, у лютому 1991-го року я став одним із господніх псів, з правильним іменем, на правильну букву. Звісно, мене не хрестили – це нам

не потрібно, адже все одно всі ми, так чи так потрапляємо до Божого раю. Натомість мені видали документи, де вказано мою породу, колір шерсті та інші параметри, важливі для майбутнього покупця.

Одяг, пошитий у Бердичеві, продавався погано, а надто після того, як фабрика зупинилася й продавати було вже нічого; щенята, мабуть, продавалися трохи краще.

Тож того дня, коли покупець прийшов, я вже мав ім'я й документи, і господар моєї матері був готовий будь-що мене продати своєму далекому родичеві. І за вікном сніжило, хоч я ще й не знав, що таке сніг і яке значення матиме вибір покупця для мене й ще багатьох людей та собак, які трапляться на моєму шляху. Якби покупець помилився вибираючи, ми ніколи б і не зустрілися з чоловіком, який мене дуже любив і якого дуже люблю я, пудель, за паспортом Dominicus, а для близьких за простою — Дом.

Порода

Пудель я не простий — королівський. Хоча згодом мені доведеться дізнатися, що оця додаткова прикмета для пуделів мого зросту — «королівський» — насправді надумана. Можливо, навіть це просто маркетинговий хід продавців занадто великих пуделів, яким треба якось виживати в нашій частині світу в часи закриття швейних фабрик і повернення моди на аристократію. Думаю, англійською в моїх документах записано просто «standard poodle» — «пудель стандартний». Стандартний і королівський, погодьтеся, не одне й те ж. Втім, з маленького українського містечка Новерська вся Європа здавалася королівством із чарівної казки. Тож в ті часи, в які мені саме випало проживати своєсобаче життя, з 1991-го до 2005-го, взагалі, майже всі речі, перетинаючи кордон із колишніми республіками СРСР, ставали королівськими, елітними та люксовими...

Тож не піддаваймося на лестощі: я просто великий пудель. Знавці навіть хитали головами, вимірюючи мене від кінчиків лап до білої гривки: занадто великий. Великий не за життям своїм, а за розміром. Неправильний.

Автор цієї книжки

Ось автор розповідає вам, що він, тобто я, — пудель. Мовляв, хіба не всі мають право сказати? Навіть і пуделі. Чи, ви вважаєте, не всі? Не кожен собака, так би мовити, має право на розуміння. Тим більше слова — хіба це собача справа? Я, якщо чесно, іноді думаю теж, що мова — це надто складно. Надто багато в ній протиріч, недомовок, обмовок та і брехні відвертої.

Навіть взяти саме оце слово — «пудель». У деяких країнах пуделями називають, до прикладу, занадто слухняних політиків. Прем'єр-міністра Великобританії Тоні Блера могли б називати спанієлем, болонкою, таксою

або... – та британські журналісти здатні назвати свого прем'єра, як завгодно, хоч бультер'єром! Він же не королева. А називали пуделем. Пуделем! Хоча, впевнений, жоден пудель ніколи не відправляв до Іраку ні людей, ні собак. Ні до Іраку, ні в Косово, ні в Сьєрра-Леоне, ні в Корею, нікуди. Зрештою, навіть якби якийсь пудель і захотів раптом відправити людей на війну, хіба люди дозволили б це? Ні, люди не підкоряються пуделям, тільки прем'єр-міністрам. Так що це журналісти дарма... Люди, я думаю, взагалі тепер вільні, можуть чинити, як собі знають, принаймні в кордонах простору, який самі вони називають «цивілізований світ». Навіть велика країна, у якій народилися всі мої рідні люди – і Господар, і старий полковник, і всі дівчата, навіть маленька Маруся, – ця страшна країна впала й розсипалась, як розсипається часом сіль або мука.

Чи, може, та країна не розсипалася, а розлилася, як річка після зими чи, наприклад, пляшка олії? Це ж тоді все пояснює. Велика страшна країна розбилася й розлилася, як розливається часом олія, куплена на Привокзальному ринку якоюсь львівською пані. Країна розтікалася бруківкою струмочками, ріками. І так просто її не витреш із вулиць.

Час іде, а людські ноги й собачі лапи зісковзують раз у раз – прямо на коліях, перед трамваєм, який прямує до центру, вниз Городоцькою. І все довкола липке, і ти вже не впевнений: чи це люди розбили чудовисько, чи чудовисько таки подолало людей – хитрістю: тепер позбутися його буде ще важче. І ти хочеш побігти геть, дістатися дому – але ковзаєш на розлитому, падаєш, лапа зісковзує під трамвай:

– Тікай, Доме!

Та старий полковник якось сказав мені: немає на Землі таких місць. Усюди щось билось, розбивалося, залишало

Взагалі-то це навіть зручно, що я собака. Будь я людиною, до цього дня дуже би втомився від одної лише необхідності вирішити, якою саме мовою розповісти цю історію – українською чи російською (інших мов я не знав би добре, навіть людиною – забракло би співрозмовників...). Потім, навіть уже вирішивши, я без кінця би перефразовував речення, яке цей вибір пояснює: як краще сказати «українською чи російською» або, може, «російською чи українською»? Ні, я б просто нічого ніколи не розповів. Будь я людиною. Але пес тут може сказати. Тож я скористаюся цим привілеєм.

Розповім, як так сталося, що люди мене вбили. Ви не лякайтеся, страждань чи подробиць вбивства собаки не буде. Якщо ж вам йшлося про книжку зі стражданням і кров'ю, то відкладайте цю, беріться за іншу. Мені, повірите, зовсім не йдеться навіть про встановлення й покарання вбивць. Імовірно, навіть я сам винен у всьому.

Ця історія не про вбивство, а про життя, яке завжди йому, вбивству, передує, – про моє собаче життя, сповнене радості та любові, й про їхнє людське, сповнене сумнівів, спогадів і бажань. Про наше щасливе життя. Бо таким воно і було – щасливим, якщо озирнутися та принохатися до залишених нами слідів.

Я хочу свідчити про свій дім. А дім твій – там, де твої сліди. Дім – розпорошений, як білі уламки замерзлих річок над Землею.

Частина I Новерськ

Розділ 1

Пудель як зброя

Чоловіка, який купив мене маленьким дурнятком у 1991-му, я завжди називав Господарем, інші — звали і звать Борисом. Або Борисом Андрійовичем.

Коли він купив мене, мені був лише місяць, але я вже демонстрував неабиякі успіхи. Я розплющив очі — це сталося десь на десятий день мого існування. Я почув звуки — це сталося на одинадцятий. Першим, що я побачив, був не сосок моєї великої білої матері й не мої брати, а календар на стіні. Вітер із прочиненої хвіртки теліпав цей календар, і три фігури, схилені над одною-єдиною чашею, беззвучно

Так, я демонстрував неабиякі успіхи. Покупцю Борису тоді було тридцять два, й він теж був людиною неостанньою: встиг закінчити географічний, вступити до комсомолу (чи навпаки — здається, не вступивши до комсомолу, важко було закінчити університет?), одружитися, запліднити дружину донькою (чи в іншому порядку?), одружитися вдруге, облишити комсомол, розлучитися знову, позичити великі гроші в одного з безлічі комсомольських друзів, поїхати до Угорщини з великою клітчастою сумкою, повернутися й заснувати бізнес, і купити авто, а потім продати й купити інше, і купити мисливську рушницю, і купити мене...

Пудель ж бо французькою, здається, «caniche», а тому має ловити «canards»[1 - Canards — з фр. «качки»]

Борис Андрійович точно не знав французької, тож я так ніколи й не дізнаюся, чому він обрав мене. Думаю, продавці-родичі його просто вмовили. Розповідали, як чудово великі пуделі полюють на диких качок. Мовляв, цей Домінік із дефектним вухом — нащадок справжнього мисливського роду. Борис повірив? Незручно було відмовитися?

— Незручно живим у могилу лізти, — так він любив повторювати.

Ймовірно, це просто не був для Бориса аж надто важливий вибір. І те, як склалося все моє життя, — результат випадковості. Хоча іноді, лише іноді, я уявляю, як Господар побачив маленьке біле щеня — мене — й полюбив без

вагомих причин. Зовсім не тому, що я вмію ловити качок. Тим більше, я і не вмію.

У мисливському товаристві, в яке Господар мене привів, з мене всі сміялися. Особливо смішним я був, коли вперше опинився в човні — я ледве його не перевернув, а надто — коли почув перший постріл. Господар сердився. Спочатку не на мене — на тих сміхунів і трохи на себе — за те, що все це затіяв. Уже тоді він, мабуть, приглядався до інших, нормальних собак. Та все одно, він був моїм господарем.

Інші лише сміялися. Особливо, після третьої пляшки. Та Господар не здався:

— Смійтесь-смійтесь, ще побачите мого Домініка.

Тоді я ще був Домініком. Це необхідність короткого, наче той постріл, назвиська для справжнього мисливського пса перетворила Домініка на Дома.

Господар казав: десь у Альпах є гора, яку звуть точно так — Домом. І верхівки її теж білі й нерівні, як моя гривка. Мій Господар був трохи романтиком. Інші мисливці — ні. Й вони насміхалися з мене ще дужче. Тільки один не сміявся, той Мисливець на ім'я Вадим. Він мовчав і кури́в, і так ніколи й не схибив. І всі трохи боялись його, і мабуть, хотіли бути на нього схожими. Я — дуже хотів.

Тільки незрозуміло, як із господнього пса я міг отак запросто стати горою? Та потім звик.

А Господар все вірив у моє майбутнє, намагався допомогти стати справжнім собакою. Він же добра, проста людина. Не дивіться на будинок, який він будує для себе — дах лишилося перекрити — триповерховий, схожий на той величний замок, що я потім часто бачитиму на малюнках господареві доньки Марії.

Думаю, був він, як я, трохи наївний. І навіть насправду мріяв після інституту вчити дітей — щоправда не географії, а історії. Господар вважав, у брехливій історії СРСР закладено (як закладають, мабуть, вибухівку?) багато істин: і самопожертва, і спротив злу, і безкорисливість, і любов до ближнього — це ж у справжній історії цього не було...

— А якщо в чомусь іншому переконати? — не відставали приятелі, поки Господар розливав щось ядуче по гранчаках.

— Це у чому ж?

— Ну от, наприклад, переконаєш ти цього пса, що він справжній мисливець. Але ж не зможе він... А ти вже його переконав, що він твій мисливський пес...

Господар відмахувався: народ — не пес. Народ усе може, усе виносить, усе приймає. Народ, як справжня любов. Треба лише правильно вчити. Цеглу возять з іншого боку міста — там розбирають старий і, мабуть, нікому не потрібний радянський завод. Добру справу роблять, я думаю. Й заодно будують високі будинки для себе.

І Господар таки вчив трохи. Вставляв моралізаторські байки з радянських підручників історії в свої географічні класи, просувався «по комсомольській лінії». Дружина Тамара ревнувала — до учениць старших класів, до комсомольських красунь — знала, як там «усі з усіма». Сама теж була й комсомолкою, і красунею. Потім Господаря прийняли до партії... Борис любить розповідати про ті часи.

А тепер? Тепер він торгує чимось у великому місті. Чим? Мабуть, будинками. Чи цеглою для будинків? Чи тракторами? Чи лісом? А може, пшеницею? Годі зрозуміти. Здається, Борис продає все.

Я не можу второпати розмов про «бізнес» — надто багато слів, а запахи однакові. Господар приходить додому й пахне гідким сигаретним димом, іноді — порошком, так, наче з полювання. Каже, полювати треба — як жити, жити — як полювати. Прямо філософ. А великі руки його завжди пахнуть, як гроші у гаманці.

Наш будинок стоїть за містечком Новерськом — там, де починається ліс. Стара хата з блакитними віконницями, в якій ми живемо, невелика, та поруч Господар уже майже добудував нову.

— Бо треба, псино, якимось тут виживати. Жити — як полювати. Січеш?

Ліс

Тоді десятиліття чупакабри ще не розпочалося, тоді ще був час вовків. А поки люди не назвали чупакабру чупакаброю, я її не впізнавав. У словах — вся людська влада. Й коли ми йшли на полювання, я скавучав, боячись вовка.

Коли заходиш до лісу, все змінюється. Світ обертається повільніше, запахи стають вагомішими. У лісі все має значення. Кожен слід, кожна межа.

Дитинство скінчилося, у мене тепер — робота. Нормальна собача робота.

А коли качка впаде з небес, я вмію принести її людині. Я вмію, бо я — пес. Я маю це вміти.

Тільки чомусь все не так просто.

Качки — обережні й хитрі птахи, до них так легко не підібратися. Вони відчують мене, наче життя навчило їх заглядати в найближче майбутнє. А якщо качку потривожили, налякали — вона ще довго не повернеться на старе місце. Можливо, навіть ніколи?

Треба опанувати себе. Плисти дуже тихо. Й лише в потрібний момент сполохати пташку, аби вона полетіла — в останній раз, і — плюх!

Ми вперше пішли до лісу наприкінці травня. Взагалі-то весною на качок полювати не можна. Весною полюють лише на качурів. Качкам потрібно дати трохи часу, аби виростили нових каченят для нас.

Та Мисливець, той, що майже не насміхається з мене, каже:

— Правила можна порушувати, коли ніхто не стежить за їх виконанням.

— Ну що, Домініку, будемо вчитися? — чи то питає, чи то стверджує Господар й батьківським жестом тріпає мою білу гривку.

Вполював я того сезону лише трьох качок. Майже трьох. Третю, вірніше, третього — Вадим підстрелив погано. Чи,

Вода в озері під Новерськом завжди така каламутна, що крові у ній не побачиш, але її ж — чути. І чути в крові страх. Але в крові того птаха було щось ще. Щось, крім страху. І я відвернувся й поплив, голосно плескаючи, подалі від того місця.

Якщо чогось раніше не зустрічав, це важко впізнати — як ту чупакабру. Та я тепер згадую, і мені здається, що в крові птаха я тоді вперше почув лють.

Господар розізлився. Він теж з розмаху вдарив мене. Качур перестав сіпатись там, в очереті.

Тихо.

А наступного дня пішов дощ. Птахи піднімалися високо, так, що зникали над сірими хмарами. Я хотів бути качуром, але мій вирій — мій дім — був у домі Господаря.

— Обираючи пса для такої справи... — повідав великий дядько з запахом цигарок і хворого шлунку, — треба переконатися, що він підходящий. Ну ти що... Це ж навіть не той вид пуделя.

— Що ти верзеш? Він просто надто голосно б'є лапами по воді, передчасно сполохує... Малий ще, навчитись. А вчора, то...

— Та він тобі що, людина? Що ти йому поясниш, як інакше плисти чи що? Тренера йому винайматимеш з плавання? — чоловік засміявся. — Ну, а вчора! Що це взагалі? Кажу тобі, він не здатний!

— Ай! Йди до біса! — Господар сердився і глитав настоянку з різким запахом.

Але великий із хворим шлунком далі провадив, що з шерстю моєю щось геть не так, що бувають пуделі з кучерявою — як ось у мене, а бувають із «шнуровою». Я не міг уявити, як це, та, мабуть, схоже на шнурівки кросівок Господаря. В мене справді шерсть не така. Неправильна.

— Він придатний хіба що вівці пасти, — дядько виголосив це, наче вирок.

Та він, здається, і працював суддею.

Суддя та Господар ще сперечалися, й тільки третій усе мовчав і кутив. Той, що завжди мовчав і кутив, і ніколи не схибив.

Ось може людина зватись Вадимом й не мати жодної вади. І може пес зватись Господнім Псом, а бути таким невдахою, таким свідченням геть не господньої, а дуже людської природи — чи то здатності, чи то навіть любові до помилок.

Розділ 2

Календар

На календарі, що висів при вході до старого будинку Господаря, був 1992-й рік і голі жінки. Це був уже другий календар після бердичівського із Трійцею, що запам'ятався мені. Я вже довіку звертатиму увагу на календарі.

Ляльки

Знаю, нечесно так ставитися до своїх обов'язків. Бо з яким же задоволенням я вгризаюся у кістки або — якщо пощастить — то й в соковите м'ясо. То що ж я хочу, аби хтось інший вбивав замість мене? Треба жити так, як їси. Господар має рацію, певно: жити — як полювати.

Виготовляєш опудала, встановлюєш кілька на видноті. Здалеку здаватиметься: це справжні качки застигли посеред води, як люди посеред площі. Насправді ж, це просто ляльки ганчіркові на мотузці. Чим більше ляльок, тим краще: вони дешеві, та й грошей не шкода. Річ же не в грошах, а в ідеї — у справедливості, якщо завгодно. Хоч я цієї справедливості й не розумію. Та Господар упевнено каже: хто хоче обманутися, заслуговує бути застреленим. І долоні його ще сильніше пахнуть порохом і гаманцем зі шкіри.

Втім, занадто багато ляльок — теж недобре. Опудал має бути стільки, скільки потрібно, аби справжня качка вирішила приєднатися до своїх — зімкнути ряди. Качки дурні, хочуть чомусь, аж до смерті, триматися купи, бути одне із одним.

Коли наставите ляльок на озері, сховайтеся та чекайте з рушницею напоготові. Якщо будете терплячими й незворушними, підстрелите кількох птахів.

Маша

Маша — дитина Господаря. Та, яку він ростив із донькою полковника ще тоді, коли вчив дітей неправдивій, але повчальній історії — замість безідейної географії. Та ростив недовго. Коли Маша була ще зовсім мала, з її матір'ю та Господарем трапилася сумна історія. Поїхавши до казкової країни Чехословаччини, Господар випадково зрадив дружині з красивою, але, вочевидь, не дуже моральною комсомолкою. Щоправда, поїздка виявилася й не зовсім марною — крім звістки про зраду й вагітність, яка пізніше виявиться вигадкою, Господар, як чесна людина, привіз із Чехословаччини подарунки та люстру з богемського кришталю — просто шикарну. У нас все більше бабусі з сірими кучериками, що стирчать з-під хусток. У Маші — товста темно-руда коса. Маша дивитиметься, як я принесу сьогодні в зубах скривавлену качку. Господар питає доньку: тобі подобається на полюванні? Й Маша, як маленький тихий солдат, обов'язково відповість батькові: так. Але ж я бачу — їй не подобається...

Машина мати так і не пробачила зради, щось не давало їй забути образу — можливо, якраз та прекрасна люстра над головою, а може, дурний характер, що передався їй від батька-полковника. Втім, чотирнадцятирічна Маша навряд задумувалася про все це. Я й сам нічого цього не знав і щасливо не знав би й досі, якби не те останнє полювання...

Маша приїхала під кінець літа. Вглядалась у мертві голови кабанів й опудала впольованих качок у новому великому домі — не лякаючись, ніби все життя вона жила серед опудал. Відповідала на все: так, ні, не знаю — наче солдат. Дуже тихий, маленький солдат. Коли ж починала говорити, очі її світилися, й вона ніби була вже не тут, в Новерську, а в далеких місцях, з її минулого. Ця дівчинка, здається, любила все велике, величне навіть. Наше озеро було для неї занадто малим. І це попри те, що сама Марія була найменшою дівчинкою, яку я коли-небудь бачив. Хоча я, якщо чесно, бачив у Новерську не так багато дівчат — може, й жодної.

Господар підносить рушницю в небо, наче хоче його розстріляти... І тут я чомусь кричу. Тобто я, звісно, гавкаю. А на мене кричать. І хтось сміється позаду, а хтось каже:

— Не матюкайтеся, тут дитина.

І ще:

— Заберіть цього тупого пса.

Так все й вирішилося. Я все зіпсував. Розлякав качок на озері. Качки — не такі й дурні. Довго не повертаються на місце, де їх сполохали.

Тож тепер у лісах під Новерськом на кілька пташок більше, ніж могло би бути, й менше на одного-єдиного пса — мене. Думаю, замість мене Господар взяв собі нормального собаку.

Але Господар любив мене, як умів.

Ви, люди, може, не усвідомлюєте цього, та кров завжди пахне по-різному. Пахне страхом чи щастям, ненавистю чи бажанням. Кров усіх вас видає. Принаймні мені.

Дорога до Львова

Дорогу від Новерська до Львова вистилають тумани. Стеляться, прикриваючи й без того невидиму дорожню розмітку. Може, тумани й з'їли її, білу захисну лінію, – тумани, дощі й протектори великих машин.

Водії пливуть за світлом на поворотах. Тут нікому не хочеться бути першим, бо нічого не видно попереду. Крім маячків того, хто був на твоєму місці на мить раніше. Перед тобою червоні вогні, білі – назустріч. Є така загадка, не знаю вже, де почув: дві ріки, біла й червона, течуть поруч, як зустрінуться – буде горе.

Погано, що не видно розмітки. Машине волосся липне до скла. Я лягаю на її голі коліна, щоб їй – тепліше. Вона ж його донька. Господаря. Він ще поруч, хоч і везе нас геть. І в цю мить я не знаю, як житиму без нього. Птах був того не вартий...

Я знаю, як це важливо – говорити. Коли тобі бракує чогось, уже знаєш його вагу... Може, вони ще поговорять? Не тепер, але коли Господар повернеться. А я все собі повторюю: Господар повернеться. Бо що я ще можу? І дівчинка мовчить. А вона ж могла би вмовляти, погрожувати, благати. Говорити хоч як.

Коли вивантажують речі з машини й Господар знову сідає за кермо, я вибігаю на порожню нічну дорогу.

Коли від тебе ідуть, треба бігти слідом і голосно гавкати – або кричати – що вмієш. Чи краще було би бігти мовчки, не видаючи себе? Берегти сили. Рвонути аж до Новерська чи Києва, чи... та хоч до Сан-Франциско! – куди б не поїхав Господар. Бо хто я тепер? Чий?

Фари засвітилися, готові влитися в червону ріку. Мотор загарчав на мене, як хижий пес. І Маша схопила мене за ошийник. Вона все розуміє: бо теж хоче бігти за батьком.

Невеличка жінка з втомленим обличчям підіймає валізи:

– Пішли, доню.

Не пішли. Побігли – за червоними вогниками. Маша не одразу мене відпустила й бігла разом зі мною чи, певно, прикриваючись мною, моєю вірністю. Автомобіль загальмував. Так голосно, що люди в сусідніх будинках й птахи на деревах, певно, прокинулися – визирнули з-під ковдр і крил.

Я думав, Маша нарешті щось скаже. Я сподівався на неї. А вона голосно дихала та мовчала. Й тоді Господар з розмаху заїхав мені по носі — як тоді, за качура. Як завжди. Майже не боляче.

Господар сказав:

— Тут дім! — як команду дав.

Дивна команда «Тут дім!» — я назавжди запам'ятав.

І ми пішли до мого нового дому. А Господар стояв і дивився вслід, щоби ми й не подумали бігти за ним.

Та Господар любив мене. Всі це знають. Клянуся своїм собачим чуттям, я чув запах любові й смутку. І навіть увечері вулиця все ще пахнутиме отак — любов'ю та смутком — аж до наступного ранку. Людям здаватиметься, ось-ось піде дощ. Але більше ніхто ні від кого в те літо не піде.

Новий дім

Залізна брама. Сходи пахнуть спиртом, котами і молоком, а ще... Хай мені бультер'єр! Слідів так багато, аж нудить. А блювати перед дверима — кепський початок знайомства. Місті всюди так. Сотні отруєних місць — під'їздів, будинків, сходів, доріжок в парку. 5 і 1

Я ледве плетуся, й на сходах мені ввижається чоловік з чорними вусами. В руках у нього тростина, набалдашник — у формі голови пуделя. Чоловік спускається нам назустріч — кожним прольотом. Знову і знову. Що за..

— Доброго ранку, Ярослав Теодоровичу.

— Добридень, пані Тамаро, — каже чоловік на рівні третього поверху, я дивлюся — тростина зовсім звичайна, без голови. — Мій Лумп до вашого під'їзду забіг, зараза. Ви не бачили? Ой, а це?..

— Пес, так. Подарували ось.

Чоловік сміється. Каже, гарненький я. На набалдашнику знову з'являється моя голова. І я обіцяю собі ніколи більше не дихати в цьому під'їзді. Я ще не знаю: в цьому

Я боюся людини з тростиною, її Лумп — мабуть, чорний великий дог або безсовісний бультер'єр. Я ненавиджу ці породи. Але чоловіка знову немає — назустріч нам ллється темрява.

Тамара мучиться із замком, аж поки зсередини їй не допомагає, штовхнувши двері, ще одна жінка. Цікаво, а чоловіки тут є?

— Дом! Заходь! — командує Маша пошепки. Маленький тихий солдат.

І я заходжу. Тут дім. Тут дім. Дім?

Новий дім для Дома.

5 і 1

Їх шестеро. І тільки один із них чоловік. Аж шестеро на дві кімнати та кухню. П'ятеро жінок різного віку.

Найстарша жінка велика. У великому кріслі, перед телевизором. Телевізор – у серці квартири чи й замість серця. А жінка ніби спеціально росла й росла, цілеспрямовано, аж поки не заповнила це своє крісло – собою. Жінка пахне ірисками, міцним чаєм, пранням, пігулками від болю у горлі, мукою, нитками й ще чомусь трохи – нафтою. Нафтою? Як це можливо? Я ще не знаю.

Інші жінки називають найстаршу бабусею або просто – «ба». А я думаю: до чого ж велика. Занадто. Я теж занадто великий – високий у гривці, не за стандартом. Я думаю про жінку: Велика Ба. Вона подобається мені, попри нафту.

А це ось Машина мати, Тамара, та сама, що замовляла люстру з богемського кришталю. Люстра висить над кріслом. Молодша сестра Тамари – рада бути молодшою. Можна б, певно, ще трохи молодшою, хоч на кілька років. Цій жінці сумно і трохи нудно. Можливо, життя тікає крізь пальці? Минає, певно, за вчителюванням – он як тхне від неї чорнилом та крейдою. Вчительку звати Ольгою. Це та, що в одній сорочці відчинила нам двері. Ольга красива. Не знаю, як на обличчі, бо ми, собаки, майже не розрізняємо ваших рис – але фігурка хороша. Крім крейди й чорнила, Оля – це книги, помада, невпевненість, теж трохи степу, потягів і доріг. А ще ця жінка пахне своєю донькою, передусім вона відчувається матір'ю й, мабуть, почувається так. Мамою Олею – так я буду її називати.

Темно-руде волосся Тамари яскравіше за Машине, бо пахне іранською хною. Жінці, певно, не більше тридцяти п'яти, невже вона зафарбовує сивину? Тамара – старша донька Великої Ба. Й це добре, що старша. Тамарі хочеться бути старшою. Най-най-старшою.

Руки її пахнуть содою, як руки жінки, що любить чистенький посуд. І шоколадом – мабуть, вона любить солодощі. І алкоголем – так, алкоголем руки теж пахнуть.

Кров Тамари – пульсуючі потічки гіркоти та віри. Ця жінка ще вірить у щось. Може, в те, що можна все виправити – в цій квартирі, в місті, країні, в її, Тамариному, житті. Тільки ж світ неслухняний, не слухається Тамари. Але вірити – правильно. І Тамара подобається мені попри запах горілки.

Тамара, як я, як Велика Ба, не звідси. А звідки? Цей дивний букет її тіла й крові – сплетіння судин і провулків малих містечок, і проспектів великих

міст, степу, німого болота, галасливих потягів, листя лавсонії, чоловіків, лаку для нігтів...

Голова вже розколюється – від цих людей і цієї дурної квартири. Я хочу назад, до Новерська, там більшість людей принаймні відчувалися так, як і мають відчуватися люди з цього таки Новерська. Дім пахнув, як його мешканці. Мешканці – так, як дім. А тут щось розламалося.

Ні, мої нові знайомі, може, люди і непогані. Та здається, прийшли сюди, хоч і давно за мою мірку, але чи то нізвідки – чи то звідусюди. Я не знаю – ще нічого не знаю, лежачи у вітальні, вслухаючись, обережно вбираючи в себе простір, де Господар наказав мені почуватися вдома.

Б'юсь об заклад, кучері Мами Олі теж мали би бути рудими, такими, як у Тамари та Маші, – он скільки веснянок на носі. Та Ольга пофарбувалася в русий, як у доньки. Донька ж, певно, вдалася у свого батька, а Оля хоче бути на неї схожа. Як поломка у плині часу: мати хоче бути схожою на доньку. Волосся пахне жакливо – хімічний завод.

Сестри Тамара та Ольга називали доньок однаково: Марія й Марія. Дивно, навіть щенят в одному посліді називають на одну літеру – та ж не однаково. Ось у мене брати: Дік, Ден, Дрезден і Дональд.

Старшу, доньку Тамари, Машу ви уже знаєте. Це через неї я тут. Молодшу ж, доньку Мами Олі, всі звуть Марусею. Треба ж якось розрізнати. Маша й Маруся. Вочевидь, їх примудрилися назвати однаково ще тоді, коли, здавалося, полковникові доньки розлетілися з цього дому назавжди, й постійно жити під одним дахом двом Маріям не доведеться. Зокрема й очі, я б не сказав, що гарні. Та є в них щось незвичайне. Неправильне? Так, «неправильне» – правильне слово. Й ще, Маруся мені весь час усміхається. Просто так. Бо немає, здається, ніяких причин. Хіба я такий смішний? Я відвожу погляд.

Марусі десь років шість – геть нічого за людською мірку. В неї русяві кіски та дивні очі. Ні, з їх кольором все в порядку. Й ніякої виняткової краси в цій дитині немає

А жінки не зводять з мене очей, чешуть мені живіт – несподіване задоволення. Обговорюють, як підуть гуляти зі мною до парку – всі разом. Так, навіть Ба зійде зі свого крісла, як сходять із неба.

Я рахую їх: Велика Ба, її доньки – Тамара та Ольга, дві онуки-Марії. Раз, два, три, чотири, п'ять... П'ятеро жінок різного віку та один чоловік – віку дуже виразного. З білою, зовсім, як у мене, головою. В людей лише зрідка буває таке волосся – не сіро-сиве, як перші приморозки, а біле, наче глибокий сніг. Коли такий випадає, коли він ще цілий, без дірок, залишених людськими чоботами й нашими лапами, вже знаєш: йому залишилося недовго.

Єдиний чоловік у цьому галасливому домі – мовчить. Телевізор гомонить, жінки несміливо говорять, а він – мовчить. Мовчки пахне землею та хлібом, яблуками, серцевими ліками, і – несподівано для старого – машинним маслом, вітром і керосином.

За вікном сіріє. Спати вже ніхто не лягатиме.

Найкрасивіший

Пальці рухаються вздовж вуха. На жаль, саме того, з дефектом. Я нервую. Людина, навіть маленька, обов'язково помітить брунатно-жовту огидну пляму. Через неї моє вухо, мабуть, виглядає брудним, як в якого-небудь безхатченка. А люди ж оцінюють, люди завжди нас оцінюють. Ми їх, звісно, теж. Та тільки в людей більше влади. В людей завжди було більше влади — навіть тоді, коли ми, пси, ще були вовками. Бо ми все ще були вовками, а люди вже стали людьми.

І ми вчорами ходили колами довкола людського світла, довкола тепла, довкола запаху м'яса — як планети довкола зірки. І якогось щасливчика людина підпустила поближче. На крок, на два, ближче, ближче — навіть дозволила підібрати рештки вечері, кістки, сухожилля. Що це було? Співчуття до одвічного ворога, нехай голодного і худого? Бо навряд стародавній мисливець розраховував на дарвінівські механізми добору. Але той, хто йому довірився, вижив. Вижив і став моїм предком. А та людина — першим господарем.

Хоча це дівча, яке водить пальцями тепер вже моєю спиною, мабуть, і не людина ще — так, допитливе, грайливе щеня. Все усміхається — зуби малі й нерівні. Це не я смішний — Маруся смішна.

Пальчики торкаються носа — лоскотно. І я теж усміхаюся, як умію. Думаю, тепер ми двоє виглядаємо дурненькими.

— Марусю, ти обережно? Все-таки це собака.

Натрапивши на мої ікла, пальці тікають. Ні-ні, Марусю, вернися, я ж зовсім безпечний. Пес, а не вовк. І дівчинка ніби чує мене — пальчики повертаються. Вона знову торкається мого носа і оголошує:

— Холодний і мокрий. Значить, Додік почувається добре!

Що? Додік? Так мене ще ніхто не називав.

Ранкове сонце світить крізь візерунки білого тюлю. Знову заглядає в кімнату Марусина мама:

— Все добре?

Звісно, добре. Ніхто і ніколи ще так мене не голубив. Ця мала просто диво — й дивачка. Справді дивачка. Я бачив, як вона й стіни гладить — голубить так само ніжно, як і мене.

А Тамара зауважує голосно, мовляв, треба робити ремонт, світлі шпалери потемніли від часу, та, головне, — від Марусиних пальців.

— Не треба ремонту! — просить мала. — Я кожна дірочку на шпалерах знаю. Я їх люблю...

— Нічого, вивчиш нові, — відповідає Тамара. — Ти ж і нові шпалери нам зіпсуєш?

Я довго не розумію. Потім хочу спитати: невже зовсім нічого? Зовсім нічого Маруся не бачить? Але як я спитаю. Маруся, втім, усе одно відповідає мені. Дитина, видно, вміє читати думки — принаймні собачі:

— Ти, може, не розумієш, — зітхає. — Я зараз тебе не бачу, — Маруся зупиняється, ніби справді міркує, чи здатен я розуміти. Вочевидь, вирішує й додає: — Але ти не думай, я пам'ятаю, як виглядають собаки. Я бачила їх раніше. І ще, Доміку, я знаю, що ти найкрасивіший.

Ці слова водночас зворушливі та образливі. Ніхто й ніколи не називав мене найкрасивішим — окрім дівчинки, яка не бачить мене.

А сліпоту, виявляється, не пахне нічим. Нічим особливим. Маруся пахне карамеллю, містом, шампунем з ромашкою, матір'ю та любов'ю.

Тільки я трохи розгублений. Сам я відчуваю свою німоту — неможливість відповісти людям їхньою мовою. Але ніколи не зустрічав я людини, в якій не було б чогось такого ж важливого. А мені, якщо чесно, здавалось до того, що люди мають усе. Крім, звісно, чуття собачого. Та я собі міркував, що його вони проміняли колись на слух і вміння балакати, на зір, досить гострий, аби цілити в звірів з рушниці. Я сприймав це як певну справедливість. Навіть контракт.

На що ж Маруся могла поміняти зір? І чи можна помінятись назад? Маруся обіцяє, що колись неодмінно мене побачить. Що ж, цікаво, чи й тоді вона назве мене найкрасивішим.

Туман

Мені наснилося, що розмітку на дорозі від Львова до Новерська, білу, як молоко, з'їв кіт на ім'я Туман. Він прийшов і сказав мені — я всю її з'їв, і дві річки зустрілися — біла й червона. Я завив уві сні, й Маша скочила в ліжку. Ввімкнули світло: не було кота, й розмітки не було, ми всі були вдома — тобто не вдома, а тут, в цій львівській квартирі на вулиці Лепкого.

Вранці в квартирі тихо. І тихо в обід, тільки гримотять тарілки. Маруся передає мені під столом півкотлети — я відмовляюся, це не котлета, суцільний хліб. Я тицяюся в коліна Маші, та Маша легенько мене відштовхує: «Доме, не можна». Маша вся в батька.

Лунає дзвінок. Я сіпаюся, наче від першого пострілу. Тамара підіймає слухавку, довго мовчить. Врешті каже:

— Так. Ясно. Жакливо. Мені шкода.

З її голосу геть неясно, що саме жакливо й чи їй насправді шкода — та я чую, як в ній виростає, підіймається ця її гіркота, вихлюпується крізь очі. Ні — певно, здалося. Тамара повертається до столу — очі сухі. Доїдає, кидає Мамі Олі, немов мимохідь: треба поговорити. Потім кличуть і Машу.

Ввечері, коли я знову труся об Машині ноги, вона штовхає мене вже з такою силою, що я вилітаю з-під столу. Боляче. Маша вся в батька.

— Маш, ти чого? Собака ж то тут при чому? — питає Тамара.

Маша пахне, як качур — той самий. І я розумію: це ніщо інше, як лють. Дівчина вибігає з-за столу, й чути, як гупають двері в спальні. Люди за столом переглядаються, і Велика Ба каже:

— Нічого. Ну що ж...

— Краще б не їздила, — говорить Тамара й встає, щоб іти за донькою, та сідає на місце. — Та ладно. Поговоримо потім.

Я вже не наважуюся випрошувати нічого зі столу. Тим більше, й на вечерю у цьому домі теж немає нічого м'ясного.

Я лежу і дивлюся крізь примружені очі на люстру, яку Господар привіз сюди з неіснуючої країни. Здається, вона називалася Чехословаччина. Так, точно. Світло мене заспокоює. Дивні, дивні тут люди. Але Господар скоро за мною приїде.

Частина II Новий дім

Розділ 3

Скрина

Минуло менше року, а я вже все про нових людей розумію. Здається, вони більше розмовляють зі мною, ніж одне з одним. Я звикаю до них, і вже не те, що люблю, просто знаю цих диваків.

Вони приїхали до Львова у 70-х. Попри всі перестороги та упередження, побачили: це «непогане» місто. Гарне навіть: клумби з червоними квітами — біля лікарень, районних рад і управління міліції. Будинки схожі на

польські. Дошило не так вже й часто. До тролейбусних і трамвайних зупинок від дому – близько. Трамвай з Городоцької чути лиш рано-вранці, а потім загальний галас ковтає все. Та й однаково, вантажівка, що опорожнює сміттеві баки навпроти вікон, розбудить на кілька хвилин раніше, ніж задзвонить перший трамвай. Зате дерева гіллясті, високі – такі, як усюди в Івановій Україні. Люди... Та, мабуть, також такі, як всюди. Хоч друзі й кажуть, треба ще придивитися. Обережніше – місто не зовсім просте.

Та яка різниця? Тут буде дім, усе вирішено, кінцева зупинка: Цілики тут виходять. Разом з усіма речами, валізами і коробками. Саме тут.

Велика Ба добре пам'ятає це відчуття:

– Кінцева зупинка, так, Dome, – каже мені. – Потяг спинився, й так я подумала.

Двокімнатна квартира на Галана (так тоді називалася вулиця) була сонячна та порожня. Майже порожня. Самотня скриня, кажуть, отак і чекала на нових господарів біля зачинених наглухо міжкімнатних дверей. Велика скриня з почорнілого важкого заліза. Ймовірно, попередні господарі поспішали й не встигли забрати її з собою. Чи виїжджали туди, де для такої великої не знайшлося б місця? Та, певно, вони просто не подужали скриню ні зсунути, ні підняти.

Старий полковник – тоді іще не старий – міркував-міркував, та й залишив її на місці.

– Там, либонь, слід на паркеті під нею такий, що вже нічим його не зітреш. Хай стоїть. Важить, мабуть, як ми всі разом.

– Мабуть. Але солдати би винесли, – казала дружина тоді й багато років потому, коли вже до квартири повернулись обидві доньки, в'їхали внучки та з'явився я, занадто великий пудель, – все ще повторювала, як заклинання. Допікала полковнику, що знехтував тоді можливістю позбутися скрині – раз і назавжди. Полковник, ні тоді, ні тепер, особливо не сперечався: солдати, звісно, все винесуть – і виносять. Іван теж колись був солдатом. Так, усе б винесли і все занесли...

Меблі розставляли довкола старих орієнтирів: залізної скрині й пічки з потрісканими білими кахлями та чорним нутром. Довкола чужої скрині й старої пічки будували нове життя. Так, саме тут.

– Кінцева зупинка, – повторювала Ба, так, ніби й двадцять років потому досі не вірила.

І я уявляв, як ці люди звикали до дому, як вчилися йому радіти. Обирали «постійні» місця для сервізів, статуєток, книжок і туфель на високих підборах. Обирали постійні місця – а вони виявлялися тимчасовими. Навіть важезну німецьку шафу Цілики знову й знову переставляли, тягали – від одної стіни до іншої. Вже самі, без солдатів, задихаючись від напруги – ніколи не здаючись. Я бачу на підлозі сліди-подряпини від тих маршів. Короткозора Ба сподівається, що слідів не лишилося.

Та скільки б не переставляли меблі, скриня завжди була там, де колишні господарі залишили її.

Коли Мама Оля після розлучення переїхала до батьківської квартири – виживати бо разом легше, адже Олине особисте фіаско збіглося з всезагальним, економічним, – залізна скриня стала маленькій Марусі за ліжко. На скриню стелили кілька ковдр, а міжкімнатні двері, до яких тулилася скриня, завішали квітчастим килимом, купленим, як стверджує Ба, сто років тому в самому Азербайджані – нарешті згодився. Удень скриня перетворювалася на місце для ігор. Тут проживали свої сповнені сімейних драм життя блакитноокі ляльки. Тут приземлялися пластмасові літачки, випрошені у діда й узяті з серванта без дозволу.

Коли Маруся ще могла бачити, скриня була для неї чорна і нецікава – бо такою насправду і є. Навіть не пахне нічим. Скриня просто була, а в квартирі завжди можна знайти цікавіші речі: страшних порцелянових риб з роззявленими ротами, сервіз «Мадонна» німецької фабрики Kahla – безцінний подарунок старшої доньки, що теж врешті залишилася без чоловіка – той спився, після того, як його військова частина втекла з Німеччини, покинувши казарми й мрії купити ще кілька сервізів, і срібна ложечка з вензелями, яку привіз – це ж треба який збіг – ще прадід-герой, звідки б ви думали, – з самого Берліна!

Щоправда, всіх цих скарбів Марусі заборонено було торкатися в ті часи, коли вона бачила, – тільки дивитися, крізь власне відображення в склі серванту, поки хитається під ногами взятий без дозволу табурет. Що ж, заборони завжди лише додають цікавості. Завдяки тим заборонам Маруся й запам'ятала увесь цей мотлох: дотепер могла описати в подробицях, помиляючись хіба в кольорі суконь напівголих жінок з тарілок «Мадонни» (хто, далекий від християнства, назвав так омріяний радянськими жінками золочений сервіз?).

– Так, наче зубами пес, – пояснює Маруся свій переляк.

Дівчинка зойкнула, розплакалася, побігла коридором, натикаючись по дорозі на стіни, зриваючи з цвяшка старий календар, влетіла до іншої кімнати, де, як завжди, сиділа у великому кріслі Велика Ба.

– Ну що ти, маленька, це ж просто шпарина для ключика, – мовила, оглядаючи скриню.

– Для ключа-а?

Дівчинка ніколи не думала, що цей дивний предмет, на якому вона розставляє ляльок, містить якісь нутроші. Що там, під нею, можливо, заховано справжнє

Маруся й досі не впевнена: раптом там, всередині, живе хтось страшний, чи – ну раптом – заховався таємний хід до інших країн, необов'язково казкових. Можливо, проритий злочинцями-втікачами тунель – до Польщі, Австрії,

Я все це уявляю собі, так натхненно різні люди переповідали мені одну й ту саму історію: як руки з хвилювання тремтять, та Маруся наважується пересвідчитись – замкова щілина справді є. Марусин вказівний палець навіть

вміщається у шпарину, та що там — певно, провалюється у неї. Який же цей ключ, мабуть, великий!

— Обережно, Марусю! Пальчик може застрягти в замку — ніколи не витягнемо!

Хтось обов'язково має дитину лякати — наполегливо, бо так просто дитину не налякаєш:

— Бабусю, а давай відчинимо скриню! — ну ось, не налякали.

Ні-ні, Марусю. Що ти вигадуєш знову? Скриня не відчиняється. Навіть дід утрутився і запевнив:

— Немає ключа!

Полковник іноді так вчасно втручається, ніби лише вдає і поганий слух, і те, що нічого не помічає, літаючи на своїх коротких радіохвилях. Усі раптом уперлися: нема ключа, й все. Бабуся казала, що десь є? Ага, щойно казала...

— Але ключ давно загубився, качко. Ще, мабуть, до того, як квартира почала належати нашій родині.

Маруся не повірила — дотепер не вірить. Якщо є замок, ключ, звісно, є теж. Він має бути десь недалеко. Ніколи ще не траплялись Марусі загадки без відгадок, питання без відповідей, замки без ключів. Просто ніколи. А Марусі тоді вже було майже шість років — серйозний вік.

Дівчинка й досі впевнена: стара скриня належить бабусі, Великій Ба, здогадується: там, всередині, зачинені прекрасні мереживні сукні, ще з тих, інших часів, коли всі

Та цього, певно, ніхто з людей не встигає: ні Ліля Цілик — Велика Ба, ні справжні власники скрині, які чомусь покинули її тут, ні ті, що жили в помешканні після них, теж чомусь скриню не викидаючи — занадто важка, так? — аж поки в кінці 70-х Цілики не отримали ордер на цю квартиру.

— Такі часи, — зітхає Велика Ба. — Були й ось, знову тяжкі...

А я думаю: знову винні людські «часи». Така дивна причина.

Та й Ціликам гріх жалітися. Цілики — щасливчики по життю.

Ось, що я знаю: в «часи» дитинства Великої Ба пройшла світом війна, Ба й досі радіє: пройшла повз неї — забрала тільки чужих батьків. Чорний птах не помітив тоді ще не великої, а дуже маленької, худенької дівчинки Лілі. Ось і вся радість. Які там мереживні сукні, які ще бали? Минула війна, й минуло все те, що за мовчанням забулося, — всесе оминуло Ціликів. Чорний птах залишив жити хлопчика Ваню на сході Української РСР. Дівчинка Ліля, коли виросла, його ніколи потім не відпускала на чужі війни. Чи думала, що не відпускає? Військові чоловіки, знаєте, все їдуть кудись, усе летять: кажуть, на полігон, на навчання або — просто перегнати літак, кудись через півкраїни... А як ти знаєш куди? Ти ж не сука, не вчуєш запаху після повернення, не розрізниш. Де ті навчання? Чому навчають? У кого

Цілять... Полковник усе повторював – від знайомства з Лілею, кажуть, й аж дотепер:

– Прізвище «Цілик» – від слова «цілити».

Лейтенант, капітан, майор, полковник Цілик ніколи ніде не схибить – каже й сміється. А потім розповідає, так часто, що я вже втомився слухати: є й інша версія. І не знати, котрій із них вірити.

Найкращий друг ще з училища, Василь, родом з якогось шахтарського селища, все любив під'юджувати Івана: цілик – то не від слова «цілити»!

Цілик – це невеликий масив породи, той, що при розробці родовища залишився цілий. Вони там, на Донеччині, знають.

– Цілий! Повний руди, розумієш? – кричав Василь напідпитку. – Як незаймана дівка любові!

– Замовкни, Васю... Іди...

– Куди? Може, додому? А ти, Іванку, зі мною? – заходився сміхом Василь, вважав, що його містечко та Іванове село під Харковом – це поряд, сусідня вулиця.

Говорили ж майже однаковою говіркою (не при чужих, поміж собою). І все, як вип'є, жартував Вася про цілики. Мабуть, тому, що тужив за домом, а сестри все писали йому листи, і прилітали з листами шахти та терикони, й білий цвіт біля хати.

Була ще якась хитромудра класифікація тих дурних ціликів: цілики протипожежні, цілики охоронні, цілики захисні...

– Але, якщо це, звісно, можливо, краще захистити родовище чимось справді міцним – не ціликом, – знову

– Васю, а протитеревенні цілики є? Є? Бо ти оце щось мелеш таке, щось таке верзеш... Почують же.

Але на п'яного Василя ніколи нічого не діяло (та й на тверезого іноді теж). Добре, що довкола всі офіцери були такі самі п'яні, так само іноді верзли дурниці, видавали таємниці – свої та державні, про стару велику війну й про нові маленькі, й про все, що можна відмовитись бачити на землі, але – нікуди очі діти – побачиш з неба.

– А друг мій у 62-му служив у Ростовській області... У Новочеркаську... – казав хтось, думаючи, що говорить тихо.

І починалося... Ш-ш-ш... Ш-ш-ш... Чого ш-ш-ш? Політрук теж п'яний. Чи прикидається? І правильно розстріляли, правильно...

– А мій брат був у Празі... Ш-ш-ш.

Тільки Василь з Донеччини знай твердив своє. Цілик — то крайній засіб, остання надія. Якщо вже ніяк більше родовище захистити не можна, якщо нічого більше не залишається.

— А я ж не залишився вдома, — завершує свою розповідь мій старий, хоча зовсім незрозуміло, який саме дім він має тепер на увазі. Кров пахне провиною.

Вже наступного дня полковник говоритиме знову, знову смажитиме картоплю на великій чорній пательні — на всю сім'ю, зачинить двері на кухню — нібито, щоби запах їжі не йшов до кімнат, — і говоритиме. Цією своєю говіркою рідною, мішаною з цитатами із радянських фільмів про льотчиків і термінами з підручника аеродинаміки.

Говоритиме сам до себе. Але, ймовірно, й до мене теж. Бо казатиме іноді: *Ne m'oubliez pas* Перші м'ясні обіди в домі на Лепкого виявились обманом. Ціликам не вистачає на нормальну їжу навіть для себе. Тож я мушу звикати до перлової каші, до гречки та макаронів. Кістки тварин спершу йдуть у бульйон для ріденького супу, лише після того — мені. Не хотів полювати — то й маю.

— Ти ж нічого і ніяк не розумієш, Dome. Дурашка ти...

Я вдаватиму, що не слухаю, покладу морду на лапи. Уявлятиму, як із землі виймають давні сліди — метал, нафту, вугілля — але залишаються цілики й пахнуть із глибини. Я не слухаю, навіть заплющу очі. Байдужість — ввічливість псів.

Ne m'oubliez pas

Перші м'ясні обіди в домі на Лепкого виявились обманом. Ціликам не вистачає на нормальну їжу навіть для себе. Тож я мушу звикати до перлової каші, до гречки та макаронів. Кістки тварин спершу йдуть у бульйон для ріденького супу, лише після того — мені. Не хотів полювати — то й маю.

Та я ж тут тимчасово, я все ще вірю, що повернуся в Новерськ. Можливо, тому це помешкання й місто підходять мені якнайкраще: я тут ніколи не звикну. Коли дістанусь назад, до будинку Господаря, зовсім не сумуватиму за цими місцями.

Письменники вигадали подорожі у часі, та, виявляється, можна просто дозволити часу йти та помахати йому рукою. Я розумію, здається: це не майбутнє очікує на Ціликів за дверима — теперішнє. Жінки б'ються не просто з міллю чи пилом — вони зупиняють час.

— Бабусю, а на якій полиці твої сукні? — хитрує Маруся.

Вона ні на мить не повірила, що до скрині нема ключа, а в скрині нема таємниці.

— Які сукні?

— Ну бальні ж! — Маруся втрачає терпіння. — Такі, як були, коли ще мушкетери... Мені мама розповідала. Ну я дуу-уже хочу приміряти. Хоч...

— Марусю, та я ж не жила в той час! — вкотре прогнозовано засмучується бабуся.

— Як не жила? — теж прогнозовано дивується дівчинка.

Справді як? Час же вимірюється суконками в шафі — накопичується й нікуди звідси не йде. Квартира на Лепкого — пастка для часу. Десь тут мали б знайтися й заїжджі мушкетери, і козаки, і засновник міста король Данило, і взагалі всі-всі без винятку мешканці й гості, що приходили після нього.

Маруся надус губки й залізає на скриню.

Мені теж хочеться просто піти. Страшно, що в цьому домі я втрачу нюх — так, як люди втратили би здоровий глузд від постійного шуму.

Найбільше пахне «Червоною Москвою» — так називалися найдорожчі радянські парфуми. Гидота. А втім, як і будь-які інші — так, і навіть французькі — парфуми.

Насправді ніяка це не «Червона Москва», звісно, — це «Улюблений букет імператриці», запах 1913-го. І не питайте, звідки я знаю. Просто знаю і все — як ви знаєте свої мови, які ніяк не можете поділити. Цей запах більшовики просто вкрали та перейменували, як цілу імперію. І ось уже майже сто років він роз'їдає носи безхатченків з цих дворів, незалежно від назви, незалежно від прапора, піднятого над містом.

А ще я чую аромат, який цим жінкам взагалі було ніде взяти. Це ті гості, що, може, й справді мали у гардеробі по кілька вечірніх суконь, залишили його цьому дому —

Та чого я жаліюся на старі добрі пахощі, коли на полицках у Ціликів знайдеться для мене й «Белая сирень», і «Восьмое марта» — ці запахи радянські інженери вигадали самі. Видно, живих парфумерів тоді вже не залишилося в Союзі. Й часом краще по колу, ніж така новизна.

Здається, Баку було першим прихистком. Після... Невідомо навіть після чого, бо ніхто так і не наважився розповісти.

Цілики знають лишень, що мати Великої Ба бігла за течією ріки. Ріка називалася Волгою і тому — це всім у колишньому Союзі відомо — впадала в Каспійське море. Але це насправді єдине, що достеменно відомо у тій історії. За течією бабка Ніна дійшла туди, де пахне морем і нафтою, й там — зупинилася. Вийшла заміж за хлопця, що теж прийшов невідомо звідки, подекували, батько був наче козацький сотник десь на Дону. Барак, у якому вони оселилися, обійняв виноград, і виросла Ліля... Пам'ять розпорошена, наче сніг. А Цілики тут — вже зо двадцять років. Тільки ніяк не можуть повірити: дім? Чи знову — переїжджати, тікати, прилаштовуватися, мімікувати, ростити дітей, не мати проблем, не бути проблемою, не бути... Не бути? Так, не бути. Не бути, а бігти.

А вони завели собаку.

Pułkownik w krwi

Старий не з шахтарів, як його друг Василь, — із селян. Так і записано було в особовій справі. Й вибір простий був: борона — штурвал, зерна — зірки. Вічна дорога — чи рабство в колгоспі без паспорта, а відповідно й права переїзду. Іван пройшов відбір і обрав штурвал.

Дід його мріяв стати заможним господарем, накопичив грошей з двоглавими пташками, викупив сусідову землю, й так добре порядкував, що орли množилися, як голуби в місті Львові. Й була б, каже полковник, іще земля, далі й далі, скільки б вистачило орлів і синів — але революція.

— Проклята революція, — додає полковник.

А на людях каже інакше — прямо такий комуніст, страшенно дратує деяких наших сусідів, Ярослава Теодоровича, художника з будинку навпроти, й діда Євгена, українського партизана з нижнього поверху. Обидва на пенсії — та ні колишніх художників, ні колишніх партизанів, думаю, не буває. Як і колишніх полковників.

Полковник, до речі, повідомляє про своє членство в КППС усякому, хто бачить, як він забирає з поштової скриньки газету з відповідною назвою «Комуніст». Щоправда, я не впевнений, що це наша постова скринька — на ній номер чужої квартири. Можливо, тому старий і нервує при свідках.

— Комуніст, а як же? — говорить. — Присягу ж один раз дають. Ви як думали?

Коли «проклята революція» з'їла орлів його діда, а потім і самого діда разом із майже всіма дітьми — правда, судячи з натяків полковника, не без їхнього опору — майбутній батько Івана змирився й влаштувався розвозити пошту. Олексій Цілик все мріяв «бути ученим», писати замітки в газету, навчати дітей у школі. Це, звісно, вже було неможливо — та, розвозячи пошту, він почувався щасливим. Був

— Ні, батько мій не загинув, — пояснює, і якоїсь миті напавду вірить у те, що каже. — Батькові завжди таланило. Так що не міг він загинути, навіть на тій війні. Я знаю, він-то мав повернутися. Перед війною він же єдиний вижив з братів. Ще тітка Дуся... Всі хати порожніми позалишалися, там потім чужі жили...

Полковник запевняє — мене і себе — мабуть, батько потрапив в німецький полон. А може, лежав поранений у чужій хаті з чужою жінкою — з нею й залишився, зрадник. А може, втік після перемоги кудись до Європи — прямо з-під Сталінграда туди й чкурнув. Доживав на березі Середземного моря або Ла-Маншу. Тільки загинути Олексій Цілик ніяк не міг. Так же й було написано в повідомленні: «пропав безвісти».

То вже потім, за свідченнями односельчанки-медсестри, вписали, нібито Олексій загинув — на очах в інших, теж, на жаль, полеглих в боях. Так треба було записати — для дітей, для вдови-колгоспниці — не для правди, а для життя. Інакше держава вигадася свою версію, і на стелі в райцентрі не бувати прізвищу «Цілик», а в біографіях дітей бути двозначному «зник».

Тож поки, за словами полковника, батько гуляв десь після війни, Іван замість нього мусив бути опорою матері й підіймати молодшого брата. Так і пішов у льотчики.

У небі Цілик оживав, ніби був вільним. Лише згодом, коли народилася перша донька, став і в небі трохи боятися...

— Хоч би один хлопець. Син чи онук, — жаліється за зачиненими дверима старий. — Тепер залишається хіба доживати до правнука? Та поки освіта, поки робота... Дівчатам же треба на ноги стати. Нам з Лілею доведеться жити довгенько, — старий хитає головою, пахне любов'ю й хлібом. — Може, й сто років, — каже і вірить, здається, що й він, і дружина житимуть, якщо треба, вічно.

Старий говорить зі мною багато. Жінки ж його бережуть, вирішують все без нього. Це мені вдається прослизати на кухонні наради — мене чи то не вважають за чоловіка, чи то берегти не хочуть.

Полковник усе літає в думках — далеко й високо. Жінки ж говорять про те, як розтягнути гроші на місяць, як знайти клієнтку на сукні, що шиє Велика Ба, як Тамарі відшукати роботу, з якої її не виженуть за гострий язик, і так — т-с-с, щоб точно не чув старий — звідки на дні смітцевої корзини взялася порожня пляшка? І, до речі, треба полковника хоч би й обманом завести до кардіолога. Багато питань.

Та ні старий, ні жінки не говорять про дещо цікаве і таємниче: полковник, вочевидь, щось приховує. І невже жінкам байдуже — чи, можливо, справді ніхто, крім мене, не чує — іноді, коли старий дивиться в дзеркало, він тихо каже до себе дивне:

— Pułkownik w krwi...

Це польська, зрозуміти її неважко. Та що це означає? Чому, хай мені бультер'єр, «полковник в крові»? Хоч би

Та полковник усе розповідає мені — мусить колись і про це розповісти. Мусить же?

Ось він знову голить обличчя німецькою електричною бритвою. Дивиться в дзеркало, й жовта лампочка вихоплює зморшки та сиві розхристані брови. Полковник відкидає волосся з лоба — вічно падає йому в очі. Дві великі зморшки над переніссям здаються глибокими, як провалля асфальту на одній з вулиць — подекуять, хтось недавно провалився під Львів. Старий обережно обходить бритвою шрам під нижньою губою:

— Pułkownik w krwi. — І над верхньою — продовження червоної лінії. — Це ж треба. Pułkownik w krwi...

Можливо, все це якось пов'язано зі шрамом? Під час гоління дід завжди пахне поганим настроєм – інакше я би обов'язково спитав. Але нічого, він розповість. Він все розповідає мені.

Місто за вікном

Велика Ба накриває скриню квітчастим покривалом – з тих, що купувала колись на придане для Тамари та Олі. Воно й пахне так – пилом, складом радянського магазину, волосками бавовника й мріями. Придане наче й згодилось, але...

– Бабусю, а можна я тюль відсуну?

– Для чого... – починає Ба й замовкає. – Відсунь, як хочеш.

– Сидиш тут зовсім, як я колись, – каже онуці Ба.

Звісно, Ліля сиділа отак, на скрині, вперше зайшовши до цього дому – просто тоді більше й ніде було сісти. Щаслива мить – кінцева зупинка, так... Хоча полковник і досі вивчає часом газету – ту, де друкують оголошення про обмін квартир. Оголошень багато – триває велике переселення. Кожен, хто народився в СРСР, може собі обрати нову, кращу батьківщину. Полковника країна більш ніж влаштовує, та він раніше подумував їхати до Донецька, щоб поближе до Томки... Тепер, коли навпаки Томка втекла до Львова, він, мабуть, читає оголошення просто за звичкою. Місто, звісно, не найкраще, та чого дарма їхати? Два переїзди – то як одна пожежа, полковник знає. Та й які тепер переїзди – хіба Ліля витримає ще хоч один? Ні, якщо був у Ціликів ліміт щасливих подорожей і повернень – він уже вичерпаний. А останнього разу, коли полковник перевозив стареньку тещу та її дві нещасні валізи... Та спершу полковник довго їхав до неї. Потягом до Баку – більше трьох днів. Квитків на літак чи то не було, чи то скнара Цілик пошкодував грошей.

Вагони тягнулися довгою гусінню. Львів – рідний полковнику Харків. Харків – майже рідне Баку. Більше семи днів тривали погроми. Теща полковника Ніна ходила вулицею й тихо гукала сусідку-вірменку. Полковнику це потім люди розповіли. Сусідка, звісно, мовчала, не озивалася. Меблі – старий червоний диван, на якому дивом вміщалася вся сім'я та друзі – азербайджанці, росіяни, один іранець й один

– Ви їх вигнали... – поправляла Ніна. – І що це за список? Звідки дізналися, хто, де... – не відставала вона, хоч полковник і намагався її спинити.

– Мовчи-мовчи, – казала продавщиця кавунів. – Я сама, перша любила її. Я їй завжди позичала, вона дітей на мене лишала...

Іван слухав усе це й кидав тещині речі до стареньких валіз. Та – не хотіла збиратися. Плакала, чіплялась за стіни барака. Що тільки тримає людину в

хитких ненадійних стінах? Іноді я думаю, може, люди все-таки вчувають сліди.

Щось же Ніну тримало в Баку. Зрештою, в неї — ні релігії, ні національності, навіть із класовим походженням не все ясно, — тільки дім і був. Барак, оплетений виноградом. І добрі сусіди. І море, і кавуни. Прихисток. А полковник вмовляв тікати, казав, ось у Львові все було й буде завжди мирно: «Там українці, такі ж, як я». Слова про мир виявилися правдою: в ті дивні роки, коли в Союзі тріщали всі шви, в Україні було спокійно. Тільки одного разу продавщиця в львівському хлібному розучилася розуміти російську — але й то вже було потому... Потому, як Ніна, заспокоєна зятем, все-таки сіла у вагон потягу «Баку — Москва», пересіла, охаючи, у «Москва — Львів», й уже там, на нижній полиці купейного вагону, — померла.

Полковник так і не зміг змиритися з тим, що бабуся Ніна померла в вагоні. В купейному! Як можна було, скажіть, померти так глупо? Не в вагоні для перевезення скотини, куди садили під дулами чорних рушниць солдати, не в депортації, евакуації, вигнанні, іншому акті насильства. Насильство залишилося позаду, не на Ніну навіть спрямоване, ввічливе щодо неї, таке, що давало їй, наче на правах тещі полковника Цілика, залишитися цілою й неушкодженою. Вона померла в потязі «Москва — Львів». У купе, та ще й на нижній полиці.

Виною всьому задуха. Й ще хіба — старий говорить тихо, щоб не почула Ліля — тещин каприз. Мовляв, вона вирішила, що краще помре в вагоні, тільки би не в квартирі зятя.

А Велика Ба живе тепер між улюбленим кріслом і кухнею. На продавщицю з хлібного не ображається — хіба мало трагедій, які призводять до нерозуміння. Ліля розуміє, що щасливиця — вчасно стала одною з Ціликів і їхала, їхала, їхала, жодна біда не встигала за нею.

— «Па-ля-ні-ца». И ничего же сложного!

Усі всміхаються. Зовсім не страшно. Справді. Напруга є, але скоро вона спаде. Сусідка Варгіна навіть вважає, що скоро й продавщиця в крамниці знову навчиться не лише розуміти російську, а й заговорить нею, — збагнувши, що ніякої української мови немає насправді — сама Варгіна в цьому ніколи не сумнівалася. І, мабуть, уже не засумнівається.

Місто дивиться на Марусю. Велика Ба дивиться на Марусю та місто.

— А хочеш, я розповім тобі про прабабусю й моє Баку. Знаєш, ми жили в домі, ну, в бараку такому, оповитому виноградом, і в нас була...

Глибина

Якщо чесно, я й хотів би відволіктися — так, як відволікаються люди. Але пес не може. Ні тобі поговорити про щось пусте, ні зануритися в книжку або

газету, телевизор урешті-решт. Де там — ти не втечеш. Живеш тут і зараз. Тільки «зараз» твоє велике й містке. В собачому «зараз» — зверхнім людям і невямки — є глибина. Як би пояснити словами? Глибина — як чужа пам'ять. Вона раптом на тебе вистрибує з-за повороту — з-за кожного повороту в цьому глибокому місті. Наче швидка течія хоче тебе збити з лап.

Уявіть, ідете вулицею, й раптом знаєте: тут вчора, приміром, розлилося молоко, вранці двірничка гнівалася, мовляв, хтось спеціально додав роботи.

А за рогом — антикварна крамниця. Коли хтось заходить у двері — що втім буває нечасто — звідти віє найдивнішою в світі сумішшю — ніби хтось покришив час, як салат. Змішав надто різні сліди.

А ось тут віднедавна знову торгують кавою — зерна й дрібний порошок з Нікарагуа. Мелене Нікарагуа часом просипається на асфальт, цей запах ненадовго маскує інші, давніші сліди.

Ось там, вже давно, — та каміння все за нами записує — хтось загинув. Досі пахне рішучістю жити й надією, і літнім, розірваним навпіл вечором 40-х.

Це і є глибина.

Пес може показати, як на карті, пульсуючі точки та цілі плями болю у цьому місті. Сорокові лежать неглибоко, трохи глибше — події Першої світової.

Тепер думаєте, будь-який пес легко склав би іспит з історії? Уявляю заздрість студентів. Але ні, все не так просто, жертв і катів не відрізниш уже — ні імені, ні національної і, так би мовити, класової приналежності вже не зчитати.

Та я все ж ловлю уривки розмов у надії колись зібрати цілу історію міста. Ловлю, хоч мені і здається часом, що уривки ці з різних наборів — для різних міст. І зібрати щось ціле мені ніколи не вдасться. Приміром, про одну й ту саму подію одні сусіди кричать «окупація», інші вживають слово «визволення». А одна людина взагалі, смішно пом'якшуючи літеру «з», якимось сказала про прихід Советів «возз'єднання України». Треба ж таке? Полковник, здається, теж погано знається на минулому, дарма що прожив його. Так само, як я, старий усе виловлює щось із радіохвиль, уламки, певно, якихось своїх кораблів чи літаків.

А є ж ще сліди, про які взагалі ніхто не говорить, жодного слова...

Тільки ж не думайте, що глибина — це лише страждання чи щось таке незначне, як розлите на бруківку молоко. Є й карта радості теж.

Я люблю покрутитися у таких місцях. Це рятує: від думок про Господаря, від інших слідів.

Можливо, я не маю з чим порівнювати — оце тільки з малим містечком, збудованим довкола заводу, — й це тому мені починає здаватися, що Львів винятковий. Принаймні в квартирі на Лепкого цю винятковість, здається, тільки я й відчуваю.

Ось полковник, приміром. Що він знає про те, де живе? Усе свариться на себе за те, що пристав на пропозицію брата: оселився в старій кам'яниці. А міг же отримати три (цілих три!) кімнати – в новенькій коробці на околиці міста. Та брат запевняв: саме тут треба жити, в центрі. Дівчатка повискакують заміж, не встигнете речі розпакувати в новій квартирі, гулятимете парком, як аристократи, полюбите старенькі церкви та бруківку. В цьому районі квартири не дають звичайним полковникам – та молодший брат виріс у справжнє партійне начальство, все влаштував...

Потім до поганих труб, сусідів і голубів додалися ще іноземці, які шукали квартиру, де буцімто виріс якийсь відомий на весь світ чоловік. Іноземці безцеремонно просили впустити їх до помешкання – полковник не відчиняв дверей. Шахраї, це точно...

А наприкінці 80-х вулиці Львова ще й закипіли людьми. Старий нервував, на околиці було б спокійніше. А чи справді полковник вважав, що люди, які марширували тут із жовто-блакитними прапорами, краще б займалися чимось кориснішим, чи казав так лише на зло діду Євгену й зверхньому Ярославу Теодоровичу? Не знаю. Та навряд те саме старий висловлював Варгіним. Я думаю, полковник прикидається часом – так, як прикидається, щойно хтось зайде до кімнати – вдає ніби б'є мене кулаком, хоч насправді – гладить ніжно долонею. Хай там як, певно, старий просто знав, як то казали «по долгу служби», чим іноді закінчуються заворушення в тій країні, якій він усе життя служив.

Тож коли мітингували за визнання греко-католицької церкви, полковник навіть не пустив дружину до магазину. Діловито пішов із авоською сам, відстояв чергу, на що раніше ніколи не мав настрою. Відтоді Велика Ба все рідше виходила з дому, ніби прийнявши свою недоречність у черговому чужому місті, куди привіз її чоловік. І коли продавщиця з хлібного забула російську, Велика Ба майже не засмутилася – просто залишилась сидіти в своєму великому кріслі.

Та й чого було бігати по крамницях? Усі накопичені гроші розтанули в мить, як майже століття тому двоголові пташки в руках їхніх з Іваном дідів.

Полковник за грошима і не шкодує майже, каже, знав все життя, що все це погано скінчиться. Мовляв, сухарі, борошно й сірники – ось вічні цінності. Ну й земля ще – так, звісно, земля. Добре, хоч встиг полковник отримати свої шість соток за містом і поміняти їх, вигідно, без доплати майже, на затишну дачну ділянку на Замарстинові – якийсь чудак ладний був будь-що тої ділянки позбутися.

Тепер уже політичне життя затихло. Всіх перемогли, все вибороли? Тільки ж старі труби й вічні голуби не поділись нікуди, а старий уже й звик жалітись на місто.

Щоправда, новими сусідами в дев'яностих знову ставали «не ті». В квартиру Краснових, які виїхали до Росії, вселився якийсь бізнесмен, до квартири художниці, що виїхала до Польщі, – зарозумілі викладачі університету, ясне діло, хабарники. Тільки ненависна Варгіна так і лишилася в великій квартирі – сама. До поштової скриньки довго ще клали газети, які передплачував її чоловік. До всього, донька нових сусідів зверху взялася грати на піаніно. Це б нічого, не злочин. Тільки таланту немає. Коли вікна

прочинені, чути собачі вальси й військові марші. Але найгірше, коли дівчинка намагається зіграти дев'яту симфонію — Людвіга ван Бетховена. «Ода до радості» ніяк не дається горе-музиці — чимдалі, то більше нагадує звичний військовий марш.

Одне слово, полковник цікавиться Львовом хіба що як містом, на яке можна скаржитись вічно.

Мама Оля помічає кожну деталь на фасадах будинків, як діти квіти в траві. Ось кругле віконце, ось завиток, ось м'язисті атланти на Будинку вчених — один уже повернувся спиною, інший дивиться на нас. Здається, зайдеш усередину — й раптом направду там бал у розпалі.

— І ми підемо на бал? — одразу уточняє донька.

— Коли виростеш, — викручується Мама Оля.

А он — крилатий венеційський лев, а тут — пес на стіні Домініканського собору.

— Схожий на нашого пса, — каже Оля, й це теж вигадка.

Мама Оля не помічає побитих доріг, свіжих плювків і недопалків, поламаних лавок у парку, щурів у дворику. Вона бачить квіти, які проростають із тріщинок у асфальті — не тріщинки. Так ніколи її донька не зможе уявити собі справжній Львів. А малій насправді подобаються тріщини, ями й криві бордюри — Маруся вивчає їх, рахує й запам'ятовує, як дірочки на шпалерах, як рани в віконній рамі, як шрам на обличчі діда. Всі ці недосконалості та нерівності й створюють Марусин світ.

Тамару, як і мене, дратує ця Олина ідеалізація міста. Вона фиркає, але теж мовчить.

Тамарине несприйняття Львова — наче природне явище, й вона не намагається пояснити його собі чи розтлумачити іншим. Хіба скаже мимохідь:

— У мене алергія на це місто, — скаже й звично стулить потріскані губи в рівну, наче військовий стрій, лінію. І ясно, що алергія ця не дуже непокоїть Тамару. — Я ж сюди не просилася.

Здається, Тамара має на увазі не лише місце, але і час — у нього вона не просилася теж. Хоча судячи з того, що я читаю на глибині, зараз часи не найгірші. Та з усією своєю впертістю, Тамара відмовляється жити в запропонованому їй часопросторі. Вона шукає роботу — телефонуючи за оголошеннями в позавчорашніх газетах. З одної фірми вона звільнилася, бо роботодавець посмів вирахувати з зарплатні тиждень, який вона прохворіла грипом. З іншої вигнали вже її, бо вона не стала терпіти похабних жартів начальника й невдало пожартувала у відповідь. Полковник пропонував влаштувати доньку до військової частини, але там виплачували зарплату лише іноді й лише продуктовим пайком. А працювати задарма Тамара аж ніяк не збиралася. Я гнівався на неї, бо думав, що в той «пайок» могла б входити і яка-не-яка тушонка...

Та з-поміж усіх Ціликів Львів, вочевидь, найменше цікавить Машу. Чи навіть не так: Машу, як її матір, не цікавить в теперішньому майже нічого, а Львів... Маша просто ненавидить місто. За те, що воно хоче стати її домівкою. Напрошується дзвінками трамваїв, новими друзями, парками, ніби створеними для побачень, на які Маша відмовляється йти з «місцевими». Щось не так з Машею, та я ніяк не збагну, в чому річ.

Після розлучення із Господарем, її мати вийшла заміж удруге — за якогось майора. Їздила за ним, як Велика Ба за полковником, — та вже не в якесь там Забайкалля або Карелію. Одразу поїхали в німецький Шверин, потім ненадовго до Курська, а тоді знову — в Німеччину, в те саме містечко. На канікули Маша приїжджала до Львова, іноді — до

— Я виросла у Німеччині, — вона так і казала.

Вперше вітчима відправили служити в Шверин, коли Маші було лише п'ять. Звісно, мати казала дівчинці, що життя в німецькому місті лише тимчасове, що це — відрядження, а не переїзд. Що лялькові будиночки й ратуша на центральній площі, різнокольорове морозиво, мандрівний цирк, кришталеві озера і герцогський замок їм, прибульцям з СРСР, не належать. Усе це належало німцям. Вони ж, родини радянських військових, у Шверині лише «в гостях». І стіни будинку, так само, як в Курську, чужі — дарма, що так хочеться саме їх прийняти за рідні. Та під кінець п'ятирічної служби, здається, й сама Тамара забула, що це красиве життя не їхнє. А Маша — Маша взагалі закохалась, здається. У Шверинський замок та у якогось хлопчика — й не знати, в кого сильніше.

У Німеччині Маша жила на затишній вулиці — Buchholzallee. Маша вважала, ця назва означає — алея буків. І буківі дерева й справді росли на тій вулиці, їх корою пахнуть Машині руки. Щоправда, ніхто, крім Маші, взагалі не цікавився тим, що означає це смішне німецьке «Buchholz». Солдати говорили «Бучольц» — більшість вивчали в школі англійську, та й ту не вивчили. Офіцери стверджували: «Бухольц» — це від модного слова «бухати» — пити горілку з гранчаків виробництва заводу Бухаріна.

Вітчим щоправда тоді майже не пив — лише за компанію. Він мав відповідальну роботу, щось із ракетними установками, тож і пахнув, мабуть, відповідно — солідолом, дизелем і ракетним паливом. Може, через ті запахи він і не подобався Маші? А може, вона сумувала за Господарем, як і я.

Дарма майор казав їй «принцеса» — любові так і не заслужив. Тільки змусив дівчинку повірити — справді принцеса. І замок же був. Кілька марок за вхід — принцесам узагалі безкоштовно — й можна було піднятися широкими сходами до тронної зали герцогів Макленбург-Шверинських. Одного разу Маша навіть залізла на старовинний стілець із золотими поручнями — вахтерка-німкеня саме кудись відійшла. Ось фото — Маша на троні, в сукні з лелітками. Маленька радянська принцеса в німецькому замку. Тепер вона мріє навчитися малювати — здається, саме для того, аби малювати свою Німеччину.

— Одного дня, побачите, я повернуся туди. Ромка он досі там, — каже Маша, й всі в кімнаті презираються.

А Ромка — це, певно, той самий хлопчик. Син генерала якогось та вітчимової сестри.

— Хто ж тебе пустить у ГДР? — запитує Тамара, вона продовжує називати Німеччину цим неіснуючим сполученням літер. — Усе, виперли нас звідти. Це тільки твій генеральський синок разом із татком досиджує там. Генерал Лисицький, мабуть, уже половину Німеччини до себе у Ленінград контейнерами відправив. Це лише наш невдаха й його сестра нещасна в Донецьку тепер... Ти ж знаєш, що Лисицькі тепер розлучаються? Ромка сам у Німеччині, з батьком. Довчається ніби. А матір кинув. І якщо ти мене питаєш, я б не зв'язувалася більше з тією сімейкою.

Але Маша не питає нікого. Між Німеччиною і Ленінградом для Маші просто нічого немає. Маша зовсім не бачить Львів.

Бабусині рецепти

Недалеко — лише піднятися парком і ще трохи вгору і трохи вбік — живе Марусина друга бабуся. Матір того самого батька, якого мала майже не знає та образ якого вимріяла собі — таке собі чи то божество, чи то господар.

Бабусю звать Вірою, а називати чомусь треба «пані Віра». Втім, мені її називати не треба ніяк — тільки водити Марусю її кімнатами. До помешкання ведуть мармурові сходи, і двері відчиняються з гуркотом, аби спустити на мене, як спускають із ланцюга собак, цілу зграю гострих, тривожних і теплих запахів.

Пані Віра живе сама. Чоловік давно помер — тільки запах лишився, запах ризького одеколону «Міф» і чужих жінок. Втім, помешкання це бачило ще багато людей — тож я помиляюсь, можливо. Зате я впевнений, що помер він, аби не терпіти більше свою дружину, не займати місця в її квартирі. Бо так, як це помешкання, пані Віра любить лише свого сина.

— Ти подивися. Які тут стелі! Під такою стелею й людина виростає високою, — пані Віра здіймає руки, вони пахнуть дешевим гліцериновим кремом, який анітрохи не рятує уже від зморшок. — Людиною справді високого польоту! Як мій Юрась.

Стеля справді десь високо вгорі, так високо, що майже не розгледіти павутиння довкола самотнього, посірілого плафону. Тільки пил і побілка сипле в квартирі невидимо й так, наче сніг із неба.

А Юрась або Юрій Андрійович — це і є батько Марусі. Пані Віра назвала його на честь святого — адже в усі часи, так-так, і вона не втомиться це повторювати, навіть за проклятої радянської влади, відвідувала пані Віра службу Божу в Соборі Святого Юра.

— Завжди! — вона знову здіймає руки, вже не до стелі, до неба, яке десь там, над нами, над ненависними сусідами, аж до пані Стефи, що живе під самим дахом. — Завжди!

Та що там, навіть мертвого чоловіка Віри назвали на честь митрополита — Андрея Шептицького. Хоч то вже точно не пані Віри заслуга. Та пані вміє пишатися — іменами, високою стелею, недільними службами, солодкими сирниками. І руки її вже менше пахнуть гліцерином з дешевого крему, й проступає звичайний їх запах — ваніль і кориця, оцет і сода, і так, трохи свічного воску, — наче справді пані Віра свята.

— О як його ховали! Тоді ж війна — німці пішли, совети знову прийшли... А я бачила митрополита! Така мала, а бачила! Скільки люду було... То були люди! То були люди!

— Бо хтось же мусить! — пояснює пані Віра.

Маруся слухає про тата, затамувавши подих.

І щосуботи, попри примхи Віри й погоди, Мама Оля відводить доньку до ненависного їй дому — дому, в який сама вона після розлучення заприсяглася ніколи не потикатися. Після обіду пані Віра проводить нас назад — і теж до квартири на Лепкого ніколи не підіймається.

Часом Оля приводить Марусю до бабці ще й у неділю — стара та мала разом ідуть на службу в той самий Собор, на честь якого назвали Юрася. Тільки мене тоді не беруть зі собою, звичайно. Псам до храму не можна. Ціликам — також. Принаймні так самі вони, здається, вважають. У них із Богом якесь непорозуміння. Ніхто толком не вміє молитися, й Оля з радістю відпускає до церкви доньку, сама — чи то стидається, чи то боїться зайти. Вона якось зізналась мені: коли працювала вчителькою ще за Советів, мусила піти «на чергування» — стовбичити перед храмом, дивитися, чи хтось з учнів не йде на Різдвяну службу, записувати прізвища... Було холодно, й хтось з прихожан сказав учительці: «Та зайдіть ви до храму в цьому пальті! Замерзнете!» І Оля зайшла — не знаю, чи справді так змерзла, чи просто хотіла всередину. В храмі пахло, мабуть, отими свічками — так пахнуть Вірині руки — і ладаном, і грошима, й ще чимось — як пахне завжди від священників всіх конфесій. Спочатку Олі в храмі було нічого, нормально й тепло. А потім... Потім раптом у якомусь пориві всі люди опустили на коліна, а Оля — так і лишилась стояти біля дверей. Стояти, ховаючи список із прізвищами, — ніби сама собі стовп ганьби. Оля каже:

— Мені здавалось: всі дивляться. Всі бачили, що я не опустила навколішки. І цей список в руках...

Досі Мама Оля боїться повернутися в церкву, хоч у якусь. А що, як і тепер всі дивитимуться? Що, як всі знатимуть, що вона записувала? Не всіх навіть, до речі, — Світланку ось, відмінницю, не записала. Та когось, певно, мусила таки вполювати тоді.

Дивно, що почуття провини не пускає людину до храму релігії, що й заснована, здається, на цьому самому почутті.

Одного разу мені навіть наснився сон — я стою посеред собору, а зі стін дивляться на мене опудала з будинку Господаря у Новерську: кабани клацають іклами, мертві качки махають крилами. Й усі разом кричать на мене: «Дивіться, пес у соборі!» А чого кричати, коли самі теж тварини?

Приснитися ж таке. Певно, це запахи Олиних спогадів діють на мене.

Маруся ж завжди повертається зі служби щасливою, а значить, у Соборі таки все в порядку — пахне талим воском і вірою прихожан. Жодних звірів.

Щоправда, одного разу мала повернулася із церкви засмучена. З'ясувалося — запитала святого отця про мене: чи пси потрапляють до раю? Священик їй відповів: ні. Пси, мовляв, не мають душі. Рай для псів — це тільки бісівська байка. Можливо, то був якийсь неправильний піп?

Пані Віра знає все про усіх, однаково обізнано говорить про сім'ю з квартири навпроти і тих, хто жив на сусідній вулиці ще півстоліття тому, — так, ніби часу немає. Про катєбістів, які, за її словами, були й залишились у місті повсюди, й про бандерівців, які теж ледь не досі все партизанять у лісі й пускають потяги з тими катєбістами під укіс і яких Марусі, на відміну від самої оповідачки, чомусь треба побоюватись.

Хто такі ці бандерівці, мені, псу, не до кінця зрозуміло, як, втім, і багатьом людям, які це слово вживають. Це, вочевидь, щось на кшталт звіра чупакабри — ніхто не бачить, а всі говорять. Ось і бандерівців, здається, давно вже ніхто не бачив, ніхто навіть не знає, як вони пахнуть, але хтось — ненавидить їх, хтось — обожає. А пані Віра просто балакає, як завжди. Просто так лякає онуку:

— У тебе бабка — росіянка, а дід — полковник, — пояснює якісь їй однієї зрозумілі причини.

Що це за національність така «полковники»? Досі я чув лише анекдот, де «мама — русская, а папа — юрист», але таке? Та Маруся навіть і анекдотів таких не знає, уважно слухає — ще, не дай Боже, повірить.

— І виховання ж у тебе... — продовжує Віра, всміхається й притрушує сирник корицею.

Кориця вдаряє у ніс. Черговий дивний рецепт. А виховання в Марусі звичайне — людське: побільше брехні солодкої, додати випадкові знання та досвіди — ось і готова людина. Тільки ж корицею не притрушуйте. Щенят і то виховують краще. Ні, думаю, якщо партизани ще й є десь, крім Віриної уяви та старих радянських газет, — в лісах або, приміром, на нижньому поверсі будинку по вулиці Лепкого, — не мають вони до дівчинки жодних претензій.

Після обіду пані Віра дістає з креденсу грубезний, замацаний зошит. Цей зошит містить рецепти всесвітньо відомих страв. А пані Віра — не більше й не менше — звичайно, співавторка цих шедеврів. На жаль, невідома світу.

Грубий зошит оповідає про кількадесят різновидів сирників, струdlів, андрутів. Й ось, коли обід уже з'їли, ці рецепти пані Віра читає Марусі вголос. Як окрему історію свого життя — чи то замість такої історії.

Марусі, на диво, подобається. Може, тому, що читає Віра не так, як зазвичай говорить. З пані Віри раптом обертається на бабусю Віру, якою й була б, мабуть, якби не... Якби що? Не знаю. За плітками, рецептами й хвастанням, Віра мало розповідає про себе — власне, нічого. Та ось, вона аж сяє любов'ю, читаючи, аж поки Маруся не запитає якусь дурницю, як то:

— Може, я стану такою ж доброю господинею?

І тоді бабуся знову стає холодною пані:

— Ти? Хіба що я залишу тобі

А щодо рецептів, то Марусі скоро вдалося декого вмовити навчити її куховарити.

Ну й що, що вона не бачить? Хіба вона не відрізнить солі на смак? Чи не почує, як шкварчить олія?

Потай, поки Олі немає вдома, Велика Ба та Маруся зачинаються на кухні, аби разом відтворювати ту магію, що, здавалося, належить лише одній із бабусь. Запах ванілі просочується під двері, гуляє квартирою. Запах ванілі — ніби крадений спогад посилює спогади власні. Й ось вже ваніль та нафта, кориця й вулички старого південного міста на Каспії присипляють мене в надії, що в цьому домі мене таки пригощатимуть сирником.

Виявляється, хотіла чи не хотіла, та пані Віра вже залишила онуці свої рецепти. Маруся давно запам'ятала їх — чуті безліч разів.

Я перебираюсь поближче до смакоти, ховаюся під кухонним столом. Двом жінкам, старій із Баку та малій зі Львова, добре вдаються рецепти «львівської пані». Я, певно, не зможу втриматися й кілька шматків просто стягну зі столу, хай там що...

Так вони готують, і щастя наповнює помешкання, як зазвичай буває на великі свята — Новий Рік чи Великдень, коли Ба пече паски від ночі.

Та одного дня стається те, чого Ба не очікує:

— А твої рецепти? — цікавиться перемазана мукою Маруся. — Ти маєш свої рецепти? Унікальні якісь, від прабабусі Ніни, від батька чи його мами...

І Ба тут же губиться. Ніби в південному місті зненацька починається завірюха.

— Та які ж у мене... Я ж так. Картоплю, котлетки. Пироги з журналу якого... Он книга «О вкусной и здоровой...» Олів'є на свято. Як всі.

Та Маруся ж так просто не здається — про скриню йдеться чи про рецепти. Якщо є в пані Віри львівські, мають і у Великої Ба бути якісь... Може, бакинські? Азербайджанські? Російські? А Велика Ба лише дивиться на онучку розгублено.

Вона любить наліпити вареників або голубців. Пам'ятає, як мама Ніна чудово готувала долму, її навчила сусідка-вірменка...

— Долма — це, як наші голубці, — пояснює Ба.

Вона про все українське говорить «наше», хоч, здається, мало хто визнає її українкою. Окрім хіба паспортисток, які без питань змінили її радянський паспорт на паспорт із тризубом.

— А ще я від мами навчилася готувати плов. Може, плов —

І, зазвичай мовчазна, Велика Ба торохкотить і торохкотить, наче відкриваючи й для себе самої, що знає не тільки картоплю, котлетки й улюблений борщ полковника. Якби раптом взялася вона переписати всі ці рецепти так, щоб з гучним заголовком, як в пані Віри, що б це вийшла за збірка? «Нічий рецепти»? «Соціалістичні рецепти»? «Рецепти звідусюди й нізвідки»? Так, здається так було б добре — звідусюди й нізвідки. Так, як і пахнуть Цілики. А втім, моя собача думка: було би м'ясце, назва — то діло десяте... Та й «львівські» рецепти Віри — теж насправді

У Лілі, здається, немає національності — остаточно зникла десь в потязі Москва

Усі довкола, навіть домашні, вважають Ба росіянкою, але я ніколи не чув, щоб вона розповідала внучці якісь народні казки, співала російських пісень — не радянських, а саме російських. Чи радянські й російські одне й те саме? Одне заступило інше... Й запахів тої імперії не лишилося, крім старого «Букету імператриці», й то названого наново — «Червоною Москвою».

Велика Ба любить переповідати історію матері. Не цілу велику історію — бо її ніхто вже тепер не знає — а маленьку, крихітний епізод. В азербайджанському передмісті, попри свою русяву косу й блакитні очі, Ніна була своєю. Певно, ввібрала в себе запахи нафти, півдня та азербайджанського плову — густа гвоздика, кмин і кінза, петрушка й м'ята, шафран — і все та ж кориця. Ніхто й не помічав, чи вдавав, що не помічає, чужості Ніни. Аж так, що одного разу продавщиця смугастих пахучих кавунів, не вчуваючи жодної зради, зарепетувала до жінки:

— Чуєш, Нінко! Така біда!

— Ну й яка ж? — спокійно відповідала Ніна.

Кажуть, вона завжди говорила спокійно — й лише покидаючи Баку, спокій загубила серед вірменських речей на своїй вулиці.

— Ні, ну подумай тільки! Син на руській хоче женитись!

На цьому місці всі, звісно, сміялися, коли Ніна переповідала історію за столом у Баку. Тепер, коли Ніни немає, ніхто не сміятиметься. А Ніна, кажуть, тоді лише приховала усмішку та поспівчувала подрузі. Ну справді ж, така біда.

А Ліля виросла вже смаглявою. Наче від сонця й нафти набралася тих кольорів. І коли хтось із новоприбулих дітей партійних робітників або інженерів, які приїхали «підіймати республіку», вимовляв «ми, росіяни», кивала, мовляв, так-так, ми, — та геть нічого не відчувала. Там, на гарячому березі, де після купання часом лишилась на купальнику нафтова пляма, був її дім — двір, оплетений виноградом, маленька «басейка» з крижаною водою, де чекає на тебе найсмачніший у світі кавун, і дід-іранець

Алі, який їй насправді, звісно, не дід, але так вона його називала – ніколи не мала іншого діда. Це був її дід. І до моря електричкою сорок хвилин, до чорного моря – не Чорного з великої літери, до якого вони їздили потім відпочивати в Криму, але просто чорного, з непомітними нафтовими течіями.

Одні казали там про Лілю «місцева» – як тут, у Львові, вона каже про інших. Хтось із приїжджих якось кинув про неї, як про азербайджанку, образливо – «одна з тих чурок», але вона подумала: раз так, то й нехай. А хтось називав – «чужою, руською» – і може, й була вона «руська», але не чужа. І Велика Ба вже тоді втомилася від усього цього. А як вийшла за льотчика-українця, то скоро почула й зрадливе – «хохлушка»... Вона згадує, й кожне слово б'є в ніс одним і тим самим запахом – образи. Й вчувається домішок люті, як та дрібка ярини в рецепті Віри.

У свідоцтва про народження своїх дітей Іван та Ліля записали різні національності: Тамарі – «росіянка», Олі – «українка». Ніби підкоряючись розтиражованій ідеї старшого й молодшого брата. Обидві онуки вже якимось дивом народилися росіянками. Так, навіть Маруся. Подумайте,

Велика Ба відкриває банку з аличею – я втягую носом повітря, люблю запах Ціликових варень.

– То й що, що нема аличі в рецепті? Зате в діда в саду вродила. Створимо свій рецепт. Наш власний, Марусю.

І він буде український, бо ти – українка, а я... Я не дуже знаю, хто я, – Ліля сміється.

І, як завжди, коли вона сміється – хоч це й нечасто буває – запах міста на Каспії посилюється й перебиває навіть запах варення з львівської аличі.

Насправді на городі в Цілика немає жодного дерева,

окрім самотньої яблуні. Аличу старий купив на базарі чи й взагалі нарвав із нічийного дерева при дорозі. На Замарстинові в полковника – грядочки, куші малини й величезна теплиця. На то є причина. Та дружина полковника, як завжди, нічого не знає.

Коли Цілики ще мали шість соток далеко за містом, вони їздили на дачу разом. Працювали на совість – хоч ні Тамара, ні Оля не звикли порпатися в землі. Та Цілики ж пристосовуються до всього. Хоча підприємливіші та розумніші, такі, як Господар, тоді, вже починали возити в Україну товари – хто з Європи, а хто з Туреччини чи й з самого Китаю, та сестри – тільки вгризались лопатами в галицьку землю, як раніше радянські ракети у космос... На новому городі, на Замарстинові, збиралися працювати ще частіше та ще старанніше – їхати ближче, то ж чом би й ні? Але Цілик раптом не лише припинив просити про допомогу – взагалі був проти, аби жінки приїздили на нову дачу. Брав з собою тільки пластмасові відра й іноді Марусю. Повертався, важко несучи городину та ягоди. Мама Оля й Тамара ходили зустрічати садівника з тролейбусної зупинки. Та ніхто не бачив городу. Ніхто, крім мене.

Сирник з чужою аличею пахне кислувато-солодко, Маруся та Ба посміхаються зовсім однаково. Ось від кого в малої ця недоречна усмішка.

Анестезія

Мені сниться іноді, я — полковник. Це в мене у шафі кітель з медалями — вони виблискують таємничо між старомодних суконь, між неношених шуб, які пахнуть північним лісом. Це в мене на найвищій полиці кашкет із серпом і молотом — я надіну його вже лише на похорон — мені надінуть. А поки я мрію злетіти ще раз у небо, й вигулюю в парку смішного пуделя на прізвисько Дом.

Полковник, мабуть, раніше був іншим. Кажуть, він дуже змінився, відколи його «списали на землю». Це зараз уже він згадує той епізод зі сміхом, тоді ж, кажуть, кричав людям у білих халатах:

— Це неможливо! Я молодий!

Та лікарі відповідали Івану: може, ще й молодий, але серце чомусь зістарилося. Перенапружилось. Нерви, мабуть? Ви ж і тепер нервуете.

І я уявляю, як ще не старий Цілик стискає, як і тепер, кулаки. Як очі бігають у пошуках виходу. Чи не виходу — злітної смуги. Бо єдиний вихід завжди для Івана був — у небо. І він, мабуть, вийшов із кабінету й дивився, як йдуть повз нього колеги, і механік готує до злету МіГ...

Полковник ще після того служив. Тільки ж від служби йому залишили те, що він не любив, те, що завжди терпів задля можливості бути там, угорі, — й просто хоч якось бути.

Зате Ціликів відправили нарешті в «нормальне місце» — до Польщі. Знайомий секретар в штабі все зрозумів, хоч полковник і не просив ні про що — не вмів просити. А секретарі в бюрократичних системах — володарі шансів, королі випадковостей. Якщо хтось має їхати, приміром, до Німеччини, а хтось на Сибір — не в заслання, як одразу подумали би «місцеві» у Львові, а просто оце на службу, — то завжди є ті, за кого домовилися чи навпаки — вписали «у чорний список», але решта... Так, звичайні писарі часом здатні виправити чийсь недолугу долю не гірше за генералів.

Отак Іван хотів повернутися в небо, а потрапив до Польщі.

Усе змінилося, й Цілик, вочевидь, змінювався. Небо було анестетиком, щось не так, а ти — заводиш мотор, і...

— У небі не боїшся майже нічого — тільки земного тяжіння. Й ще, може, ворога... — додає полковник, і я знову не розумію, був він на війні чи ні. — В небі здається: все, що внизу, ще можна перетерпіти.

Це, видно, відтоді, як заборонили літати, мучать старого сні.

Усе сниться полковнику: руки його — чудернацькі лапи з гострими кігтями. Зі спини випинають крила з червоними м'язами, і весь він не людина — звір. Великий, швидкий, злітає високо. Все бачить: як сидять за столом посеред Львова його дівчата, як хата в селі стоїть самотня-сама, як у Баку, в оповитому виноградом дворі, з якого він забирав наречену, розливають червоне вино незнайомі азербайджанці, а на знайомих аеродромах — від Сибіру до польських кордонів — стоять, застигли, ніби заарештовані, літаки з червоними зірками, і могила найкращого друга заростає поблизу Донецька. Іван — великий чи то літак, чи то звір — мчить над усім цим і знає все це. А потім, як колись, залітає в хмари. Хмари ховають усе знання. Оточують, як русалки потопельника, і скільки Іван не маневрує — вгору, вбік, донизу — хмари повсюди. А коли зникають — земля вже занадто близько. І не внизу, там, де вона має бути, — вгорі. Знову все переплутав. Наприкінці польоту, як наприкінці життя, не можна бачити світ догори дригом. Чим ближче земля, тим страшніше визнати помилку. Брехала техніка — чи чуття. Полковник летить угору — до цієї землі, де українська самотня хата з тріщинками в блакитних віконницях. Угору, де мало би бути небо. Ні, він уже не поверне — немає часу. «Мамо!»

А може, я сам вигадую всі ці сни, сплітаю із запахів поту, адреналіну, небезпечно високого тиску і — качиноного пір'я, яким набивала подушки у Крайновці ще бабусаМаруся. З довгих плутаних розповідей дивака-старого. Тільки ж його крик «Мамо!» такий справжній і голосний.

Розділ 4

Таємниця

Господар усе не з'являється. Іноді здається: я залишуся в Ціликів назавжди, їстиму тут їхні ріденькі каші й шарахатимуся, все слабший, від сліду до сліду, в цьому глибокому місті. Я тут застряг у безчассі.

Я не знаю, для чого полковник бере мене з собою туди, за Полтву, на той бік від лінії Європейського вододілу, де закінчується влада Балтійського моря й починається влада Чорного, — на Замарстинів. Можливо, полковнику просто потрібен свідок, хтось, хто бачитиме його незаконну мрію? На випадок, якщо мрія ніколи не справдиться. А може, таємниця і пес — просто ідеальна компанія для старого полковника Радянської Армії.

Вдома старий усе ще вдає ненависть, а тут, на дачі, можна не відвертатися, не перетворювати долонь на кулак, а тихо, повільно гладити мою білу гривку — відкритою долонею. І говорити мені: не «дурак» — ласкаве «дурашка». Хоча й справді я, мабуть, дурень, якщо вірю у те, що ця щирість важлива не тільки для мене.

Ми минаємо строкаті саморобні огорожі, зібрані власниками тутешніх ділянок із усього колишнього — з колишніх дерев і колишніх дверцят давно не існуючих шаф, із іржавих металевих пластин, які раніше були невідомо чим, воротами у трамвайні депо чи обшивкою літаків. Старий наспівує свою улюблену пісеньку. «Есть только миг», — співає, і це означає: є лише мить. «Между прошлым и будущим», — і це означає: між минулим і майбуттям. Полковник любить цю стару пісню аж якось занадто. В кімнаті, повній галасливих жінок, удає, ніби він сам-один, не слухає ані жіночих сварок, ані пліток, підносить шепеляве стареньке радіо до самого вуха, як мушлю, — слухає. «Прош-ш-шлым и будущ-щ-щим», — шепоче-шипить мушля.

Бо є лише мить — стара пісня з радянського фільму про неіснуючий острів і запах справжнього дому — пухова подушка під скронею пахне зовсім не так, як усе тут, у все ще чужому місті. Полковник привіз подушку з тої хати, де не справдилась жодна мрія, крім однієї, — вижити. Думаєте, маленький Цілик хотів стати полковником авіації, носити зірки на плечах? Він хотів бути шкільним учителем. Батько казав йому:

— Я не зміг. А ти мусиш бути вчений. Вчені люди знатимуть усю правду.

Звісно, ж батько полковника не мріяв про небо. В його часи й літаки над Україною не літали. Хоч, можливо, і промайнув якийсь дирижабль або біла повітряна куля. А може, чотиримоторний аероплан в першому великому польоті — з Санкт-Петербурга до Києва, пролетів якраз над Крайновкою? Та крайнівчани, мабуть, якщо й бачили, то вирішили, що це галюцинація, мушки перед очима. Тож батько Івана склав собі мрію про вчителювання, а Іван перейняв її.

Та поки війна, вчитися не випадало. Україну ковтнула навала — Україна ковтнула навалу теж. Розчинила її ненадовго в собі, у власній крові. Кров пахла війною, війна — кров'ю. То був час тікати, вивозити обладнання, людей і великий гнів — далі й далі на Схід. Щоби там, у тилу, готуватись до того, що потім назвуть великою перемогою.

Через Крайновку німці проїхали уночі. Буває ж таке — і сказати соромно. Німці, мабуть, не помітили це маленьке зубожіле село. Пощастило — місяць саме сховався за хмарами. І хоч справжнього німця Іван, божиться, ніколи так і не бачив — за що міг би претендувати, ймовірно, на Книгу Рекордів Гіннеса як єдиний такий серед цілого покоління українців, — війна змінила полковника. Залишивши його в окупації цілим, дозволила всотувати себе всю, від початку і до кінця.

Дерев'яну школу в сусіднім селі невидимі німці знищили, як і саме село. Школу, казали кілька вцілілих людей, знищили не зі зла — змусили рубати стару на дрова замість високих сосон. Сосни залишилися й не постраждали. Німцям потрібен був простір — ці поля, ця чорна земля, ці корови в рудих, схожих на хмари плямах, і хмари, і сосни, і річка. А школа — ні.

Річка принесла маленькому Цілику тіло дівчини, зовсім голе. Затримала його ненадовго перед Ціликовими очима, зачепивши за камінь. Й поки Іван відсахнувся — вже понесла далі, відпускаючи, вибачаючись наче, що налякала. Історія завжди оминала Івана так само, як і ця мертва, як вода — камінь, ніколи не беручи з собою, але змінюючи й зрештою визначаючи.

Школу потім відбудували, з'явилася молода вчителька зі швидкими очима та запахом крейди. Та малий Іван вчительку не любив. Коли сидів за партою, уявляв, як могло би бути – не тут, не тепер, але в якомусь іншому світі й часі,

Усе було не так. Правда, яку так любив батько, давно вже кудись поділася. Зникла так само без сліду, як сам він під Сталінградом. І все в світі стало не так. І це належало виправити Івану, – саме йому. Більше-бо нікому.

Іван взявся за розум. Та як не старався, все життя писав з помилками, й в табелі – безліч трійок. А як закінчив школу, так більше жодного зошита й не списав. Та й про що було писати? Правда перекручувалася, як літак у навіженій «бочці», зникала точкою в вишині. Правду не можна було вхопити, вона легко горіла в печах – і навіть тепла від неї було небагато.

– Це батько записував... – каже мені полковник. – Усе.

Навіть тоді, коли відбирали землю – для людей, а Іванові дід та баба не витримали цього й згоріли у власній хаті – від горя. Хтось казав, чути було постріли перед тим, а інші – що це тріскало дерево та вогонь. Правда зникала. Та батько полковника ще записував, навіть тоді, коли вже відбирали не землю, а кожне зернятко, що вийшло з тієї землі. Та мати – хоч і мати, але ж «дурна баба», як каже часами старий про жінок, – спалила всі записи. Ще перед війною. Вона чогось дуже злякалася – старий не каже мені чого. Та я ж не дурний пес, я знаю. Знав би й більше, усі на світі знали би більше – та мати Івана Цілика розпалила щоденниками велику білену піч... Було дуже жарко.

– Літо ж. Батько гнівався, але мати чекала Миколку. Шкода її.

Тож Олексій Цілик просто вийшов надвір. Іван припишкнув. Та батько, як повернувся до хати, то вже й пробачив. Тільки такий почорнілий був на лиці – чи то вогонь уже догорів, ось і стемніло.

– Пам'ятаю, він сказав, може, й справді не треба тієї правди?

Потім іще один зошит Ваня знайшов у шафі, загорнутий у сорочку. Він вдихав її запах, як пес, і намагався прочитати нерівні рядки. Йшов 44-й. Листів від батька давно не було.

– Почитайте нам, мамо, – сам за три роки війни Іван майже розучився читати.

– Усе одно Олексій, мабуть, не повернеться, – сказала мати й останній зошит вкинула в піч.

Вона теж, мабуть, розучилась читати – так давно не було листів від її чоловіка.

– Повернеться! – крикнув тоді майбутній полковник і теж, як і батько колись, втік надвір.

Хлопець ховав, щоправда не гнів — відчай. Надворі, поміж високої кукурудзи, плакав і довго не міг спинитися. Не личить так голові родини. А якщо батько не вернеться, він так і буде — найстарший. І хлопчик побіг до старої церкви — аби Бог і Пречиста його заспокоїли.

Полковник повільно іде від хвіртки. Алея з червоних тюльпанів — ось-ось і зачервоніють — веде до незвично великої теплиці посеред городу.

— Лейтенант Цилык, что бы ни случилось, линию фронта не пересекаешь, — полковник сміється якомусь йому одному зрозумілому спогаду, важко підіймає цеглини, брезентову завісу — заходить. — Так-так, падати на своїх... — замовкає, ніби вкотре втрачає мову: — Ну здрастуй, рідний.

Ззовні і не розгледіти, хто тут сховався. Знаючи, що тут ростимуть не огірочки, Іван з другом накривали теплицю старанно, як мати малу дитину. Влітку тут можна померти від задухи. Але зараз метал холодний і трохи вологий — як ніс здорового пса. Іван досі кожного разу ніби не вірить, торкається, як апостоли торкалися Христового тіла — чи справжній? Але літак справжнісінький.

Ні, вся ця божевільна ідея, і сам старенький винищувач не його, не Ціликові. Все це Василеві штучки. Полковник каже, його другові Василеві Клейно завжди якогось запобіжника в голові бракувало. Цілик трохи навіть шкодує, що погодився на авантюру — але ж вже погодився.

— Та чого ти? Чого не можна? — дивувався Вася, пропонуючи старому цілковите безумство. — В країні ж повний бардак. Балаган, як ти кажеш. А ми ж сховаємо, чик-чик, полагодимо, і над полями... Як тоді!

— Як тоді, — повторював, мабуть, і тоді, як тепер, полковник, й очі його скляніли, повертали собі горизонт і хмари.

Василеві винищувач подарував син — на ювілей. Клейно-молодший теж встиг уже вийти на військову пенсію, ще при Союзі. Працював механіком в аеропорту Донецька — за невелику получку перевіряв пасажирські літаки перед вильотом. Та навіть Маша, що дивилася на аеропорт з балкону дев'ятиповерхівки, могла би підтвердити — літаків у Донецьк прилітало все менше й менше.

Син Василя мав прилаштовуватися до нового життя — й це в нього вийшло чудово, не те, що в доньок мого старого. Клейно-молодший швидко завів корисні знайомства й кілька шахт-копанок північніше Донецька. З неба під землю, дивувався полковник. А втім, молодший Клейно ніколи й не був пілотом. Щось заважало йому підійматися в небо — на другому курсі він, не сказавши нічого батькові, перевівся на інженерний. Та й у копанки він сам, звісно, не лазив.

Не зовсім ясно, чого Васькові було зберігати подарунок-літак не в себе на дачі біля Донецька, а тут, в Івана. Міліції ж родина Клейно, вочевидь, не боялася, міліція у молодшого Клейна скоро стала своєю — навіть допомагала знімати той літак з постаменту. Кран же могли побачити звичайні мешканці — побачити та й засумувати: як тепер парк культури без винищувача при вході? Але міліція все залагодила, організувала викрадачам «оцепленіє». Коли літак зник, ще довго ходили чутки, що викрали його «обнаглевші американці»

— для того, аби вивідати нарешті секрети Міґа-15, який давав їм колись жару в корейському небі. Не всі, звісно, вірили в «американський слід», хтось казав, це нова українська влада. Мовляв, даємо собі раду, самі тягнемо все, що погано лежить. А погано тоді лежала, здається, вся Україна. Одне слово, на Донеччині стало на один пам'ятник радянської військової слави менше.

Тож Васькові-молодшому літак нічого не коштував, як, втім, і багаті вугіллям надра, і міліції він не боявся. Та жвава дружина Клейна, на відміну від тихої Великої Ба, швидко би

— Скоро полетимо, — повторює Цілик й гладить металевий бік.

Червона зірка постаріла, не менше за них із Васьком. Не червона — блідо-рожева зірка, пахне не фарбою — вітром і долонями старого полковника. Замалювати б зірку. Але Васько був проти, тож й Іван тепер — не наважується. Це ж його, Васька, літак, і зірка, значить, його. Рік випуску — п'ятдесят третій — рік смерті монстра. Зроблено в Україні, на Харківському авіаційному, зовсім близько від Ціликової Крайновки. Модифікація — УТІ МіГ-15. Замість гармат — один великокаліберний кулемет для навчання стрільби. Ніхто з льотчиків-винищувачів не проминув цієї «літаючої шкільної парти». Приладова панель досі пахне страхом — і подоланням страху.

Ось тільки старий згадує не лише навчання. І не подобається мені, що він їздить до літака сам, без людей.

Василь при мені приїжджав лише раз — привіз якісь клапани й втулки, і тоді вони з Іваном та молодшим Клейном порпалися тут, у теплиці, до ночі, замурзані, але щасливі. Літак щоправда все одно не заводився. «Коробка приводів геть не годиться. Треба шукати іншу», — виголосив урешті Василь. І син його, кажуть, шукав ту чарівну коробочку по всьому колишньому Союзу — і досі шукає, ось-ось знайде — вже для Івана. Василь Клейно помер на початку весни.

— Ти звір. Насправді ти звір. Хоч ти і не вбив нікого, тільки навчив... — каже полковник машині.

Так, я ненавиджу, коли полковник їде до літака. Тут, з Міґом, він стає сам не свій. Гладить мене по голові: «Ти любиш мене, мій дурашка, ти чомусь мене любиш». А тоді наказує нікуди не йти з городу, завішує вхід до целофаново-брезентового ангара й важко залазить до тісної кабіни винищувача. Сидить нерухомо, тримаючись за холодний штурвал. Пальці, мабуть, німіють від безглуздої втоми, очі без потреби вглядаються у брезентову стіну. Що він бачить попереду? Кров його пахне розпачем і війною. Так пахне кров тих, які плачуть біля пам'ятників загиблим. Але ж пам'ятника немає. І на очах полковника ніколи немає сліз. Я думаю, це якийсь трюк, якому навчали радянських льотчиків.

Цукор

Велика Ба не вивчилась ні на кого — хіба на дружину полковника. Їй іноді здається, вона трохи заздрить Маші й Марусі, бачить себе ще дівчинкою. Вона давно застара, аби навчитися малювати. І давно занадто велика, аби сидіти на скрині отак, підібгавши під себе ноги, та мріяти про бал у Високому Замку, як молодша онука.

У телевізорі пропонують різні вправи для схуднення, страви для схуднення, все для схуднення, і креми — аби повернути молодість. Такою старою й великою, як Велика Ба,

— Це через недосип, — каже. — Ваня ж літав уночі.

Так, він літав — ще й як. І забобонний до смерті. Все казав, що отой льотчик розбився, бо жінка його вночі не чекала, і той... Їх, мабуть, немало билось раніше.

Це тепер люди понавигадували різної електроніки. А тоді основними засобами безпеки були очі, руки та голова пілота — ну й крісло-катапульта. І в тих, кому пощастило, — жінка, яка не спить не землі. Чомусь це мало когось врятувати...

Більшість друзів Цілика були такі ж — забобонні. Жінки знали: мають вночі не спати, чекати свого з нічних вильотів. Але деякі — спали.

Ліля ж сприймала те все серйозно. Не лягала. Боялася, щойно приляже — засне. Сиділа при лампі з книжкою. Книжка, хоча й про любов, присипляла Лілю. Вона клала голову на руки. Намагалася не стулити очей. Дивилась впритул на квітчастий візерунок на рукаві блузки. Квіти розпливалися колами на ситцю. Ситець пахнув бавовною, зібраною десь в Казахстані. Колами-колами... Лілі, напевно, снилися хмари, схожі на щойно зібраний у мішки бавовняний урожай. І хмари, схожі на ті, що сняться тепер полковнику, і як крізь хмари стрімко летить літак. Занадто стрімко! Ліля прокидалася. Від гріха подалі йшла заварити ще чаю.

— Чай був із Грузії, але все одно — несмачний без цукру. Тоді всі пили солодкий чай.

Думок про стрункість у Лілі чомусь не було. Була тільки ніч, чоловік у хмарах, сюрчання комах за вікном. А потім уже й дитина, й завжди — обіцянка не спати. Чекати. Бо деякі спали, і ось...

Одного ранку до Лілі постукали.

Так, він розбився.

І перша думка — згадати. Книжка, малюнок на рукаві, чай із цукром... Невже саме в ту мить? У ту єдину секунду? Як же?..

Ліля не заплакала. Вона знала, що так буває — чоловіки зникають. І навіть п'ючи ночами грузинський чай, думала інколи: що з ними буде? З нею й малою Томкою, якщо... Ні, так не буде, тут же заспокоювала себе. Тобто буде, лише не з ними. Вона не стулить очей. Але ж стулила!

Ліля зачинила двері — мовчки. Не галасуючи. Не мліючи. Не дякуючи за співчуття. Підійшла до доньки, пригорнула до себе: як ми будемо, ну, кажи? Все було так, як у її уяві. Вона проживала все це багато разів. Частинки болю вже були пережиті — поки вона думала, і не хотіла думати, але готувалась. Як мати колись готувалась, що батько не вернеться з війни. І Ліля пережила той ранок, не налякала ні дитину, ні друзів-сусідів безглуздим плачем. Ліля й тепер цим пишається — тому й розповідає вже вкотре.

А потім додому прийшов чоловік.

Помилилися просто. Просто постукали не до тої кімнати. Якби Ліля тільки взяла документи, які їй простягали, якби подивилася прізвище, вона б одразу побачила: Цілик, як завжди, цілий. Але півдня Ліля прожила так... А може, той час був ще для чогось даний її сусідці?

Велика Ба й досі часто не спить уночі — в'яже. Поки полковнику знову сниться, що він обернувся на звіра.

Високий Замок

«Треба виходити з того, що є зараз. Ви розумієте? Дівчинці треба вчитися жити так...» — сказала лікарка в окулярах з товстою оправою, чим дуже розгнівала Олю. Більше нічого про ту розмову мені невідомо, і нічого про лікарку — тільки про товщину оправ.

Взагалі те, що стосується Марусиних очей, теж, наче та чорна скриня, нічим не пахне. Пахнуть лише старі очні краплі, про які всі давно забули, бо справжньої надії на них немає.

Та мені заочно подобається лікарка. «Дівчинці треба вчитися жити так», — це означає в темряві чи, як говорить сама Маруся, у порожнечі.

Й хіба не треба? Шкода лише, що лікарка, певно, говорила занадто м'яко. Я б не був таким делікатним. Марусі би прийняти себе, як є, вчитися читати світ дотиками чи, якщо хоче, запахами... Так, запахами. Якби тільки я міг навчити її цієї мови. Як вчить французької нашу сусідку красивий хлопець з Руанди, як сама Маруся вчить української свою матір. Якби Маруся змогла прочитати все, що читаю довкола я, вона б знала місто краще за тих, хто нібито вміє бачити.

Але світ так переконливо говорить до Марусі голосом матері. Цей голос заспокоює. Каже, густа порожнеча — лише тимчасова. Як сонячне затемнення чи віяльні відключення електроенергії. Маруся, здається, вірить. Хоча і не розуміє. Їй було майже п'ять, коли вона бачила востаннє, й вона багато чого пам'ятає — та не якісь там відключення.

Дівчинка знає лише: відключення «світла» для всіх — це добре. Це час, коли всі — разом з нею. Навіть книжки перетворюються на гладенький папір. Мовчать радіо й телевізор. І Ціликам доведеться — нікуди вони не дінуться

— говорити одне з одним. Я теж люблю ці відключення. Запах воску, що тане, — як у соборі, в який не пускають собак. Тиша. І тільки іноді — невмілі мелодії дівчинки з квартири поверхом вище.

Шкода лише, що на Лепкого «світло» вимикають нечасто. Тут, поруч, кажуть, живе хтось важливий.

— Світло завжди дають за якийсь час, і в тебе, Марусю... все пройде, — повторює Оля, не називає ворога на ім'я.

А Маруся вірить. Чому ж іще вірити, як не голосам рідних?

І казкові герої, про яких читають Марусі, — і Пітер, який не хоче дорослішати, і Венді, що вирішує повернутись додому, і Робінзон Крузо, який чекає на корабель до імперії — такі ж реальні, як мешканці цього міста. Приміром, я.

— Дом дуже красивий, — розповідає Оля. — Справжнісінький Артемон. Ти пам'ятаєш малюнок з книжки? Ні? Ще Дом трохи схожий на лева. Ти пам'ятаєш левів?

Левів Маруся не пам'ятає теж. Хоча, певно, мав їй траплятися якийсь лев — кам'яний. Зоопарку ж у місті немає. Всі леви тут кам'яні.

— Шерсть у Дома сніжно-біла й пухнаста, — продовжує Оля.

Й це також брехня, вигадка. Я чув зовсім інші розмови. Шерсть моя не така вже й гарна тепер. Мене ж не водять більше до перукарів. Маруся розчісує, а Тамара стриже. Від поганого харчування колір, думаю, з білого став сіруватим.

Навряд я схожий на Артемона. І вже точно ніколи в житті не був я схожий на лева. Але нехай. Нехай, зрештою, Маруся бачить мене таким — білосніжним, прекрасним, величним. Чому ні? Вона ж усе бачить так — кращим, ніж воно є насправді. Навіть місто.

Усміхнені маскарони давно відлякали всіх злих демонів від львівських будинків, і статуї на Оперному радіють, навіть муза трагедії, і досі височіє Високий Замок. Ні, навряд Мама Оля хоче обманути малу навмисно. Я думаю, це той самий інстинкт, який змушує ховати дитину за спиною, коли наближається пес, змушує так брехати. Немає порожніх пляшок і потворних кіосків, немає похмурих людей і обдертих стін. Таке місто мало би пахнути тільки *Ne m'oubliez pas*, тільки квітами Єзуїтського Саду, тільки свічками Собору...

Ні, мама Оля не бреше. Вигадує? Так, вигадує.

— А який він, Замок? — питає мала.

— Високий Замок, він... дуже високий. Височезний! Ворогам ніколи не підібратись до нього. З висоти...

З висоти Високого Замку видно, звісно, весь світ. Та що там — усесвіт. Раніше видно було поля, ліси та стежки, якими спішили до замку вози й

вершники на білих конях, а тепер — видно дзвіниці, акуратні кольорові будиночки, й рівні сучасні дороги, і зелень прекрасних парків. Так, всесе видно з Високого Замку.

— Ось одужаєш і побачиш.

А якщо вилізти на замок вночі, побачиш, як місто світиться, наче всі зірки неба. Як велика новорічна ялинка.

— Ти ж пам'ятаєш ялинку, Марусю?

Так, вона пам'ятає, звісно. Новий Рік у Ціликів — найважливіше свято. Як Великдень у християн чи Курбан-байрам у мусульман.

Новий Рік приходить у львівську квартиру хвилями — починається десь у Баку, крокує колишнім Союзом, через Москву — до Львова. Та загадувати бажання слід чомусь саме під бій курантів на Спаській Вежі. Скажи мені, де твій Рим — я скажу, хто ти.

— А на Високому Замку є годинник? А у Високому Замку хтось живе? — допитується Маруся.

— Ні, зараз там вже ніхто не живе.

— Зовсім-зовсім ніхто?

Маруся замовкає. Їй сумно: зовсім-зовсім ніхто.

А я не можу збагнути, чи розуміє Оля, наскільки химерні картини малюються в голові доньки? Розуміє ж, мабуть, а інакше чому розказує, що до Високого Замку надто складно добратися.

Хай там як, а вузькі коридори львівського замку, якого давно немає, звиваються під Марусиними ніжками. В своїй уяві дівчинка бродить його залами, шелестять спідниці пишного вбрання, того, що ховає Велика Ба у залізній скрині. Й можна, мабуть, підійти до віконця, встати навшпиньки й побачити — цілий світ і тисячу та один вогник — від Баку до Берліна — як усі зірки й одна новорічна ялинка в квартирі полковника Цілика.

Чужа територія

Легко Господарю було сказати: тут дім. Хай навіть я буду ідеальним собакою і приймаю цю команду так, як належить, тутешні пси не приймають мене. Маркери свій-чужий напружено бринять у повітрі, як дроти, з яких, відштовхнувшись, здіймаються голуби. Гарчання й виття безхатків розривають повітря вночі.шаную хистке перемир'я. Як всі. Голуби й справді вже мене трохи дратують.

Я можу дотримуватися звичаїв, я можу вдавати, що так само не люблю львівських котів, щурів, голубів — просто

Я можу впевнено бігти вулицями, так, наче вулиці ці належать мені.

Я можу заповнити весь простір міста своїми слідами.

Я можу повірити навіть, що пес на Домініканському соборі — мій особистий герб. Герб пса Домініка з факелом у зубах.

Та старий дог дивиться на мене згори.

Безхатченки гарчать, щойно побачать. Хоча ці гарчать до всіх, хто має господаря. Так, наче не хочуть знати, що мій мене теж покинув. Та ні, що я кажу? Мій Господар залишив мене тимчасово, в (майже) надійних людей. Мій Господар — повернеться.

Молодий мускулистий боксер зривається з повідка. Ми б'ємося. Я чую, як хтось сміється. Пудель б'ється з боксером! Навіть клацає фотоапарат. Кому тільки спало на думку фотографувати таке? Клацають зуби. Боляче. І фотоапарат — знову. Маша кидається між нами.

— Дівчинка! — кричить хтось.

І це останнє, що я пам'ятаю добре. Але знаю: Маша рятує мене. Маша рятує мене — це точно.

Ми, здається, закривавлені, шкутильгаємо до квартири на Лепкого. А в парку ще довго, мабуть, гомонять люди — сварять, сподіваюсь, боксера, шукають його господаря. Мене і Машу в цей час обливають у ванній перекисом і мажуть йодом. Коли він тільки відмиється з колись білої шерсті? Добре, хоч не зеленка. Паморочиться у голові.

Тамара з Машею збираються до поліклініки.

— На ветеринара грошей немає, хай здохне ця псина, — каже про мене старий.

А потім веде мене, — та що там, фактично несе — до ветеринарного кабінету.

Мою рану обробляють і зашивають — я не відчуваю нічого. Ніякого болю, крім сорому.

Маша врятувала мене. І вона налякана — хоч і який солдат.

Полковник витратив гроші на мене, а значить, Цілики довше збиратимуть на Марусине лікування.

Полковник ніс мене, і я чув, як тремтіли старечі руки, як збивався ритм серця.

У Маші, на щастя, лише один неглибокий укус. Шкіру на руці врятувала куртка, куплена колись на виставі в Німеччині. Лише чотири крапельки крові лишилися від боксерських зубів. Тільки куртка, звісно, зіпсована. Як тепер купиш нову?

Полковник кричить на мене, наче сказився. Може, справді сказився? Вб'є мене за ці чотири краплі крові його онуки. Хіба пошкодує грошей, що вже витратив на моє лікування?

Пошкодував.

Маша повернулася з поліклініки вся в сльозах. Вона дуже боїться уколів.

— Ти чула, що лікар сказав? Сказ — це смерть! Дура! — кричить Тамара й раптом замахується на доньку.

Чи то мені ввижається після всього?

Ввижається, як Тамара кричить, вимагає, щоб Маша не боялася — а дівчинка все одно боїться. Нестрашно було захищати мене від пса, але уколи — це страшно ще й як.

Уколи, втім, скасовуються. Новина приходить за кілька днів: господар боксера приніс довідку, що він здоровий. Не господар, звісно, здоровий — пес.

Але, кажу вам, у цьому місті ще не скоро приймуть мене за свого. Хоч зрештою, я себе теж — не приймаю.

Кришталік

Діагноз Марусі займає цілу сторінку нерозбірливих лікарських каракулів. Та Маруся чомусь упевнена: те, що потрібно, аби побачити, — це чарівний кришталік.

Дарма полковник читає дитині уривки з великої енциклопедії. Дарма, що в енциклопедії сказано, кришталік — двовипукла лінза зі змінною фокусною віддаллю, заломлює світло...

— Ловить? — перепитує дівчинка.

— Ні, Марусю, не ловить, а викривляє. Як тобі пояснити?

Ніяк, їй же сім. Просто припинити читати енциклопедію. Мамі Олі — припинити розповідати казки. Дістати з шафи оті очні краплі, що припадають порохом. Знайти буквар зі шрифтом для незрячих — мають же бути такі букварі?

Та полковник пахне своєю впертістю — керосином, машинним маслом, далекими аеродромами. Він завжди пахне так, коли не збирається відступати: «Кришталік заломлює світло, фокусуючи його на сітківці...»

— Сітківці! — скрикує дівчинка. — Отже, все-таки ловить! Як рибу в сіті!

Маруся перемагає. Так, навіть впертого діда. Поки що вона перемагає завжди. Тепер дівчинка застигає, бо, певно, уявляє його собі — цей всемогутній кришталік, який може впіймати в сіті все світло на світі. Це, мабуть, коштовний камінь, схожий на люстру з богемського кришталю, її Маруся ще пам'ятає — домашнє сонце. Подумати тільки, світло, як рибу в сіті... Вигадає ж таке! Так, наша Маруся вигидає.

Вона впевнена, чарівний камінь розділять надвоє, вставлять обережно їй в очі. Спершу буде незвично. Й виглядатиме дивно — так, ніби коштовні діаманти поставили в просту дешеву оправу. Але кришталік засяє — яскраво, впевнено, й освітить собою все. Повернуться кольори і форми, світ остаточно прийде до світу — великий до Марусиного маленького. І стіни Високого Замку здійматимуться перед Марусиними новими очима...

Треба лише замінити кришталіки — Марусині неправильні, успадковані від батьків і Чорнобиля — на нові. Настільки коштовні, що дозволити їх собі поки що не вдається.

— Так, дідусю?

Старий розгубився й пахне тепер інакше — пшеницею та яблуками з самотньої яблуні на городі. Ніякої впертості.

— Так, Марусю. Так, качко.

Маруся всміхається.

Звісно, до чарівного каменю має бути і чарівник-лікар. Він чомусь уявляється дівчинці другом батька, а іноді і самим Юрасем. Хоча Юрась, здається, закінчував не медичний, а торгово-економічний.

Марусі якось навіть наснилося, що за зачиненими дверима, які затуляє залізна скриня, — лікарський кабінет. І тепер мала притискає до килима вухо, і нібито навіть чує, як вітаються з доктором пацієнти. Або каже на ранок:

— Знову наснилося, ніби батько в сусідній кімнаті. Тільки обличчя не бачу.

Усе правильно, звідки взятись обличчю? Маруся не пам'ятає його. І я скоріше повірю в те, що повернеться зір, ніж у те, що, як мріє Маруся, батько вернеться до Мамаї Олі. Навіть якщо мала бачитиме, то батька знайде хіба на одномуєдиному фото — тому, що Оля сховала від гніву полковника.

Раніше, звісно, був цілий весільний альбом. Але старий, кажуть, прогримів:

— Навіщо ти це привезла? Дивитись не можу! Зрадник! Зрадник! — і альбом полетів у смітник.

Хоча зрадником, звісно, був не альбом, а батько Марусі.

Потім, можливо, хтось знайшов випадково на смітнику ті весільні світлини. Може, забрав собі. Чи намагався шукати власників, давав оголошення у газети: панове, ви загубили пам'ять. Як ви без неї? Я вам її залюбки поверну за винагороду. А може, й просто так поверну.

Але Цілики не візьмуть. Вони хоч і не лікарі, але знаються трохи на лікуванні. Якщо вирвати спогад, він не болить. Простий метод, а чутки про побічні ефекти, здається, перебільшені.

Тільки Маруся не хоче ні про що забувати. Навпаки, все, що в неї було, вона хотіла би повернути – батька і світ, як вона його собі уявляє. Вона вірить, що так і буде. Батько приїде й вилікує її. В чарівному кришталіку відіб'ються вулиці та сади, пси та люди, і, звісно, ж Високий Замок. Величні замкові мури здійматимуться над містом, чорні очі бійниць мружитимуться на світанку.

Ця дівчинка, мабуть, остання, хто бачить Замок. І якщо справді колись її вилікують – чи просто, коли вона виросте, й на свій випускний, за традицією, підніметься зустрічати світанок на Замковій Горі – Замок ураз зруйнується, зникне вже назавжди. Маруся знатиме, як і всі ми, лише порослий травою пагорб, де поховані рештки мурів.

Кажуть, Замок колись розібрали так, як мій Господар розібрав завод у Новерську. Із каменів постали звичайні будинки – здається, десь на Личаківський. А під курганом, що тепер на місці королівського замку, десь глибоко лежить камінь. Мама Оля стверджує, на камені під Високим Замком вибито напис: «Вільні з вільними, рівні з рівними – Польща, Литва і Русь об'єднані Люблінською унією 12 серпня 1569 року». Та чи можна вірити шкільній вчительці історії? Я не знаю. Той камінь занадто глибоко.

А Оля говорить і говорить про замок так, наче він існує. І Маруся пахне радістю, яку роздавали колись біля будівлі Галицького сейму – паперовими вітрячками, повітряними кульками, морозивом... Для дівчинки Високий Замок, що для старого небо. І доки це так, замкові мури здіймаються над принишклим містом, і очі бійниць мружаться на світанку. І видно з них цілий світ. Принаймні комусь.

Гріхопадіння

Ніби сліпі, квіти обережно вибираються зі своїх нірок, волога земля випускає їх, а разом із ними все старе, шар за шаром, у ще прохолодне повітря. В собак паморочиться у голові, у пенсіонерів поколює в серці. Наближається кінець року – навчального. Скоро школа, у якій вчителює Оля, вперше прийматиме іспити українською. Колись вже приймала польською, потім – російською... Взагалі-то, цю школу досі «гвардійською» називають: директоркою ще недавно працювала дружина генерала, й багато вчителюок були дружинами офіцерів – за збігом чи що. Союзу, тих, хто мріяв поїхати, але не їхав, і тих, кому у місті чомусь подобалося. Останніх, втім, було небагато, та й то двох вчителюок української можна не рахувати. тридцятиріччя, знизу не видно. Та цього разу вікна зачинені, ніби Оля забула, що ми прийдемо її зустрічати. в гастрономі комуністкою обізвали, ти це розумієш? Обізвали! – розходиться Тамара, на світло проглядаючи зеленкуваті купюри. Констатує: – Справжні... А я що, була у

компартії? А вони? Оті, що кричать! Вони то якраз і були. Ти що, думаєш, інші вчителі не беруть? Чи цей ваш молодий директор? Та...

Тепер генерал, підтверджуючи свою важливість, виїхав разом з родиною до Москви. Підлеглі ж розділилися: на тих, кого теж вітром здуло зі Львова одразу по розпаді

Хай там як, а, судячи з криків з вікон, учні на перервах галасують поки що російською й на стінах з червоної цегли старшокласники написали білою фарбою «Цой жив» — через «ы». Хоча, здається, «и» має бути? Вочевидь, вчителька російської недопрацює — чи таки поїхала з міста зі своїм офіцером.

Замість генеральської жінки директором поставили енергійного хлопця, щойно з української філології і з міста Дрогобича.

Чоловікам учительок затримували зарплату, трохи частіше видавали продуктові пайки — якусь крупу, кістляву морожену рибу, консерви з незрозумілим вмістом, і раптом, як свято, — згущонку. Останню схвильовані жіночки й заносили часом до директорського кабінету, й сховатись від них було, мабуть, вкрай складно. Тож скоро худенький директор почав гладшати на офіцерському молоці й звикати до колективу. Він так і пахнув тепер — згущонкою. Запах Дрогобича швидко вивітрювався. Втім, бачилися ми з директором нечасто.

Спілкувався він лише українською — дивина на той час і на ту школу. Подейкували навіть, що російською директор говорить із дуже смішним акцентом. А молодий керівник тим часом давав школі раду: дістав десь потрібну кількість портретів гетьманів і кобзарів, чи не першим у країні запровадив спів державного гімну — в актовій залі, щопонеділка. Навіть лад у шкільній бібліотеці навів, списавши на покій усіх «Піонерів-героїв» із друзями. Все в школі йшло на лад. Дружини офіцерів навіть пильнували, аби старшокласники по понеділках не гигикали, а співали. Навіть учителька російської мови.

— Чому ми маємо це співати? — зітхала потім в учительській.

А після уроків розпитувала про справи й онуків старого діда Євгена, й де ж їй було подумати, що він, можливо, ще до кінця 50-х ховався десь по лісах, і гімн по понеділках співав голосніше за інших, хоч і зі своєї завгоспівської підсобки. Чи то завгоспа не запрошували до співу офіційно — чи то йому вже подобалося ховатися. Якось спізнившись, Мама Оля чула той спів.

— Може, мені таки треба їхати до Росії? До мами? — запитувала вчителька російської, що не любила співати.

— Та припиніть, це наша земля. Ми це місто підіймали, вони би тут... — і колега Мами Олі заходила у роз'ясненнях про важливість індустріалізації, зовсім, як на уроках історії.

Мама Оля мовчала. Директор заходив до учительської, й тоді враз замовкали всі. Тільки вчителька географії, як завжди, розповідала — всім вже давно набридло — що однаково скоро поїде до Грузії.

— Що там робитимете? — дивувалася добра вчителька російської. — Там же гори, дикість... Тут хоча б місто.

Грузинка знизувала плечима й скоро справді поїхала — в ці свої гори чи, може, в котресь із грузинських міст. Вчителька російської потім поїхала теж. Мама Оля не пам'ятає куди. Однак школа тепер прийматиме іспити українською.

Вікно Олиного кабінету на третьому поверсі, он де. Коли воно відчинене й Мама Оля махає нам рукою, вона схожа на ученицю. Перших зморшок, подарованих на

Ми чекаємо. Повз нас ідуть діти, пахнуть жувальними гумками та сигаретним димом. Діти як діти. Цой живий, а повітря напоєне сонцем і викидними газами, здається, ще трохи — й вибухне.

Нарешті з'являється Оля. Вона чимось налякана, і руки, що після школи так віддають крейдою та чорнилом, помітно тремтять. Оля відводить Марусю вбік, бере її дитячу сумочку, білу в червоні сердечка — спадок Машиного дитинства в Німеччині — ховає щось усередині, віддає сумку доньці.

— Сьогодні треба затриматися, — голосно пояснює батькові. — До екзаменів учнів готую.

Насправді я знаю: Мама Оля сама готується до екзамену. Сама вчить нову для неї історію — не ту, яку їм викладали в університеті всього кілька років тому. Історія — наука, що тепер розвивається дуже швидко. Швидше, мабуть, за ядерну фізику. А Мама Оля відповідальна, її й в комсомолі за це хвалили.

Оля шепоче щось доньці на вухо: ш-ш-ш. Нам з полковником нічого не розібрати. Тільки Маруся боїться все сильніше, й всі карабаси-барабаси оживають в її крові, всі страшні пірати на чолі з капітаном Крюком розправляють вітрила, готові плисти до самого серця.

Дорогою Маруся притискає сумку до себе, щоб вдома сховати її за залізною скринєю. Уже потім до квартири влітає Оля...

Сумку вона знаходить одразу і без підказки — знає, де Маруся сховала би щось важливе.

— Що сталося, доню? — запитує Ба.

Голос Олі зривається, наче парасолька летить у бурю. Й буря така під шкірою, що, хто має ніс, той почує: сталося щось страшне.

Я пробираюсь до кухні — ще до того, як жінки зачиняють двері, аби не хвилювати старого. Та он воно що:

— Вона дуже просила, була така гарна, — квапиться Оля. — Вбрана гарно, і з нігтями... такими... Я навіть не знаю, де такі роблять. І зачіска... Ангел просто, ти розумієш?

Мама Оля торохкотить, виправдовується, наче злочинниця. Так і є, Оля скоїла злочин. Справжнісінький. Ще й вплутала в нього дитину.

— Я і подумати не могла, ти розумієш? Чесно! — ридає жінка.

— Я розумію, — відповідає Тамара. — Чого ти трусишся? В чому проблема? А ну, дай. Скільки тут?

Тамара спокійно відкушує ще один кусень зеленого яблука — сік бризкає Мамі Олі в лице — потім бере зі столу білосніжний конверт, щойно витягнутий із дитячої сумочки з червоними сердечками.

— Так, п'ять доларів. Ну, непогано... Та заспокойся вже! І дитину свою заспокой! Довела он...

Маруся й справді рюмсає на табуреті попід вікном. Хоч би хтось підійшов заспокоїти. Може, мені підійти?

— Не треба тобі грошей? — продовжує старша сестра, — Не треба, то я заберу! Дітям куплю хоч якісь банани. В мене совість он де, під плінтусом цим, там, де й все решта.

— До чого тут плінтус? — затихає на мить Оля.

— Та до того... Усі крадуть. Ти розумієш? Усі! Я тут на роботу не влаштуюсь ніколи, бо я не знаю цієї їхньої мови й хабарів давати не привчена! І я не маю тут ні кума, ні свата, ні брата! І ніде, між іншим, не маю. Ні-де! Мене

— Я не брала! Я не брала, ти чуєш? Вона впихнула мені конверт, а сама побіг...

— Слухай, та не хотіла би, то наздогнала би цю мамашу!

— Я розгубилась, я... О Боже! Інші теж так подумують...

Кров пахне соромом, а гроші — тільки Америкою.

Скоро мені вдається таки зрозуміти деталі справи: у шкільному коридорі до Олі підійшла мама одного з учнів. Учень був недурний, щось там одного разу не вивчив, отримав заслужену двійку. Й тут приходить мати й розповідає, що син її не такий вже й поганий. Оля, звісно, киває, всміхається. Вона взагалі ввічлива і привітна. Та, мабуть, її не так зрозуміли?

— Вона сказала щось на кшталт «заздалегідь вдячна», всунула мені коробку цукерок і одразу втекла. Я дивлюсь, а під коробкою цей конверт! А перерва ж! Довкола купа дітей. Як я за нею бігтиму? Що я кричатиму? «Заберіть»? У всіх на очах...

Мама Оля заспокоюється потроху. Гладить Марусю по голові. Та я боюся, капітан Крюк вже доплив до самого серця дівчинки. А якщо так — страх залишиться з нею надовго. Сором і страх.

Одразу потому, як страшна хабарниця Мама Оля зрозуміла, що їй дали конверт і що в конверті долари, вона запанікувала. Конверт мав негайно зникнути, бо здавалося, все і всі – кожен гетьман на стінах її кабінету, кожен учень у коридорі й кожен вчитель в учительській – бачать: в шухляді історички лежить цей жаклиний білий конверт. І якщо вийти надвір, під весняним сонцем Олю буде видно наскрізь, видно, що вона – хабарниця. Тож Оля наказала доньці віднести конверт додому, а сама повернулася в кабінет. Таке ось гріхопадіння.

– А жінка та була така гарна...

– Гарна! З грошима будеш гарна! – каже Тамара. – Накрали в таких, як ти! Чиновниця ж, мабуть, або дружина бандита! А ти тепер плачеш сидиш... Цукерки, до речі, де?

– Які цукерки?

– Ті, під якими конверт був. Припини ж ти плакати! – Тамару дратують сльози.

Сама вона, здається, ніколи не плаче. Стверджує, що не плакала навіть тоді, коли другий чоловік розбив привезену з Німеччини іномарку, й тоді, коли довелося тікати від нього до Львова.

Ввечері після Олиного гріхопадіння, коли всі поснули, Тамара тихенько йде до кухні. Так, я слідкую за нею. Вона стає навшпиньки й випростовує руку, дотягуючись до пляшки на холодильнику. Наповнює склянку тим ядучим напоєм, який часто пив мій Господар – перший її чоловік. Тим напоєм, який другого її чоловіка знищив.

Тамара сидить довго, ніби вагається ще – пити чи ні. На мить здається – я чую запах Бориса, ще молодого, того, яким він був, коли вивчав ногами свою географію задля цієї жінки. Та горілка наповнює кров, перебиває всі почуття. Тамара п'є. А я йду. Я не люблю цей запах, він мені схожий на сліпоту.

Кара

Після «гріхопадіння» раптом посипалися нещастя. Хоча чому ж раптом? Оля ніби чекала їх.

Батько Марусі подзвонив попрощатися. Тоді, як і тепер, прощається багато хто, лунають у слухавці голоси:

– До Торонто!

– У Москву! Все ж лучше, чем тут.

– Тель-Авів, а там...

— Нью-Йорк!

Марусин батько їхав якраз до Нью-Йорка.

— Це аж в Америці? — перепитала Маруся і — захворіла.

Я думаю, через новину про батька, Тамара вважає, це через протяг:

— Нема чого у вікні сидіти! Все одно ж не бачиш нічого.

А лікар прийшов і сказав, що тепер епідемія, хоч і весна. Та Оля знала: все через той хабар.

Мала тиждень температурила, не могла підвестися з ліжка, марила, переповідала щось із Олиних підручників: про Колумба, про кораблі — загиблі «Санта Марію» та «Пінту», й «Нінью», який уцілів. На тих кораблях плив до Америки батько. Уламки «Санта Марії» та «Пінти» приєднувалися в маленькому серці до капітана Крюка.

Врешті швидка повезла дівчинку до лікарні. Оля поїхала, звісно, з донькою. Ми ж залишилися й боялися.

А в лікарні Марусю забрали кудись, за непрозорі, фарбовані в біле двері. Маму Олю залишили в коридорі:

— Стороннім не можна!

— Я не сто...

— Нікому не можна! Це реанімація, жіночко! Тут нема на що дивитися, це не цирк!

Взагалі-то так завжди було та є в радянських реанімаціях — навіть, коли вони формально вже не радянські. Але Мама Оля чомусь забула про те, що все — так. Вона взагалі все забула.

Ніхто за всю ніч так і не вийшов у коридор. Окрім санітарки.

Санітарка сказала, що нічого не знає, але якби хтось помер, то знала б.

— Моліться, моліться, пані, — й пішла. А тоді раптом озирнулася, вже коло виходу. — Вмієте?

І тоді Мама Оля заплакала вголос.

— Нічого. Головне, пані, каятися. Каятися в гріхах. Бо хвороби — це від батьківських гріхів.

Так і просиділа Мама Оля всю ніч в коридорі. Окрім неї, там була лише Діва Марія. Висіла на стіні. За словами Олі, просто на диво красива. Така Madonna della Likarnya. При ній — пластмасові квіти у вазонку.

Мама Оля молилася їй, цій Марії на стіні, невміло, так якимось, по-совецьки, клялася, наче на комсомольському зібранні, що обов'язково виправиться.

Обіцяла Марії, як обіцяють старшим товаришам. Тільки ж, думаю, більшість із тих, хто щось обіцяв на тих зібраннях – просто патякали, розігрували, як слід, виставу. Та Мама Оля завжди і всьому вірила. Так зараз вона повірила санітарці, лікарю, Діві Марії. Оля обіцяла більше ніколи не спати з чоловіками без шлюбу, ніколи не заздрити тим, у кого є гроші на безліч прекрасних іграшок, яких у Марусі нема й не буде, та, звісно, ніколи не брати і не давати клятих цих хабарів. Нізачо, ніколи! Оля клялася Марії, що, якби вона знала, обов'язково би наздогнала ту красиву багату жінку і віддала їй усе, навіть цукерки.

– Дякуйте, що ми наперед не вимагали.

– Дякую.

Мама Оля й Маруся залишилися на місяць узагалі без грошей.

– Нічого, можна й вшістьох на дві пенсії, – сказав дід Іван. – Тільки без витівок. І псину цю... – тут він, звісно, зиркнув на мене, – невідомо чим годувати.

На тому нещастя, можливо, й закінчилися б, якби не Олина щирість.

Коли до колишньої «гвардійської» школи прийшла перевірка, Мамі Олі докладно все пояснили: скільки, кому, як.

– Ні, – тихо сказала Ольга Іванівна, й портрет Кобзаря зі стіни кабінету завуча зиркнув на неї, ніби оцінюючи.

– Що ні? – перепитала завуч. – Грошей немає? Я позичу. Ви атестуватися хочете?

– Хочу.

– То давайте якось це вирішимо.

– Ні.

Звісно, ні. В неї й так сліпа донька зі слабким імунітетом, колишній чоловік із грін-картою, суворий батько з серцем і дачею, яку нікому не дозволено бачити, пес, якого немає чим годувати, мама, яка вже давно не виходить на вулицю, племінниця, яка погрожує втекти до Німеччини, сестра, що ховає горілку на холодильнику «Мінськ», і той таки холодильник «Мінськ», який ось-ось чхне востаннє й замовкне, залишивши всю родину горювати за ним. Ні, Мамі Олі не можна випробовувати терпець Madonna della Likarnya. Ще одна Божа догана – і все. Все точно полетить шкереберть.

– Як хочете...

Перевірка прийшла до Мами Олі, коли якраз розглядали початок війни між Радянським Союзом і гітлерівською Німеччиною.

Мама Оля розповідала все так, як пише новий підручник. Вона майже вивчила ті слова напам'ять. Вона затиналася трохи – українська іноді зісковзувала з її язика, заплутувалася між зубами своїми тоненькими «і» й прекрасними

«ї», хотіла втекти й поступитися іншим звукам, твердішим, впевненішим, жорсткішим.

Ми не знаємо, чому сталася та розмова. Чи справді все через відмову «подякувати» за перевірку? Мама Оля не впевнена. Мабуть, вона якось не так розповідала про початок тієї війни, яка занастила обох її дідусів – одному відібрала життя, іншому – розум. Мама Оля не впевнена. Зрештою, існує безліч неправильних способів розповісти про ту війну. Можливо, навіть жодного правильного немає.

Можливо, вступ радянського війська до Львова в 1939-му й відступ у 1941-му уявлялися новим людям із районного управління освіти якось інакше, не так, як вчили в іще радянському інституті кілька років тому. А можливо, навчання взагалі замало й замало книжок, і потрібна злість, гнів, майже безумна жага – дізнатися, як насправді.

Жінка з управління освіти ввічливо дочекалася дзвінка, аби поставити свої запитання. Навіщо дітям чути цю їх розмову? Та діти чомусь не розходилися. Припинили, слухали, припинивши збирати зошити та пенали в старенькі портфелі та привезені звідкись з-під піднятої залізної завіси круті рюкзаки.

Звідки? Мама Оля застигла й мовчала. Що вона має відповісти? І справа не в тому, аби знайти правильну відповідь для перевірки. Просто справді, а звідки вона? Можливо, вона з Баку? Ось і тонкий запах нафти, про який сама Оля, звісно, ж і не здогадується, будь-кому з псів розкаже, як вона купалася в Каспійському морі. А може, вона з селища на Забайкаллі, де ходила до першого класу? А може, з якого-небудь Саратова, де й не бувала ніколи, бо звідти втекла від невідомих бід ще її бабуса, за течією Волги аж до Каспійського моря. Чи, може, Оля таки з України? З села, куди скоро поїде батько ставити пам'ятник на могилі своєї матері.

Звідки вона? – Мама Оля просто ніколи про це не думала. «Мой адрес не дом и не улица, мой адрес...» – проноситься в голові пісенька, ніби прив'язана до цього питання, як вузлик напам'ять.

– Ми з-під Харкова, – Мама Оля зробила вибір на користь Крайновки.

І вже не так і важливо, що відбулося потім.

– Чудове українське місто... Ось ви вчите дітей, як почалася Друга світова в Україні. А ви знаєте, що відбувалося в 41-му зовсім поруч із вашою школою? Ось там, – чиновниця махнула рукою.

– Де... де управління міліції?

– І там, так. І в Бригідках. Ви знаєте?

Мама Оля мовчала. Вона розгубилася.

Хоч будь-який львівський пес міг би відповісти на це просте запитання.

Ні, ми не знали ні років, ні імен жертв, ні партійної та національної приналежності вбивць, ми вже не чуємо мов, якими одні кричали, а інші віддавали накази. Але ми знаємо, що там відбувалося.

Мама Оля не знала. Діти не виходили з класу. Діти взагалі-то любили молоду вчительку історії з кучерявим волоссям і маленькою донькою.

А жінка з управління освіти зрештою не сказала нічого такого, просто констатувала: не знаєте ви історії, а вчите.

Нічого такого. Хто її взагалі знає, історію цю? Хто скаже про долю всіх будівель, де тепер управління міліції, школи, чи просто люди живуть?

Але тепер Мама Оля впевнена, що з неї поганий учитель історії. Ні, вона читала ще в радянських журналах про всі жахливі факти, репресії, «перегиби на місцях»... Читала і забувала. Оля не з тих, хто ловив хвили іноземних радіостанцій, хто шукав чогось закордонного, окрім зручних туфельок або джинсів... І річ не в тім, які книжки вона тепер прочитає – картина світу в її голові просто не зможе отак взяти й перевернутися.

Молодий директор умовляв Маму Олю залишитися. Казав: «Ви ж атестувалися! Все ж нормально! Перевірка ж не встановила нічого такого. А ви стараєтеся. Ось мову так добре вивчили. Та що ви думаєте, інші вчителі історії кращі за вас? І у вас же донька...»

Завуч сказала: «А я вас попереджала».

– Ні, річ не в тім, – пояснювала вже нам, на кухні, заплакана Мама Оля. – Мені ж заробляти треба. По-справжньому. Я влаштуюсь кудись, щоб платили. А історії я справді не знаю. Я зовсім заплуталася. То тільки одну історію вивчила, тепер – інша. Краще б я на математику пішла, у мене ж були здібності... Я заплуталася. Ну справді.

Можливо, Мама Оля карала сама себе – не так за незнання історії, як за своє «гріхопадіння». Ну, яка вона вчителька після всього?римечания

Полковник сварився, кричав так, що, мабуть, гідно помстився любительці симфоній Бетховена поверхом вище:

– Куди ти, дурна, без роботи? Як без роботи можна? Одна вже он... – він несміливо махав рукою до цариці Тамари. – Як без роботи?

І справді – як? За місяць Мама Оля влаштувалася продавцем у маленький кіоск недалеко від дому.

Атлантида

Львів – насмішка з легенд про затонулі міста. Про Атлантиду та Кітеж російський. Замість потонути самому – Львів причавив своїм тілом єдину слабку ріку. Той, хто живе біля моря, дихає сіллю, дивиться в далину й

відчуває себе, мабуть, підвладним стихії. А тут можна чути, вдихати ріку під асфальтом. І що, почуватися переможцем? Не знаю, запах такий собі.бабусині сукні Маруся не озвучує більше – надто дратівливо Ба реагує на такі припущення про її вік. А може, в скрині старі книжки? Незнані досі історії, які хтось так і не наважився розповісти. Я не знаю. Скриня, мов чорна діра, не пахне нічим, крім своїх залізних боків. Тому вона мене і притягує.

А Маруся ось любить бавитись в дивну гру. Сідає на скриню, підібгавши під себе ноги, та вимагає:

– Розкладіть мені Атлантиду, будь ласочка!

Дорослі слухаються. Довкола Марусі ростуть острови чарівного архіпелагу: ті самі ненависні баночки з краденими парфумами, кудлаті ляльки, гумові тваринки, м'які ведмеді, кулькові ручки, холодні нефритові намиста, срібна ложечка, потемніла від розмішування цукру у чаї, і витягнуті з серванту, як з моря на сушу, порцелянові риби з роззявленими ротами, і балерина з одною ногою, і горнятка для кави, з яких ніхто ніколи не наважується випити кави, і попільничка – в родині ніхто не курить, і брошка – срібна квітка з гранатом у серцевині. Цю брошку полковник подарував дружині, коли вона народила Олю.

Весь цей священний скарб зазвичай зачинений у серванті. Велика Ба ніколи й нікому не дозволяла його зачіпати дарма. Бо ж ніколи в житті вони більше не зможуть купити щось схоже. Але тут – бери все, що хочеш, Марусю, знаходь раз за разом свою Атлантиду маленьких речей. Марусі все можна.

І Маша не розуміє – як так? І гри цієї не розуміє теж. Ревнує до молодшої сестри.

І поки Маруся відкриває острів за островом, швидше за Колумба й Васко да Гаму, Маша ховається в кухні з альбомом і олівцями, малює, наводить чорним фломастером розвідні мости.

– Раз, два, три, чотири, п'ять, вышел зайчик погулять, – рахує Оля. – Вдруг охотник выбегает, прямо в зайчика стреля...

– Рибка! – вгадує Маруся, рятуючи зайчика. – А це мамина червона ручка, оцінки ставити.

– Червона, – зітхає Оля.

Маруся не звикла, що мати більше не викладає в школі історію.

Мала, звісно, впізнає будь-яку річ з єдиного дотику, ще до того, як мисливець піднімає рушницю. Це просто така гра – у диво. В те, що Маруся – володарка важливого дару впізнавання речей.

Гра закінчується, й дівчинка нудиться знову. Знову заводить розмову про скриню – раптом всередині взагалі – королівська корона, спадок засновника міста. Версію про

Потім Маруся припускає раптом щось зовсім страшне, страшніше за версію про провалля до інших галактик.

— А що, як там хтось мертвий всередині?

— О Боже, що ти говориш, Марусю! Дитині не можна говорити про смерть!

Дивна думка. Звідки вона в людей? Можливо, це в гарнізонних містечках від дітей завжди щось приховували? Випадково загиблих на стрільбах солдат, бойові завдання, а може, чорні квадрати таборів, добре видимі з північного неба. Але Маруся не розуміє обмежень, не бачить:

— Коли Атлантида потонула, люди ж померли. Але з'явилися нові та знайшли скарби. Й хіба господар скрині не повернувся б за нею, якби був живий?

Мама Оля пояснює, звісно: повернутися не завжди можливо. Іноді все, що ти можеш, — залишити своє для інших людей.

— Але людям, які потонули разом з Атлантидою, не шкода було б, якби ми її знайшли?

— Ні, я... Я впевнена, що не шкода. Атланти ж були добрими.

— А ми?

— Що ми?

— Ми добрі?

Це складно — розмовляти з дитиною. Тому дорослі й сюсюкають. Іноді мені здається, діти знають більше за всіх і ставлять свої каверзні запитання тільки для того, щоб змусити дорослих промовляти відповіді вголос.

Це ще поталанило, що ми, собаки, німі. Хоча, а про що б я спитав? Мені ж усе ясно. Не було ніколи ніякої Атлантиди. Весь світ — Атлантида. Щойно хтось його губить, хтось інший знаходить — і скоро загубить теж. І так без кінця. Світ — нерозмінна монетка, застрягла між каменями, доки її не знайде дитина. Колись на таку монетку можна було купити морозива, тепер — нічого уже не купиш. Інфляція, зміна влади й суспільного ладу, заміна банкнот і карбованих профілів. Тільки морозива хочеться все так само. Навіть собаці.

Маруся бере до рук срібну ложечку. Нею колись годували маленьких Тамару та Олю, потім Машу, тоді — Марусю. Чомусь Велика Ба думала, що дітей треба годувати саме срібною ложечкою.

— Це твій прадід забрав у фашистів, — пояснює Оля. — Як у твоєму улюбленому кіно.

— У кіно ложечку не забирали... — задумується Маруся. Уточнює: — Дід у фашистів забрав?

— Так, а в кого ж.

Та Маруся ще не закінчила із питаннями:

— А фашист купив цю ложку для себе? Навіщо йому така гарна? — Маруся вкотре ніжно обмацує вензелі найціннішого родинного скарбу.

Дід, батько Великої Ба, повернувся з Берліна пораненим переможцем, привіз оцю ложку, якусь мереживну скатертину, яка так і залилася десь під Баку, та окуляри в золотистій тонкій оправі. Коли одягаєш — світ розпливається. Той фашист, що носив їх, мав, мабуть, дуже поганий зір. Ніхто так і не змінив скло.

— Може, фашист купив її не для себе, а для родини.

— А у фашистів буває родина? — дивується Маруся. Видно, в радянських фільмах, про це сказано небагато. — І що, діти фашиста теж їли з цієї ложки? А чим же вони тепер їдять?

— Припини дурні запитання! Інакше не будемо більше бавитись в Атлантиду.

Але Цілики й далі бавилися. Гра потрібна була Марусі. Тільки зі срібної ложечки ніхто чомусь більше не їв, і цукор в міцному чаї розмішувати нею перестали — поклали до серванту вже навечно, біля іншого безглузлого трофею — окулярів, в яких розпливається світ.

А потім, коли Маруся втомиться, мати читатиме їй вголос книжку. Світло з-під жовтого абажура світитиме, осяватиме Марусину усмішку та застигли очі, Маму Олю, Тамару й Машу, зігнуту над альбомом.

У книжці хворі діти тікають від фашистів аж на далекий Алтай. Діти з книжки, звісно, одужають.

— Тебе теж вилікують, — каже на всяк випадок Оля.

— Раніше б давно вже вилікували, — повідомляє раптом Тамара — вона це вже казала насправді. Здається, вона ностальгує усе сильніше. — При Союзі...

Полковник втручається:

— Що ти верзеш? Що при Союзі? При Союзі люди не сліпли? Заборонено їм було сліпнути? А за порушення що? Десять літ таборів!

— Татку... — Оля вскакує з місця. — Тихіше, тут же Маруся!

Полковник зітхає, йде геть. Тамара кидає вслід:

— Розходився кричати! Тут тобі не твоє село!

Полковник озирається. Я втискаю морду у плечі — ох, зараз буде. Але нічого не відбувається. Полковник шкандибає до своєї радіоушлі, й слухає-слухає-слухає, на коротких і довгих хвилях...

Кіоск

Де б не працювала Мама Оля, Маруся любить посидіти в неї — тепер ось ми сидимо в кіоску. Світло ліхтаря проповзає до металевої буди, минаючи сигаретні блоки, марси-снікери та жувальні гумки. Всередині тіні від марсів різкі й загадкові, ніби справді це не цукерки — залізо й базальт інших планет.

Маруся каже, в кіоску не менш цікаво, ніж на уроках історії. Мама Оля чомусь так не думає та повторює:

— З мене була погана вчителька. Треба знати своє місце.

Несхоже, щоправда, аби й кіоск був Олиним місцем. Запах чорнила й крейди більше їй личив. Тепер її шкіра нагадує про Господаря — тхне тютюном і грошима. А гроші — пахнуть натовпом, усіма жителями країни, що ланцюжком передають банкноти з рук в руки.

Оля гроші не любить, тримає під прилавком миску з водою й рушник, перерахує решту — й споліскує руки. Та приходять нові клієнти, купують сигарети й презервативи, жувальні гумки з наклейками й інопланетні цукерки. Оля так називає їх — інопланетні, бо Цілики марсів-снікерсів ніколи не куштували. За винятком Маші.

Маша фиркає:

— Я таких об'їлася ще в Німеччині.

Маруся заздрить. Тамара киває.

Вона сама нічого такого не їла, лише купувала доньці — дорого ж.

Тепер, потай від всіх, ми куштуємо цей загадковий Марс на двох із Марусею. Тобто мала би куштувати лише Марусю, та я змушую її поділитися — може, мені в кіоску й краще, ніж в школі. А головне, і в кіоску, і на уроці розвага, зрештою, одна й та сама — історії. Тільки на уроках — історії країн і народів, а тут, у кіоску — дрібні, випадкові, людські.

Удова партійного боса, Варгіна, виявляється, любить батончики не менше за нас із малою, тільки грошей в неї більше.

— Вы не смотрите, Олечка, деточка, что я американские конфеты беру, — торохкотить вона досі з акцентом якогось далекого російського міста, досі з його запахом — заводи, риба, зима. — Я же раз в неделю только. Попробовать. А папа ваш как?

Це ж треба, яка увага до нас. Оля знизує плечима — добре, лише ось серце... Нервуватись не можна, а полковник усе нервується — з будь-якої дрібниці. Засідання Верховної Ради слухає.

Товаришка Варгіна зітхає, поправляє велику зачіску, починає повідати про покійного чоловіка так, наче за тим і прийшла:

— Згорів на роботі. Все — стрес. Розумієте? Це ж відповідальність. Велика відповідальність. Зараз, дєточка, немає таких людей.

Мама Оля киває. Вона трохи уявляє собі відповідальність і стрес працівників КДБ — сама, Бог милував, не стикалася, але чула й читала... Ці читання, щоправда, ніяк, здається, не позначались на її світогляді. Й, думаю, Варгіну Мама Оля недолюблювала геть не через роботу її чоловіка, а тільки тому, що мадам Варгіна нас із полковником незлюбила. Полковника — за те, що вітається українською, мене — за компанію. Втім, вона також ненавидить і огидну таксу на прізвисько Лумп...

А хазяїн такси, Ярослав Теодорович з під'їзду навпроти, намагається кинути курити, бо дуже хворіє. Якщо не кине, каже, не доживе не те що до десятиріччя Незалежності, а й до президентства В'ячеслава Чорновола, на якого покладає, здається, великі надії. Вибори вже в червні, та Мама Оля тихо пояснює доньці, так, ніби це важливо для семирічки, що Чорновіл цього року навіть не балотується.

— Розумієте, Олю, я готовий померти, — говорить сусід, все глибше влізаючи у віконце кіоску. — Все, що хотів, я побачив. Україну, нове життя, нове покоління, — киває невпевнено на Марусю. — Картини мої знову купують тут. Щоправда купили лише одну. А з-за кордону купувати чомусь припинили... Інших тепер купують, інших. Коротше, я б докурив і дожив.

Ярослав Теодорович нахиляється і його витягнута, овальної форми голова, здається, ось-ось пролізе всередину нашого торгівельного прихистку.

— В мене, Олю, до речі, квартира лишиться, — Ярослав Теодорович робить паузу, яка, ймовірно, здається йому промовистою. — Не знаю ось, кому відписати. Розумієте, Олю? Квартиру.

Ні Оля, ні Маруся, здається, не розуміли. Розумів лише я й, можливо, не дуже розумна такса, якій здається дотепним, підскакуючи, гавкати мені в самісіньке вухо. Саме в лівє, те, що з дефектом. Невже ця сигарета на ніжках, дешевша за ті, що курить її безсоромний господар, натякає на свою вищість? Тьху.

— А ви таксі своїй квартиру лишіть, Ярославе Теодоровичу. Вам як завжди? — намагається Оля поставити крапку в розмові.

Дарма Оля так. Ярослав Теодорович пахне фарбами, спокоєм і раком легенів (десь в другій стадії — ще поживе, хоча я взагалі-то пес, а не лікар). Може, й справді лишив би простору квартиру навпроти. Живемо ж, наче три пси в одній буді. Думаю, всі старечі натяки — просто формальність, така сама звичка, як сигарети, з часів, коли Ярослав Теодорович був іще бабієм і працював в академії. вчасно зупинитись не вміє. — А хочете, Олю, я ваш портрет намалюю? Зараз, знаєте, в моді жіночі портрети. Щоб усміхнені. Бо страждання позаду. Вже все, настраждалися українці, — говорить упевнено, а потім, ніби розуміє, що бовкнув дурницю. — А ви як гадаєте, Олю?презервативи продасть хтось, окрім твоєї колишньої вчительки.

— Як завжди, Олю, як завжди. Дарма ви. Я ж свята людина, в мене дід навіть священиком був. Совети його й цей... — він зображає сум на обличчі, й стає

ще некрасивішим. — А то б він і мене краще виховав. Може. А ви ж не така, як...

Ярослав Теодорович хоче сказати «як батько» — це точно, бо він уже так казав. Але тоді Оля відмовиться продавати йому сигарети, не те що слухати його сміховинні натяки й компліменти. Мама Оля втомилася від нелюбові людей до її тата. Що він їм усім заподіяв? Чому вони ніби знову бачать його гарну військову форму, форму, яка самій Олі все ще подобається, бо є частинкою всього того прекрасного, що з нею було колись, в іншому, кажуть, жадливому світі. Хіба це провина сама по собі — бути полковником Радянської Армії? Літати в небі з небезпечним птахом-винищувачем — нікого втім не винищуючи, навіть не зачіпаючи, нікому не чинячи й найменшої шкоди. Батько ж не воював ніде. А якби й воював? Винен той, хто віддає наказ. Хіба ні?

Але батько не воював, думає жінка. Були би медалі, гордість, спогади, фотографії... Хіба Оля не знає, як це буває? Кожна війна лишає по собі пам'ятники й паради. І згорьованих родичів, звісно. Але батько живий і ні в чому не винний. Боюся, Оля вважає його святим, а ось Ярослава Теодоровича — ні. Раніше до квартири, що вікна в вікна дивиться на квартиру Ціликів, все ходили студенточки з художньої академії... Та тепер сусід — просто художник, не викладач.

— Колишніх художників не буває. Як не буває колишнього, скажімо, пуделя чи там... комуніста, — він зупиняється, хоча

— Я? — в очах Мами Олі прокидається грайливий бісик. — Ярославе Теодоровичу, а продати такий портрет за скільки можна? Ось на нашому Вернісажі за скільки піде? А то мені гроші потрібні, доньку лікувати, а навіть на їжу толком нема. То за скільки?

Ярослав Теодорович бурчить щось про меркантильність жінок і погану спадковість Олі.

— Родина запродавців... Мистецтво вони... — добре, що Мама Оля не зважає.

А ще до кіоску ходять студенти.

— Світланко, упізнаєш?

— Ой, Ольго Іванівно...

Світланка з останнього класу, що встигла випустити зі школи Оля, пахне косметикою й чоловіками. Просить кілька пачок презервативів.

— Ось... — промовляє розгублено Оля, рахуючи пачки.

Вона й не встигає нічого такого сказати, як чує:

— Ой, Ольго Іванівно, тільки не треба...

— Так я ж мовчу. І добре, що ти ось купуєш... — виправдовується Мама Оля.
— Я ж... Може, й треба так!

Та Світланка, мабуть, не впевнена, що так треба. Довго не з'являється потім. У місті тепер багато кіосків, де

Та одного вечора Світланчина фігурка затуляє від нас ліхтар. Дівчина не купує нічого, просто стоїть, ніби чекає когось.

— Світла... — висовується з віконця Оля.

Але гальмує гучно біля Світланки авто — довгий і блискучий, як чорний лабрадор, мерседес. Хлопчина — я вже бачив його неподалік — вискакує з водійського місця:

— Привіт, Свет. Шеф чекає, сідай назад, — а сам до кіоску, замовляє усе одразу — на пів шкільної зарплати.

Оля квапливо збирає товар, жуйки й пляшки кокаколи випадають із раптом незграбних рук. Олі, певно, хочеться запитати в хлопця, куди він везтиме Світланку — та це ж дурне запитання. Хочеться пояснити, що Світланка малювала в зошитах маленьких дельфінів навіть у старших класах і мріяла стати лікаркою. А ще, вона була закохана в хлопчика, якого в десятому класі збила машина, теж кажуть, чорна. Весь клас плакав на похороні, Світланка — ні.

— Марік, ти скоро? — квапить хлопчину, відчинивши дверцята авто, пасажир.
— А ти, кицю? Запрошення чекаєш? Запрошую...

— Голос якийсь знайомий, — коментує чи то мені, чи то сама собі Оля.

Світланка сідає в авто. Оля підраховує решту. Маленькі дельфіни... Вчителька з мови якось поставила Світланці двійку за те, що в зошиті на полях були ті дельфіни. Дельфіни — це не частина мови, це частина тваринного світу. Така була аргументація. Світланка й тоді не плакала, хоча вдома за двійки її дуже сварив батько, іноді до синців на зап'ястках.

— Чекайте, ви ж помилилися! — кричить Оля вслід мерседесу, схожому на чорного лабрадора.

Чується Світланчин сміх на задньому сидінні. Гримають блискучі дверцята, беззвучно відбиваються в них Олин кіоск і ліхтар.

Така велика нестача... Два дні роботи. Оля плаче, і я втішаю її, уткнувши носа між гострими втомленими колінами. Але плаче вона лише після того, як записує на картонку поруч номер чорного мерседесу. Ні, вона не така вже й безнадійна.

— А у Світланки все добре, — шепоче вона собі. — Що я розумію...

Клієнтів більше немає, тільки небо заглядає в кіоск — але небо, звісно, нічого не замовляє — тому, певно, ніколи й не дурить на решті. Й на тім спасибі.

Дари

Якби я був з Марусею того вечора, нічого б не сталося. Як взагалі можна було допустити, щоб мала, яка нічого не бачить, окрім хіба що уявних замків, сама йшла вечірнім містом?

— Я була впевнена, що Віра її проведе, — ніби відповідаючи на мої звинувачення, повторює Мама Оля.

Вона взагалі часто говорить, ніби відповідаючи на чиїсь звинувачення — швидко, з непотрібними подробицями, так, ніби думає, що життя — це таке довге слідство, а зізнання пом'якшить вирок.

Насправді нічого такого ніби й не сталося — ну дурниця ж. Але Маруся вже годину плаче на своїй скрині — тій, що ось-ось перестане бути її.

Сьогодні Марусин день народження — був принаймні. Вісім років — це не те щоб багато. Та Маруся, на диво, висока дівчинка, вона й так давно вже на скрині не вмещалася, спала, скрутившись калачиком — дорослі вважають, це погано впливає на поставу. Тому Марусі дарують не що-небудь, а справжнє доросле ліжко. За мірками родини, це неабияк дорого. Хороший дарунок. Тільки тепер я маю вдихати Марусин відчай. вилетіло б назовні: бальна сукня чи книжка з безліччю фантастичних історій, чи може, навіть саме світло. збагнула, можливо, тому, що Маша, яка стояла у дверях, почала тихо й дивно сміятися.

Вранці Мама Оля привітала Марусю великим-великим тортом й новенькими сукнями, пошитими Великою Ба. Але вся радість миттєво зникла, щойно Оля й Тамара оголосили про головний подарунок. Навіть полковник не знав. Та що там — навіть я нічого не чув ні про яке ліжко, а я ж майже завжди прослизав на жіночі наради.

Вільного місця в спальні зовсім немає. Залізну скриню — хоч вже яку важку — треба якось винести нарешті з помешкання. Це станеться завтра, коли Марусі буде вісім років і один день. Це сталося б вже сьогодні, це був би сюрприз, та подарунок затримується на складі.

— Ні-ні! Послухайте, я ж навіть не знаю, що там всередині, — протестувала Маруся. — Ми ж навіть не уявляємо! А якщо там...

— Та ніяких якщо! Тобі потрібне нормальне ліжко. Ти ж хочеш бути гарною дівчинкою з рівною спинкою? — вмовляла Оля.

Та переговори, як кажуть по телевізору, зайшли у глухий кут. Тож Цілики вирішили відпустити малу до бабусі Віри — субота ж. Мама Оля провела доньку до колишньої свекрухи й пішла додому, а там і на зміну вже треба було, в кіоск. Ну хто ж знав, що пані Віра сьогодні вирішить, що в неї високий тиск, і маршрут вниз і назад угору по Святоюрській Горі їй не подужати. Хто знав, що стара погодиться на вмовляння Марусі: «Не дзвоніть додому, тільки доведіть до парку — а там я сама, скільки там іти! Дайте лишень вашу тростину, бо мама не захотіла, аби я брала свою, мама не любить тростин...»

— Ну чого ти сама пішла? Ти поясни! — питає тепер Оля.

— Я так хотіла... Мені бабуся Віра дала свою палицю. Я хотіла спробувати сама йти. Сліпі ходять з палицями самі!

— Сліпі ходять. Але ти не сліпа! — викрикує Оля.

І всі замовкають. Здається, навіть пташки на вулиці Лепкого.

— Я... — починає Маруся, та через рюмсання не розібрати, що вона хоче сказати.

— Навіщо тебе взагалі навчили ходити з цією палкою? — продовжує Оля, вона завжди нарікає на школусядок для незрячих, куди змушена возити Марусю за приписом з поліклініки. — Ну, бачиш, що сталося?

Маруся бачить. У цей, певно, найгірший в її житті день народження вона отримала від бабусі Віри найкращий подарунок. Цей подарунок усе виправляв, усе ставив на місце. Скриню мали забрати завтра, але сьогодні, ще годину тому в долоні Марусі затиснений був великий холодний ключ. Ключ до скрині.

— Таких скринь і таких ключів повно по всьому Львову. В мене теж колись була така скриня... — сказала онуці пані Віра.

— Така? Точно така?

— Авжеж, — відповідала пані.

І Маруся дивувалась собі: й чого раніше було їй не розказати про скриню цій другій, такій львівській, бабусі? Вже давно ключ повернувся би у замку, й щось дивовижне

Другим подарунком Марусі в той день стало намисто, яке вона вже багато разів просила у пані Віри — тому, що не бачила, як воно виглядає. Фарба насправді давно облізла, видаючи таємницю підроблених перлів.

Я підозрюю, пані Віра просто забула про те, що в її онуки бувають ще й дні народження. І всі ці дари випадкові, вигадані в останню хвилину, нічого насправді не варті. Намисто, яке пані Віра назвала спадком ще від своєї бабусі, куплене, мабуть, у радянському магазині копійок за сімдесят, а ключ просто не підійшов би. Чого б це він мав підходити?

Але тепер цього вже не перевіриш. Маруся рушила із дарами додому сама. І добре, що хоч подолала дорогу. Дівчинка виправдовується: було не так уже й складно. Їй же казали, вона осліпла так вчасно. Хоча я, приміром, навіть не уявляю, як це взагалі можливо — вчасно осліпнути? Але лікарі так казали, пояснюючи схвильованій Мамі Олі, що її донька звикне так жити, адаптується. І водночас, вона колись бачила світ, і щось пам'ятатиме, певно...

Маруся прямувала додому. В одній руці палиця, в іншій — ключ, намисто — в сумці через плече. А тоді щось почулося вдалині. Маруся озиралася — не для того, щоб бачити, звісно, — для того, щоб зрозуміти, звідки цей дивний звук. Але щось завадило їй. Може, надто гарно співали пташки або великий

ключ, зігрітий в руці, спантеличив Марусю своєю значущістю. Потім щось дзенькнуло, зашипіло й дзенькнуло знову, і хтось зойкнув, і щось штовхнуло Марусю вперед. Вона врізалася в асфальт — чи асфальт врізався у її долоні, витинаючи візерунок поверх усіх ліній життя і долі.

Марусі боліло — і тут, і там. І вона хотіла не плакати — але трохи, мабуть, таки плакала. Збіглися люди. Сварили якогось Степана, мабуть, велосипедиста так звали, і ще сварили батьків Марусі.

— Як нічого не бачиш?

— Боже, вона осліпла! — шепотіла поруч якась жінка.

— Не хвилюйтеся, — відповів хтось. — Здається, вона вже й була сліпа. Я знаю її, вона живе на Лепкого, їх там багато в квартирі, ще, знаєте дід старий гуляє з таким кудлатим брудним собакою.

Маруся запевняє, вона сказала би всім, що пес не брудний, а просто шерсть, мабуть, посіріла, але говорити вона не могла — тільки скиглити, теж, наче пес, від болю в руках і коліні.

Марусю віднесли додому. Мазали, як і нас із Машею раніше, перекисом і йодом. Висмикували з рани травинки. Заливали медичним клеєм. Марусі навіть дали таблетку знеболювального — та це не допомагало. Маруся рюмсала тихо й просила:

— Мам, заспівай щось.

А Мама Оля перелякана більше за доньку. Аж труситься. Діти — це взагалі в людей слабке місце. І ось вона заспівала:

— «Что тебе снится, крейсер Аврора, в час, когда утро встает над Невой...»

Це була пісня про комуністичну революцію. Мама Оля, певно, співала її ще на шкільних уроках музики — в якій би точці соціалістичного світу не вчилася. Втім, жінка швидко збагнула, що з переляку співає для Марусі щось не те —

— Ой. Вибач, донечко, я щось... Нічого більше не спадає на думку. А ти, Маш, підказала би краще!

Раптом хтось заспівав за моєю спиною. Я не одразу впізнав голос — це полковник співав. Щось про ніч, місяць на небі... Щось українське й тужливе, таке, яке завжди чомусь дратувало Тамару. Дуже красиво співав. І скоро Маруся заснула — мабуть, подіяло знеболювальне — й тільки, коли прокинулася, згадала про ключ.

Ключ ходили шукати. Мама Оля ладна була на все, аби Маруся не засмучувалася, хоч ніхто, здається, не задумувався, чи ключ власне відчинить скриню. Це було неважливо зараз. Я й сам старанно шукав на тому місці, де сталась пригода. Хто-хто, а я вмю шукати.

Проте ключа не було. Я навіть подумав: можливо, ключ — лише вигадка? Казки пані Віри, фантазія й переляк Марусі... Я легко знайшов те місце у парку,

там досі віяло Марусиним переляком, і там, на траві, валялося старе намисто пані Віри — непотрібне, облізле й, як на мій смак, зовсім не гарне. Та ключа не було. Ключ наче розчинився. Розтанув у повітрі Єзуїтського саду.

А потім привезли нове ліжко. І тут раптом полковник сказав:

— Поставимо його в коридорі.

— Чого це? — напружилася Тамара.

— А ходити то як? — поцікавилась Маша.

— Припиніть балаган! — наказав полковник. — Скриня залишиться.

Що ж, це вже вдруге він урятував скриню. Спершу, коли Цілики тільки в'їжджали в помешкання, й ось тепер.

А оскільки місця між шафами в коридорі та ліжком майже й не залишилося, а ходити хоч якось та й треба, то на новому ліжечку тимчасово сплю я. Все на краще.

І хоча ключа поки немає, скриня чекає його і досі. Чи, може, скриня й не хоче бути відчиненою? Скриня ж то знає, що в ній, — порожнеча чи мотлох, зітлілий одяг чи мереживні бальні сукні, пожовклі газети чи, може, гроші — купюри одної з імперій, які тут панували, але тепер згинули. А може, і справжній скарб, який поверне Марусі зір? Чи щось із вигаданого краю, якого ніколи й не було на світі — банкноти щасливої країни, мальовані від руки.

Поки скриня зачинена, для Марусі в ній так чи інакше — світло.

Герцогиня

Життя в квартирі на Лепкого спокійне й одноманітне. Велика Ба все кашляє — особливо взимку та восени, Маша теж — весною та влітку. Їх хвороби могли б замінити Ціликам календарі. Дівчинку хоча би водять до лікарів, а стару — ні. Як її поведеш — вона відмовляється навіть просто вийти на вулицю. Тож діагноз, поставлений Маші, вважається спільним. І він нестрашний, здається, — це алергія. Я спершу й не розумів, що то за хвороба така — думав, щось успадковане Машею від її матері, та ж сама «алергія на місто».

Маша заходиться кашлем і знову малює. Змальовує замок зі старої світлини. Ставить автограф — довгий, смішний для такої дорослої: «Марія, Герцогиня Мекленбург-Шверинська» — виводить прописом. А їй же скоро сімнадцять. Скільки ще вона буде триматись за спогади про Німеччину?

Ми дивимося на фотографію — здається, замок усе так само хитається на воді. Розпливаються на Шверинському озері вежі, хиляться стіни. Качки ріжуть замок на кілька нерівних частин. Люди застигли перед об'єктивом,

тримаються одне одного, — ніби вірять не кам'яній споруді, а вітряній шверинській погоді, хитким відображенням. Так у вигадану історію повірити часом легше, ніж у реальність. А відображення ніби каже: замок ось-ось завалиться, стіни впадуть.

«Тікайте!» — ось який має бути підпис, а не оце смішне «

Маша не просто змальовує. Ось на фотографії людей кілька, а на малюнку — тільки хлопчик з тонкими плечима. Маша обирає — людей, будинки, події. Як сміливий історик — ось цих стерти, а це загострити, до болю в пальцях наводити чорним фломастером.

Ось на фото Тамара, ще цариця з гордо піднесеною головою, руде волосся ще довге й в'ється на вітрі — таку спалили б, певно, в Середньовіччі. На малюнку Тамари немає.

А ось Маша та її подруги — з портфелями, з легкими спідничками — ох, цей шверинський вітер. «На довгу пам'ять», — читає Маша пошепки й відкладає фото.

Дарувати фотокартку — погана прикмета, до забуття. Так каже Велика Ба. Їй я вірю — вона, здається, багато всього забула. Тільки тоді що ж буде? Якщо люди не припинять це безкінечне клацання фотоапаратами, скоро зовсім одне одного не пам'ятатимуть? Зникатимуть так, на малюнках Машиних — уже немає і половини.

Маша бере наступну світлину.

— Дом! Не можна! Заслиниш тут...

Я ображаюсь, але не рухаюсь. Мені раптом здається, на цьому фото я бачу щось дуже важливе: там, замість Шверинського Замку...

— Це Ермітаж. У Ленінграді, — дівчина змінює гнів на милість — ймовірно, тому, що ніхто, крім мене, не цікавиться її малюванням.

Маша відкладає решту світлин і залишає перед собою оцю одну, непідписану. Тут знову цей хлопець з тонкими плечима — білявий і, як на мене, геть невиразний, сірий, як ще одна качка на озері. Його Маша малює завжди. Довго вдивляється, стискає в руці олівець, не наважується почати. Я, звісно, знаю, що вона відчуває до цього хлопця. Та й ви теж знаєте. Для цього непотрібно читати запахи.

Тільки за малюванням Маша пахне щасливою. Бо зазвичай їй все не так, і все тут чуже. Для Маші, певно, Шверинський замок таки упав, справді не витримавши одного з поривів вітру. Маша завжди вірила відображенням на воді... А у Львів — вірити відмовляється. Не підніме голови від аркуша, не хоче навіть поглянути у вікно.

Може, місто занадто справжнє тепер, в 94-му. Кажуть, іноземні туристи вважають, що Львів схожий на Відень — маленький Відень після великих війн. І це, думаю, саме тому, що Львів ще нічого не вигадав, ніякої історії для

Так, звісно, не можна. Не прийнято. Європейському місту, думаю, личить бути доглянутим і водночас задуманим, трохи печальним. Думати можна про що завгодно, але здаватися має, що місто думає про минуле – про всі сліди, на які людям насправді начхати.

Львів поки що не розуміє. В цій його наївній відвертості, де те, що зруйноване, так і виглядає зруйнованим, і зникла синагога виглядає лише зниклою синагогою, – місту ніхто не повірить. Ніхто не побачить його. Навіть та із Марій, яка може бачити. Хоч річ ще, звісно, в білявому хлопчику на ім'я Ромка... Ромка Лисицький.

Цей Ромка ще досі живе в тому

– А Високий Замок? Та це ж... Якась безглузда гора землі, – каже Маша.

Марусю засмутили би ці слова. Але ж хіба не правда? Ні, можна, звісно, мати львівський Високий Замок за небо, навіть якщо у тебе прекрасний зір. Але чужинець побачить: те, що Львів називає Високим Замком, є насправді хіба що замковою могилою. Місцем його, Замку, урочистого поховання. У цьому теж зайва львівська відвертість... Інші, розумніші та щасливіші міста, успішно вдають, що їх замки, герцоги й королі ще живі та здорові. По телевізору кажуть, що десь в Азії, є навіть живі ботини – дівчатка в дерев'яних будинках-пагодах, пропахлих опіумом та сечею.

У доброму місті, стверджує Маша, мають бути не лише прекрасні замки й палаци, але й велика вода: ріка, озеро чи затока. А у Львові навіть у крані вода по годинах.

– Ось у Шверині... – і все по колу. – Ось в Ленінграді...

І що їй та вода? Та Маша навіть музику любить з підводними назвами: «Акваріум», «Наутилус». Так, ніби ці групи заснували не в Петербурзі або Свердловську, а в міфічному затонулому Кітежі. Та зараз в магнітофоні – застрелений Ігор Тальков. Співає так гучно, що полковник не чує радіо, Ба – нову серію «мильної опери» з Нового Світу, а Маруся – та Маруся всього світу не чує. Для неї, мабуть, все під водою, й у порожнечі оселяється голос застреленого: «Я мечтаю вернуться с войны, на которой родился и рос... Но не предан земле тиран...» Коли, хай тобі бультер'єр, магнітофон зажує цю касету?

– Доню, ти що, нам на зло? Ну хоч на сестру подивись! – обурюється Тамара.

– Я дивлюся, – всміхається Маша, на мить прикручуючи звук: – А вона дивиться?

– Машка! Ану припини!

– «...и не видно конца и края этой войне...» – розповідає магнітофон – подарунок Господаря, що досі пахне його руками, сухими пальцями, що тхнули порохом і грошима.

Тамара вимикає пісню – з третього разу відшукуючи потрібну кнопку, б'ючи по ній з усієї сили, з усієї ненависті до життя вшістьох у двокімнатній квартирі.

Маша зиркає на матір і кулею вилітає з кімнати. Чути, як грюкають двері. Спочатку в квартирі, потім – у під'їзді. Вона тікає, як була, в домашніх спортивних штанах, у тоненькій чорній футболці.

Мама Оля хапає куртку, хоче наздогнати втікачку. Тамара зупиняє сестру:

– Нічого, повернеться.

Мама Оля дивиться їй, здається, не вірить: як можна не бігти за дитиною? Але Тамара пояснює спокійно, перегортаючи чергову сторінку роману:

– Вона вже тікала в Донецьку. Та й в Німеччині раз було. Мізки провітрить і прийде. Їй корисно.

Але я хвилююся. Маша точно повернеться? І неже лише я вважаю, що із засмученою сімнадцятирічною у вечірньому місті може трапитись що завгодно?

Я впевнений, полковник би теж хвилювався, побіг би за внучкою, ніхто би не зупинив – але старий якось дримає під радіохвилями й криками. Велика Ба й Мама Оля по черзі, потай від насмішуватої Тамари, бігають до вікна.

Маша приходить аж після десятої вечора, коли Маруся вже спить. Маша мовчить. Пахне злістю, димом і чужими місцями. Дихає, ніби після пробіжки. Зачинається у ванній кімнаті.

Маші потрібно більше уваги, каже на кухні Велика Ба. Можливо, навіть потрібно її спитати, на кого їй хочеться вчитися.

– От щоб подобалось їй. Нехай не на економічний цей, куди всі радять. Машунька ж так добре малює – всі ці замки, озера... Може, запитати поради Ярослава Теодоровича?

А, Олюсю? Може, ти запитаєш?

Та Тамара пояснює: все йде за планом. Маші треба на економічному вчитися, інакше вона пропаде – без «сучасної» роботи, без грошей. Зараз усі на економічний ідуть. Престижніше лише юридичний та міжнародні відносини, але туди точно без хабаря ніяк. І добре було б, якби Маша вивчилася на лікарку, але для цього довелося б продати квартиру й обидві нирки.

– А художників при капіталізмі, щоб ви знали, ніхто не годує.

Жінки замовкають. Бо їй справді.

І не питаєте пса, що знає безробітна випускниця географічного про капіталізм і художників. Та вибір професії в цій родині ніколи, здається, не пов'язували з бажаннями чи талантом. По телевізору говорять про економіку, банки й бізнес – треба вчися економіці та фінансам. Ось і все.

Врешті Тамару вмовлять на одну поступку. Треба купити тканину для випускної сукні – таку, як хочеться випускниці, а не Тамарі. Щоб сукня вийшла, ніби з магазину. Взагалі Маша хоче справді купити сукню в магазині

— але це ж вже занадто. Велика Ба шиє не гірше за фабрики, італійські навіть.

Усі кивають. Мама Оля солоно пахне сльозами, але киває теж. Тканина дорога. Так, здається, ніколи не назбирають вони на Марусине лікування.

Та й ця поступка не дає нічого. Маша й далі живе царівною-несміяною (чи герцогинею-несміяною?). Пише комусь листи. І куди б не дивилась — у вікно, телевизор чи на старі фотографії — пахне чеканням.

Дитинство її обірвалось десь на залізничній станції «Брест», коли потяг, завантажений німецьким скарбом у радянських валізах, тяжко зітхаючи, поміняв колеса. Тепер той будинок, де Маша востаннє, здається, була щасливою, мабуть, перетворили на звичайну німецьку школу. Школа німецькою Schule. До Schule ходять діти німецьких бюргерів, виходять зі своїх чарівних будиночків, поснідавши по-німецьки смачними сосисками й випивши цілу склянку яскравого дорогого соку, недоступного Маші, сідають за Машину парту. Сміються своєю німецькою в коридорах старої школи й стирають — давно вже, мабуть, стерли — написи, зроблені Машею в жіночій вбиральні: «М + И = Любов».

Ні, Маша все знає: німецьке місто, в якому вона росла і була щасливою, належить не їй. Те, що німці хотіли захопити її країну, високі сосни в рідному селі дідуса й велику ріку в рідному місті Ромки, вже давно час пробачити. То — фашисти, а в школі сміються красиві та добрі діти від добрих батьків. Ті діти приходили до них в школу на спільні уроки історії, ті діти каталися поруч із Машею на пароплаві великим прекрасним озером. Це — їхнє озеро, їхній пароплав, їхній замок. Не Маші. Маші ніколи вже не дістатися до Німеччини. Надто дорого. До того ж, мабуть, потрібна віза. Машу так просто не пустять туди, де вона виросла. Заборонено німецькою буде verboten.

Стіну зруйнували. Бо Берлінська стіна була дуже погана. Маша — теж, мабуть, частинка стіни. Так почувається. А може, це я вигадую. Я навіть не знаю, чим вона пахла, та ненависна стіна. Не може бути, аби вона пахла Машею.

Маша й в Берліні була тільки одного разу. Пощастило — екскурсія лише для найкращих учнів. Маша бачила Трептов-парк: воїна з дівчинкою на постаменті і маленьку капличку під ними, де моляться загиблим дідам. Маша застигла й молилася — вочевидь, Олексію Цілику, селянину і поштарю, який мріяв бути вченим.

— Прихиліться, аби побачити всі мозаїки, — скомандував екскурсовод, і Маша радо встала перед капличкою на одне коліно.

Вона б стояла там вічно, й сльози вічно текли б по щоках. Але хтось допоміг їй піднятися — всі радянські діти хотіли побачити своїх дідів і бабусь, черга.

По телевизору кажуть, скоро з Німеччини підуть усі, навіть генерал Лисицький, і навіть його син Ромка. Ромка поїде додому, у свій Ленінград — вірніше, в Санкт-Петербург уже. Кажуть, це буде скоро. А там, у Петербурзі, велика ріка, і площі великі, і все велике. Навіть запахи,

мабуть, великі й значущі – й жодного сліду дрібного. Аби поїхати в Ленінград, Маші не треба візи. Цікаво, чи вона знає про це? Так вона, мабуть, знає.

Того літа Маша складає іспити на економічний. І не проходить.

– Рік попрацюєш і знову спробуєш... Ну нема в мене зв'язків, щоб ти з першого разу вступила, як ці твої однокласники-трійочники.

Роботу без зв'язків і освіти теж знайти важко. Чи, може, Цілики не вміли шукати. Продавщицею до Мами Олі в кіоск? Але Маша чхає щоразу як перераховує гроші – ця її алергія. Офіціанткою? Небезпечно. Маша гарна така... Які ще варіанти?

Полковник мовчки пішов до військкомату – там його знають і там безпечно якраз. Щось переписувати – прізвища, дати народження, військові спеціальності...

Так у серпні Машині останні шкільні канікули достроково скінчилися.

Роботи у військкоматі було не мало і не багато. Безпорадно виписувати нові повістки тим, хто, вже ясно, втік від призову назавжди, видавати довідки. І каву, звісно, треба варити начальнику каву. Це ж так добре виходить у молоденьких дівчат. Маша, втім, не розуміла:

– Якого біса?

Проте більшість часу на роботі Маша читала принесену з дому книжку – тож робота подобалась їй. Одного разу якась заплакана жінка, перестрівши Машу в коридорі військкомату, пропонувала їй гроші – все вирішити з начальником, щоб сина не забирали. Маша лише обурилася: ви чоловіка виростили чи кого? Маша була така – маленький тихий солдат. Дарма, що на вигляд рудий ангелик.

Я ніколи не був на тій Машиній роботі. Але, певно ж, там пахло пилом і почуттями хлопців, яким приходили повістки від молодої країни – такі запрошення на побачення за дивних обставин. Тільки почуттями Маші в коридорах військкомату навряд чи віяло – в неї тоді якось зовсім зникли всі почуття. Вона навіть не малювала більше. Така тиша в крові, такий спокій.

Розділ 5

І ще календар

У серпні Мама Оля вирішує наздогнати час. Треба купити новий календар.

У книжковій крамниці натовп — дітям скоро до школи, треба купити підручники, особливо з історії. У вас є календарі? Ох, і дорогі... А дешевше? Ні, ну слухайте, для чого ж мені на минулий рік? Мені на цей, 94-й, так. Уже середина року, мала би бути уцінка... Продавщиця показує трохи зім'ятий календар з таксою. Гидкий Лумп — просто один в один.

— Собаки? — Мама Оля вдоволено дивиться на продавщицю, потім на мене: — Давайте!

Мамо

Полковник збирається до Крайновки. Не був там давно. Останній раз, два роки тому, їздив забрати матірдо себе, до Львова. Хоч його стара, як і теща, відмовлялася залишити дім. Тим більше в Крайновці зроду не було ніяких погромів.золото. І подушка під головою старого розказує про Крайновку. Коли він спить, качине пір'я нагрівається й пахне так, як ще живі качки.

Бабусю Марусю тримали не люди, не стіни — сама земля. Земля, в яку вона з дитинства вгризалася й згодом майже мріяла в неї лягти. Пояснювала синові: це городяни виносять мерців подалі від своїх осель. А в селі можна при церкві вмотитися, гарно й недалеко від хати. І відспіває молодий священник: «Бачив його, Іванку? А ти б теж таким гарненьким попом був...»

Полковник пропускав повз вуха компліменти й наполягав:

— Поїхали, мамо!

Бабуся поправляла хусточку й відповідала:

— Що я тобі — Гагарін?

Мати й син були схожі, однаково вперті, і бережливість та ж — старий каже «куркульська». І якраз з тої бережливості бабуся Маруся й померла за три дні до запланованого від'їзду полковника — аби сину зайвий раз не витрачатися на квиток. Склала руки, щоб красиво лежати, коли служитиме над нею панахиду гарненький піп.

Іван і справді встиг поховати матір: із цвинтаря — на вокзал.

Це тоді полковник привіз з дому подушку, набиту качиним пір'ям. Чи не з дому? Не знаю, що для полковника тепер дім — кам'яниця на вулиці Лепкого чи хата в Крайновці? Не знаю, де у людей межа, за якою дім переїздить за тобою, наче ти якийсь равлик. У псів ще простіше: дім там, де Господар.

Подушка з пір'ям досі дратує жінок — надто велика, надто стара. Та дід нікого до неї не підпускає.

А ще він притягнув до Львова ікону. Он вона, дивиться на мене, коли всі сплять, і виблискує.

Велика Ба потай від чоловіка шматкою протирає образ. Потай, бо привезти Бога старий привіз – але недолюблює все так само. Каже:

– Нехай диво яке сотворить або порохом припадає.

Коли порох зникає, старий, звісно, знає, що це не диво – жінки.

Буває, полковник застигне перед іконою, й наповнюється кімната запахом керосину та горя. Тільки як рипнуть двері за спиною – старий стисне кулак, так, ніби погрожує Ісусу. Не розумію, для чого Іван взагалі цю ікону притяг.

Не на пам'ять – бо вона ж не від матері. Не було в бабусі Марусі своєї ікони. Не було ще відтоді, як образи довелося чи то віддати, чи то продати, чи то обміняти десь у 30-х. Ця ж ікона – від тітки Дусі. Тої самої, вся родина котрої померла з голоду. Тож ця чужа ікона ще й «не працює», чудес не творить – нікого тій Дусі не вберегла.

Боюся, старому ввижається, що це не Богородиця дивиться з полотна – мати живе тепер тут, на полиці, в посрібленому окладі. Вночі полковнику чується, що мати каже йому тихо, з-за образу: «Іванку...» Й тоді полковник у відповідь озивається:

– Мамо!

Велика Ба сердиться. Думає, полковник вигадує. Самому не спиться – так хоче розбудити дружину, щоб пожаліла.

– Все життя через тебе не сплю. Дай хоч тепер виспатися!

Вони скоро втомлюються сваритися й засинають.

А я не можу – слухаю запах соснової рами, висохлих фарб, бляшаного окладу – під срібло, і завитків латунних – під

Я не серджуся, коли полковник скрикує серед ночі. Не можу сердитись, бо іноді, мені здається, я чую не лише дідове «Мамо», а й оце тихе «Іванку».

Але тепер – тиша. При вікні стоїть розчахнута невелика валіза. Полковник кладе в неї запасну сорочку, білизну, німецьку електробритву. Він скоро знову поїде до матері – ставити пам'ятник. Ось-ось його дороблять нарешті нероби-майстри. Ще кілька днів, а квиток до Крайновки вже куплено.

Школа Марій

Саме цієї осені Маша могла би вже вчитися в інституті.

Саме цієї осені Маруся піде до школи — до справжньої школи. Не до сумного закладу, куди її щодня возили раніше. Де діти пересипають у дворі невидимий вологий пісок і грають у хованки — вічне «де ти?» і «хто ти?». Де здирають коліна до невидимої й тому нестрашної крові. Де так і вчать кольори: червоний — болить, як коліно, пісок — кольору теплої шкіри, жовтий — кислий, як лимон, помаранчевий — трохи солодший. Але Маруся

— Маруся вчитиметься, як всі, — Оля так вирішила.

— Це балаган! — не погоджується полковник.

Звісно, це балаган, я і сам так думаю, потрібна спеціалізована школа, де Маруся читатиме й писатиме Брайлем, де ніхто її не образить... Та при Марусі сперечатися не випадає — старий здається:

— Добре. Добре, але я ходитиму з нею.

Якийсь час ми ще сподіваємося, що до звичайної школи Марусю не візьмуть — хто ж дозволить таке? Але беруть. Молодий директор, ймовірно, почувався винним перед колишньою вчителькою історії. Чи, може, міркує, за кілька днів однаково стане ясно: нічого не вийде.

— З нею все буде добре. Мій батько... Так, буде на всіх уроках. А перші дні взагалі я відпрошуся з роботи. Ви не хвилюйтеся. Маруся навіть одного разу йшла додому сама... — торохкотить Оля в слухавку, заспокоює молоду вчительку. А я згадую: здерті долоні, загублений ключ, сльози над скринєю, запах йоду та переляку — ось як Маруся одного разу «йшла додому сама».

Мала насправді теж трохи боїться — я чую. Але й радіє теж. Вимріє собі друзів, їх голоси та здорові очі, крізь які й вона підглядатиме. Вимріє собі хлопчика із мелодійним голосом, який скоро водитиме її коридорами замість діда, хлопчика, який розповідатиме про все — навіть те, про що дорослі ніколи не скажуть. Ясно ж, Марусин принц має бути найкращим у світі оповідачем.

— Доміку, ти такий хороший. Шкода, що ти не можеш сказати нічого. Як думаєш, в школі... — і Маруся запитує, не чекаючи відповіді.

А що б я відповів, якби міг? Що скоро стануться всі дива — але не буде ні хлопчика з мелодійним голосом, ні турботливих однокласників. Ну бо так не буває. Але мала мріє й чекає. Й чекати — важко. Особливо, якщо тобі вісім:

— Аж вісім, Доміку! Я давно маю вчитися в школі.

— Хочеш прогуляємося до школи, качко? — зненацька пропонує старий. — Мене тут, на жаль, не буде першого вересня...

Полковник уміє так: ніби весь у своєму радіо — а все чує та знає. Звісно, Маруся хоче до школи. І полковник лишає мушлю балакати в порожнечу, бере повідок — так-так, отже, я теж, «у ділі». Шоправда, радіти немає чому — я не люблю ані маршрут, ані саму школу. Будівля стара, і червона цегла добре вбирає сліди. Поруч зі школою — тюрма, про яку, здається, товаришка з районного управління питала Олю після уроку. Ще трохи далі — Цитадель, ще одна пляма на моїй карті. Там і досі стільки кісток в землі, що хай мені

бультер'єр. Коли тільки люди дадуть собі раду? Та ніхто, здається, не цікавиться цими місцями, крім до усього звиклих безхатків — і собак, і людей. Єдина надія, що вирішать збудувати на цьому місці якусь, приміром, багатоповерхівку «елітну», ресторан або п'ятизірковий готель. Ось тоді все й знайдеться.

Я з подивом дивлюся на тутешніх собак. Вони, на диво, спокійні. Може, ті, хто з дитинства у цьому місті, мають імунітет? Може, і я звикну? А може, й ні. Так і буду сахатися і тамувати подих.

Добре, хоч Маруся пахне щасливою. Вона, звісно, була в цій школі й раніше, та не знає її як слід — не вивчила, не поміряла відстані кроками, навіть не розпитала толком дорослих.

— Розповідай. Розповідай, будь ласка, — просить полковника.

І полковник розповідає. Трохи бреше, звичайно, як і його молодша донька:

— Школа гарна. Зовсім, як чарівний палац, — каже. — Перед палацом дерева, зелені, високі, як у Країно... Ну ти ж не пам'ятаєш, звідки тобі.

Маруся перебиває:

— А може, це і є чарівний палац?

— Та... — полковник вагається. — Може, качко.

А я вже задихаюсь від запахів, і навіть маленька брехня дратує мене сильніше, ніж зазвичай.

Якби пси могли говорити, я б, мабуть, втрутився і сказав Марусі — може, не зараз, але при нагоді точно:

— Усі не те щоби брешуть тобі... Але, якщо ти справді колись знову бачитимеш, а навіть я іноді хочу вірити в це, ти не впізнаєш тут геть нічого. Але я мовчу.

— Я вчитимуся в палаці... — видихає тим часом мала. — Як принцеса!

Я сказав би на це:

— Ні, Марусю. Ти така ж принцеса, як Маша — герцогиня Мекленбург-Шверинська. І ця школа пахне чим завгодно на світі, та не палацом. Пахне шпиталем — бинтами, надією, безнадією, смертю. Словом, війною. Коротким миром, передчуттям повторення і — повторенням. Ні, звісно, тут пахне ще фарбами й пластиліном, який ти так любиш. Клеєм, новенькими зошитами. І ще старими книжками, в яких, мабуть, намальовані ваші ці піонери — йдуть строем у школи. Школи теж намальовані, тож в них не було ніколи військових шпиталів. А ще — пахне бридко мастикою та дитячим страхом перед екзаменом і перед батьком. А в тебе, Марусю, батька навіть немає. Мати продає сигарети в кіоску. Яка ти, в біса, принцеса?

Ні, звісно, я сказав би це трохи м'якше. Та пси ж однаково не говорять.

— Тут взагалі-то була гімназія, — полковник раптом вирішує додати дешицю правди, як за рецептом. — Для таких... благородних. Імені цієї Марії. Як її, Господи? Тої, що дуже покаялася, — полковник старається, та ніяк не згадає: — Як же... Мама тобі не казала? Справжні принцеси — з таких і виростають, певно, стрункі леді у капелюшках, яким не шкода хліба для голубів. з масними чорними плямами спецовці. Я впізнаю його — дід Євген, наш сусід. Він, кажуть, працює у школі сторожем чи завгоспом вже років сто. І стільки ж, кажуть, ненавидить все радянське — особливо військових. Я не вірю, що сто. І не вірю, що справді пускав він радянські потяги під укіс... Ні, не схоже. Просто ненавидить.

— Магдалина, — підказує дівчинка.

— Яка ж ти, качко, розумниця. І красуня. Точно будеш принцесою, — каже старий.

І мене чомусь аж розриває з обурення. Я сказав би, ким буде Маруся... Теж продаватиме сигарети? Недораховуватиметься виручки ще частіше, ніж її мати? Чи, як Олина учениця Світланка, сидатиме в чорні автомобілі наосліп? Чи шитиме на замовлення за копійки, як Ба? Ховатиме пляшку на холодильник, як Тамара? Принцеса! А я королівський пес — трохи, щоправда, побитий, слабенький від пісної дієти у вашому двокімнатному палаці з плаксивими трубами. Та я мовчу і зриваю злість — на місто, що так багато каже правди, й на людей, які так багато брешуть, — зриваю злість, ганяючи голубів. Ненавмисно лякаю сухеньку стару, що примостилася на дірявій лавці й кидає цим господарям міста хліб, відламує великі шматки від буханки. Знайшла ж кого годувати. Старого, мабуть, ця щедрість також дратує. Сам він береже кожну скибочку. Якщо й ділиться з птахами, то тільки дрібними крихтами, зібраними зі столу, — та й то, якщо не покладе їх собі до рота під обурені зойки жінок.

Полковник узагалі схиблений трохи на хлібі. Кожна засохла й навіть поцвіла скибка зникають з кухні в невідомому напрямку. Та впевнений, голубам їх не бачити.

Я розбігаюся: геть звідси, крилаті щури!

Незнайомка дивиться перелякано з-під елегантного капелюшка. Голуби розлетілися. Асфальт всіяний білим. Може, ця, що годує птахів, колись вчилася в школі чи то гімназії імені Магдалини? А може, працювала тут медсестрою під час Другої світової. Для Першої — замолода.

Хоча де там, вона, звісно, пахне Львовом, але ж із тих, хто тут вчився та працював, певно, ніхто не зберігся чи принаймні не зберіг для себе це місто — втік кудись за кордони і за моря. У цій кам'яниці вчилися, мабуть, шляхетні панночки, йшли до причастя в білих мереживних сукнях — за таку Марусю й віддала би усе.

А Марусю старий навчить збирати зі столу крихти й класти до рота. Навчить не зважати на біль у подряпинах, коли обдираєш навромацьки єдину яблуню на Замарстинівському городі. Й колись, боюсь, саме Марусі полковник довірить свою таємницю. Одного дня він посадить малу за штурвал, й буде вона теж без кінця вглядатись у сіру стіну з брезенту. І так мимоволі, потроху,

стане співвласницею радянського літака, співучасницею безглузлого злочину. Ні, цю школу будували не для Марусі.

Я думав усе це й гарчав, як бультер'єр якийсь.

Пані в капелюшку тікає. Хліб лежить, наче сніг, тільки ж не тане. Якщо полковник підбиратиме його з землі, буде соромно. Але полковник лише хапає мене за ошийник. Замахується навіть. Та він не вдарить, просто не зможе. Хоча навряд розуміє, що я не винен. Я не винен – винне це місто з божевільними запахами. Полковник кричить, а я й далі гарчу на невидимих привидів – сьогодні, в тонкому повітрі, запахи голосніші за голоси.

З дверей школи раптом виходить розпатланий дід, схожий на старого помаранчевого далматинця – у помаранчевій

Сторож дивиться мовчки на полковника Цілика. Полковник – на сторожа.

Дід Євген першим порушує перемир'я. Зрештою, він на своїй території:

– Не можна з псами! Гавкають тут. І ссуть! Тут діти вчаться! Ану... Геть звідси!

Він, мабуть, не бачить Марусю, бо, думаю, не кричав би так. І я завмираю, чекаю, що мій старий ось-ось вибухне, й зав'яжеться суперечка десятиліття, а може, й бійка – продовження всіх незавершених боїв 50-х. А полковник тільки хапає онучку за лікоть, тягне геть, бурмотить щось собі під ніс – про божевільного пса, про дурного бандерівця.

– Ще хто з нас більший українець, – шипить Іван, хоча цього разу дід Євген навіть не кинув услід сусідові звичне «москаль». – Ходімо, Марусю. Все добре. Він просто надто старий, і тому... Тому не любить собак.

Мені нічого не залишається, крім відступати разом зі своїми – та я й радий нарешті піти.

– Діду, а може, дід Євген просто теж хоче собаку?

– О, качко, а ти звідки знаєш цього дурного старого?

– Я знаю голос. Чую через вікно. Як ви розмовляєте іноді...

Полковник мовчить. Відвертається. Думає, певно, як я, що добре було б, якби дитина не чула безглузвих розмов.

Якось ми всі не порозумілися того дня. Але це місто винне – не ми. Це сліди позбавляють спокою, навіть якщо не вмієш їх прочитати.

Стара в чорному капелюшку ще дивиться на нас із трамвайної зупинки. Не знаю, чи вона задоволена результатом двобою. Голуби повертаються, клюють білий хліб. Може, й вона повернеться. Трамвая все одно не видно.

Полковник решту вечора сумує, ні з ким не розмовляє. Радіо бубонить і шипить всю ніч, неспокійне море. Я вию – лише час до часу – в унісон із

піснями й радіоперешкодами. Жінки вважають: мої завивання — поганий знак. Я думаю — просто поганий характер.

Парад

У переддень біди по телевізору показують щось схоже на військовий парад. нагадує мені про той день. На похороні ніхто не танцював, хоча люди в натовпі шепотіли про мертвого: «кагебіст!» — і трохи раділи. А сивий чоловік на екрані тепер витанцьовує. Не знаю, чи комуніст, але дуже живий. жовто-блакитний прапорець в руках жінки, що йшла Олі назустріч і посміхалася. Олі ж здавалося — насміхається. Сміється з її страху. А самій не страшно хіба? Дикий натовп ковтне... Либонь це не те саме, що дисциплінована колона з червоними знаменами 1-го травня. Й Оля мусила ступати назад, шукати переправу через жовто-блакитних людей, немов через ріку. Й звідки вона взагалі тут взялася? Вибралася на світло, немов та вода, яку заховали в бетон архітектори. Так, поки озиралася в пошуках броду, Оля й побачила раптом — і не повірила: може, він теж тут, як і вона сама, випадково, — її батько? А Іван Цілик крокував у штатському поміж ненормальних.

— Маш, глянь! — кличе Тамара доньку.

— Мам, та я ж не люблю новини.

— Так тут Німеччину показують! Йди, Маш! Останні виходять!

Дивно, але Маша біжить до телевізора.

Оркестр грає щось таке: там-тарам... Добре грає. І голосно, наче просто в нашій кімнаті.

Наживо я чув оркестр тільки одного разу — коли ховали чоловіка нашої сусідки Варгіної. Полковник тоді ходив крадькома дивитися цей гучний похорон, мене — взяв з собою як прикриття. Ймовірно, це навіть була наша перша прогулянка вдвох, отака недоречна, під звуки похоронного маршу для поважного комуніста. Тепер оркестр на екрані

— Ганьба, — дратується чомусь Тамара. Хоча чоловік танцює цілком звичайно, як усі п'яні.

Маша грюкає дверима, знову зачиняючись в спальні. Полковник свариться — хто, цікаво, купуватиме нові двері, коли ці розсипляться? Тамара у відповідь викручує звук на максимум: їй кортить дослухати — попри ганьбу. Велика Ба тільки зітхає й прикриває очі у своєму кріслі — мовчить, як завжди. Оля виводить Марусю на кухню: якщо дівчинка ще й оглухне, краще нікому не буде. І взагалі, їй завтра до школи: нема чого нервувати дитину!

«Я мечтаю вернуться с войны...» — Маша теж викручує звук — на магнітофоні.

А люди в телевізорі, здається, якраз тим і займаються — повертаються додому з якоїсь війни.

Усі кричать: телевізор, магнітофон, полковник й обидві його доньки. Я втискаюся в килим, що пахне Грузією та пилом, але це не допомагає. Тож посеред жакливого гвалту, я раптом знову голосно вию. І вже не можу спинитися.

Я вию й тоді, коли полковник, поцілувавши всіх, іде на вокзал.

— Не треба мене проваджати! Ще не напроваджалися? Терпіти не можу ці соплі! — бреше.

І щойно запах старого зникає й стає запахом-слідом — ще яскравим, але лише слідом — я відчуваю, як тужитиму за полковником. Звісно ж, ніхто в родині не помітить цього, не подумає. Він же вдає, що ненавидить мене, як всіх на світі собак, напоказ тисне кулаком. Втім, можливо, жінки все розуміють?

Ось Мама Оля одного разу зазирнула до кімнати — й застигла. Старий, мабуть, не почув, як відчинилися двері. Й донька стояла, дивилася, як батько гладить мою білу, як його, скуповджену голову.

Оля вже здогадувалася, мабуть, що батько її — скринька з подвійним дном. Вона якось розповідала мені дивну історію. Нібито років десять тому вона йшла містом у своїх, ще комсомольських справах, а назустріч їй — вир людей. Такий різношерстий натовп, що, мабуть, починаєш плутатися в слідах.

Жовто-блакитні стрічки й прапорці, певно, пахнули свіжою фарбою, бо звідки взятись стільком? Оля каже, людей був океан. Чи, може, привиділося зі страху. Сховатись не було куди. І ось, вона йде, молода красуня та комсомолка, чує українську з усіх боків — такі чи то піднесені, чи то роздратовані голоси. І вже неважливо їй, переляканій, що під пальтами в цих ненормальних — прапори, ікони, ножі, пістолети? І хоча в Олиному радянському паспорті написано ж було чорним по білому «українка», ці прапори їй — чужі, й мова — чужа, й місто це раптом — чуже, та, як і для більшості радянських людей, майже завжди вкупі з прикметником «бандерівський». Не до кінця «наш» Львів. Оля навіть закінчувала тут школу — та тільки російськомовну. Потім — у Харківський інститут, там і старша сестра, й професор знайомий, і лише на третьому курсі Оля перевелася до Львова, ще й на заочний. Спочатку важко було: вона майже не вміла писати цих дивних «і», «ї» та «є». Думала, російську всі знають, то для чого дехто ускладнює? Такі думки, мабуть, і тріпотіли в Олиній голові, як

— Може, мені привиділося? Може, не бачила я його? — питала Оля чи то у мене, чи то у себе, перериваючи свою розповідь.

А я наче бачив сам, я можу це уявити. Як полковник іде, наче він заодно з юрбою, один із «місцевих», як галичани називає Ліля. Розмовляючи, він махав руками — як він це любить. Вставляв, мабуть, через слово своє «балаган» — Олі було не чути.

Як же так, думала Оля. Може, батько якраз доводив співрозмовникам, що процесія ця — безглузда, перебудова вирішить всі негаразди, головне — щоб спокій і мир. Оля хотіла пробитись до батька, гукнути:

— Папа!

Та вийшло занадто тихо. Не крик — шепіт. Страшно: люди помітять її, дивитимуться на неї сотнею біноклівочей, як тоді, у Соборі.

«Папа» українською «батько» або ласкаво — «тато». Але хіба її «папа» озирнеться на це чудернацьке слово? Поки Оля міркувала над цим питанням, батько вже зник у натовпі.

— Може, це й не він був? — питає тепер.

Його самого так і не запитала. Може, навіть розповіла цю історію тільки мені — як іще одному свідку того, що полковник — не завжди той, за кого себе видає. Скринька з подвійним дном. Та що там — може, й з потрійним навіть.

Оля стояла й дивилась, як старий гладить мене по білій, як його власна, скуйовдженій голові. А потім Оля сказала своє рідне російське:

— Пап... — і ласкава рука полковника вмиль обернулася на кулак, торкнулася мене, ніби б'ючи. Зовсім неболяче.

Та тепер полковник пішов на вокзал.

Mea culpa

Я все думаю, якби тоді, в останній день літа 94-го, старий не поїхав, усе було би інакше. Все було б добре, і всі — були б. Та полковник поїхав. Хоч як хотів 1-го вересня піти до школи з онукою, та вже нікуди було тягнути з пам'ятником. Рим — пудель може врятувати цей дім. Але ж не мусить? Та і запізно. Чи все ще?..

Біда стається, коли всі сплять. Усі, крім біди й ще тої, з ким вона станеться. Втім, якщо чесно, я теж не сплю — тільки вдаю. Вдаю, що нічого не знаю, не чую, не бачу і, звісно, ж — не можу втрутитися.

А по правді? Так, я міг загарчати, загавкати, всіх підняти на ноги. Засвітилися б вікна в будинку напроти, і сполохані люди виглядали б на вулицю Лепкого й сварили б дурного пса. Заплакали б серед ночі діти, й уся вулиця врятувала б родину Ціликів самою своєю присутністю, неспанням — так, як Велика Ба завжди рятувала полковника, коли він літав ночами. Зрештою, навіть гуси змогли врятувати

Скочити, стрибнути, натиснути лапами на дверну ручку, залишивши ще один слід на дерев'яних дверях. Кілька великих кроків, стрибок...

Та я все ще вдаю, що сплю. Не ворухнуся. Хоча ніхто вже не дивиться.

Я розплющую очі лише тоді, коли біда формально вже сталася. Маша вже прикрила за собою двері. Не зачинила на ключ, ні, — вона не бере з собою ключі. Маша не збирається повертатися.

Чути кроки в під'їзді. На годиннику ледь по п'ятій. А о котрій автобуси, потяги й електрички відправляються до Новерська?

«Вона вже тікала в Донецьку. Мізки провітрить і прийде», — так казала Тамара? Та я відчуваю інакше. І все ж дозволяю Маші втекти.

Я думаю: куди вона може бігти? Так, я біг би саме туди, тільки туди. До Новерська — де Господар і чисте повітря. Нехай утікачці вдасться лишень, і можливо, мене відправлять услід за нею! Так я думаю, сподіваюся — дурний пес... І вдаю, що сплю.

Прокляття

Коли довго вдаєш, що спиш, засинаєш насправді.

Я добре виспався того ранку. Не чув, як Мама Оля та Ба збирали Марусю на перше вересня. Потім Тамара довго вигулювала мене й курила, не боячись, що батько побачить.

Я не відчував, що сталося щось страшне, і Тамара тим більше не відчувала:

— А де Маша? Вже пішла на роботу? — спитала вранці.

— Мабуть.

Все почалося після обіду. Подзвонили з військкомату: де Марія? Що значить де? Як це — нема? Строковики від нас бігають — тепер ось ще й працівниці! Але справді, де Маша?

І ось слідство ведуть трое божевільних жінок.

— От засранка! — кричить на доньку Тамара, ніби та може почути. — Знайдеться — відлупцюю її, як у дитинстві!

— По гарячих слідах, — каже Оля — так, мабуть, закликають удачу в улюблених детективах. — Треба шукати по гарячих слідах.

— Діду ні слова, коли дзвонитиме, — повторює Ба, — Серце ж.

Телефоном легко обманювати. По телевізору та по телефону навіть пса обманути можна. Тим більше полковника.

— І Марусі ні слова.

— Та чує вона усе!

Жінки не розуміють, як так? Усе ж було в порядку. Збирали першокласницю, зав'язували білі банти. Святкування першого вересня — це ж важливе таїнство. Здається, воно замінило в країнах соцтабору перше причастя. Те ж посвячення, тільки не Богу — системі.

Маші вранці ніде не було, але всі подумали: мабуть, вже встала, прослизнула непомітно до ванної, пішла на роботу... Мабуть-мабуть.

Полковник зателефонував ввечері зі своєї Крайновки:

— Усе добре у вас, качки?

— Т-с-с...

— Так, тату, все добре. Звісно!

Може, мені почулося?

Ми з Марусею біжимо додому. Ще трохи. Ось, залізна брама, сходи, двері... Хто вдома? Всі — тільки Маші нема.

Вночі Оля, Тамара й Велика Ба теж здогадаються піти на вокзал, навіть заплатять гроші, аби дізнатися: здається, не їхала сьогодні така.

Міліціонери у відділку міліції теж на жінок дивилися зверхньо. Ще б пак: самі, без чоловіків, вдягнені бідно, й навіть обручок на безіменних пальцях нема (Велика Ба загубила свою при котромусь із переїздів).

Звісно, міліціонерам все було ясно: певно ж, дівчинка сама вплуталася в якусь історію. Так, формально вона дитина, але навіть заміж уже виходити можна — сімнадцять років! Може, вона якраз для того й втекла, аби заміж вийти? Міліціонери все сміялися, а потім один посерйознішав:

— А якщо й не сама... Тим більше. Ви бачите, що тепер твориться в цій країні? Ви телевизор дивитесь? — і міліціонер стихив голос, ніби це великий секрет. — Гвалтують, вбивають, і тіла не знайдеш...

Так жінки все бігали десь без мене. Велика Ба, мабуть, не встигала за молодими. Занадто велика. Сльози — великі теж — котилися по щоках. Смішна і стара, в халаті, Велика Ба бігла своє, можливо, останнє коло. Решту ночі її душив кашель — і це всім нагадувало про Машину алергію.

А ось простирадло, ось сукні Машині... Малюнків нема на місці — ні німецького Замку, ні російського Ермітажу, ні генеральського сина Ромки. Якби малюнки були, може, і Тамара, як я, все зрозуміла б нарешті: Маша, напевно, втекла не в Новерськ. А втім, це Тамарі чомусь було ясно одразу. Тамара дзвонила, здається, усьому світу, усім — крім мого Господаря.

Говорять

Родичі й друзі, яким телефонувала Тамара, нічого не знають. Машина подруга з Курська ображено повідомила, що Маша давно припинила писати. В квартирі генерала Лисицького ніхто не взяв слухавки. Його колишня дружина, вітчимова сестра, що нудьгує тепер сама у Донецьку, запевнила: ні генерал, ні Ромка вже рік не листуються навіть з нею, не те, що з Машею: сімнадцятирічна Марія Цілик рішуче прямує вгору вздовж вулиці Листопадового Чину. Марія тягнула за собою валізу, яка видавалася досить важкою, а отже, ймовірно, покидала місто надовго.

— Генерал наш усе ще в Німеччині, — кричала Галина в слухавку так, що чути було на весь коридор. — Уже, мабуть, накрився так, що збудує під Ленінградом копію Шверинського замку! Як вивели всі війська? — дивувалась жінка. — Вчора? По телевізору? Ні, я не чула, Тамарко. Та я ж з дачі лише приїхала... Ну ти кажи, що там, як. Я ж Машу люблю! Думала, буде мені невістка...

Сусіди нічого не бачили. Звісно, всі ж спали. Були тільки Маша, біда та я.

Одна з сусідок протягнула співучо:

— Зникла-а-а? Оця, що ходить у міні? За що ж вас так Бог покарав?

Насправді Маша коротку спідницю вдягнула лише один раз. Її довго вмовляла мати — мовляв, шкодуватимеш потім, що не носила. Та і до чого тут це?

— Ой, яка ж то біда! — поспівчувала продавщиця із хлібного. — Ось доньку моїх знайомих у Туреччину повезли. І там продали в бордель!

Лише Ярослав Теодорович, власник огидної такси, сказав, що бачив панну Марію. Готовий навіть свідчити у міліції: вранці, 1-го вересня 1994-го року, гуляючи зі своїм нетерплячим собакою, Ярослав Теодорович помітив, як

— Я ще подумав, що панна спішить на вокзал. Здивувався... Але панна тепер доросла, працює в серйозній установі.

Тільки міліції офіційні свідчення були непотрібні. Заяву в жінок так і не прийняли:

— Вона ж в Донецьку прописана? У вашого чоловіка? То в Донецьку нехай і шукають!

Хоча міліціонери виявилися не такими й поганими, як очікувала Тамара. Навіть допомагали трохи. Заяву теж врешті обіцяли оформити — коли видно буде, що справа не безнадійна.

— Ми ж вам допомагаємо. І ви теж не будьте такі вперті. Для чого ж псувати статистику? Нам теж дітей годувати треба, а то і наші втечуть! А дівка ваша, мабуть, десь з кавалером. Це ж вік такий, та й сусіди кажуть...

Двір справді й далі повнився чутками й розмовами.

— Такі часи, — казали одні.

— Така родина, — казали інші.

— Так-так. Не така! Я це одразу побачила.

— Дві дочки, й обидві розлучені!

Люди ніколи не соромляться псів. Знаєте, підбігає сусідський собака — ось і причина поговорити. Й говорять: продавщиці та покупці, в хлібному та молочному, власники собак в парку й батьки дітей на майданчику, пенсіонерки, що розвішують білизну у двориках, дідки, що ріжуться в доміно, карти й шахи. Говорять справжні львівські пані — такі, як Марусина пані Віра, в чиїх квартирах висять на стінах розп'яття й годинники відміряють особливий львівський час. З їх родинами, звісно, усе нормально, їхні доньки ходять до церкви щотижня й до сповіді, як заведено. Їхні годинники ще ніколи не зупинилися, не захекалися, не сповільнилися й не поспішили. Ці розп'яття пробачають гріхи кожному, хто володіє стінами, на яких вони висять. Тому й втрачати ці стіни страшніше за будь-які інші.

— А звідки вони приїхали, кажете, пані Софіє?

— Та ж нізвідки! В тім то і діло! Нізвідки!

Говорить і мадам Варгіна — радить батькам тої дівчинки, що досі ніяк не вивчиться грати «Оду до радості»:

— Ви ж пильнуйте свою! Ви з іншого кола, звісно. Не те що... Але зараз такі часи.

Я, мабуть, уперше хочу кусатися. Ну як вони всі отак? Але першим я б мав вкусити себе самого. Mea culpa.

Тільки старий дід Євген мовчить. Він, хоч і партизан, але правила війни шанує, як сразковий військовий: лежачих не б'є.

Тихі пошуки

— Нехай все це буде сном, мамо. Нехай це просто закінчиться, — Тамара тільки повторює це. Не кричить, не скиглить. І очі сухі: — Нехай це просто скінчиться.

Жінки говорять за зачиненими дверима — полковник уже повернувся. Одразу ввімкнув радіоушлю. Ш-ш-ш. Шатл «Діскавері» летить далеко у космос. Ш-ш-ш. Два літаки з одного заводу зійшлися в одному небі. Ш-ш-ш. Добре людям, яким невтямки, що відбувається. Найбільш балакучих із них вже попередили: т-с-с, старому ні слова. Добре, що людей можна так вберегти.

Полковник ішов вулицею Лепкого зі своєю валізкою, жалівся, як завжди, на шумне місто, здоровкався із сусідами.

— Тихо, донечко, тихо, — Велика Ба втішає доньку на кухні.

За мірками матері, Оля надто голосно плаче. Велика Ба вміє плакати геть нечутно.

— Я знала, знала, що так і буде. Все розпадається, розкладається... — Тамара видає свою схованку на холодильнику, не соромиться тепер ні матері, ні сестри. Розсипається маленьке Тамарине царство, ніби піщане.

Лле вересневий дощ, заливає сліди на асфальті, рівняє з землею останні замки. Вода заповнює пустку, б'ється у вікна кімнати з одною великою скринєю та трьома ліжками — одним порожнім. Тільки сліди не змиєш. Та й зрозумів я вже все. І поки світ Ціликів остаточно руйнується довкола мене, щось починає руйнуватися і в мені.

Я ж раніше не знав цього безглузлого відчуття — провини. Чи знав? Коли хапаєш зубами птаха й чуєш — серце-то б'ється ще. Птаха вже не врятуєш, себе — ще можна. Несеш дичину до мисливця. Не я стріляв — ти. А в роті такий характерний смак, і пір'я застрягло поміж зубами. Але ти служиш Господарю. Господь тому й не дав псові мову — щоб не питав. Бог, видно, Господар теж. І схожий на мого — всіх створив хижакими.

Звідки ж це дурне відчуття? Я в чужому місті. В квартирі чужій. З чужими людьми. Я не повинен був пильнувати їхню наївну закохану Машу. Я їм не сторожовий пес. Я навіть не їхній пес, я не Ціликів.

Кажете, Господар подарував мене? Але кому — Маші. То нехай забирає тепер. Так є. І так я думав і того ранку, коли Маша тихо вдягала куртку та зношені черевики. Коли вона витягала з-під ліжка німецьку валізу, яку я давно помітив.

Чому ж я почуваюся так, наче знову поміж зубами це тепле пір'я?

Жінки п'ють утрюх. Полковник побачить — точно всіх приб'є. Та він сховався у радіоушлі. Він вдає, що повірив: усе в порядку, Маша поїхала до подруги.

Розділ 6

Пожежа в чужому домі

Це не я винен у Машиній втечі — Цілики винні. Сусіди мають рацію, з Ціликами щось справді не так. Вони розгублені, наче діти без батьків. Втім, розгублених зараз повно — ходять, як привиди, за сто метрів у натовпі від таких уже тягне страхом. Такі не вміють навіть поговорити одне з одним — сповідаються випадковим людям і псам. Не знають, чого чекають, — але кожен чекає обов'язково. Іноді навіть на яку-небудь коробку приводів для винишувача МіГ-15... щодо зникнення внучки. Поки жінки все ще бігали

містом, поки Ба сиділа біля вікна, він згадував то одне містечко, то інше. Може, навіть вигадував деякі. Ви ось чули колись про Нурмолиці? Це, полковник каже, в Карелії. А про Джиду? Ось і я ні.

А Маша ось не захотіла чекати в цьому таборі для біженців. Може, й правильно, що втекла?

Від таких, як Цілики, треба тікати подалі. Їх надто довго водили колами – від республіки до республіки, від гарнізону до гарнізону. Більше сорока років – і це зовсім не порівняння з безкінечним ходінням пустелею – просто факт біографії. Спочатку кола були далекі, долинами рано замерзлих річок в Забайкаллі й Карелії, степами казахськими, грузинськими аеродромами поміж принишклих гір. Ці кола лежать на шкірі полковника й Великої Ба, як кільця на старих деревах – слідами, запахами тих місць. Полковник каже, простори СРСР були безкраї – хіба за те їх і було любити. Забуваєшся, каже, де ти, в якому небі, як потрапив у кабінку пілота.

– Я ж пас би корів у селі... – повторює. – Я ж пас би корів у селі, якби не Совети. Виходить так?

Виходить, полковник Цілик не проти був служити тій безкрайній країні, виходить, він сам радо обрав для себе таке служіння. Так, пілоте, ти мусив бачити з висоти, на яку підняла тебе ця велика країна, тільки хороше – або нічого. Ніби країна давно померла – ну або ти помер.

Пілот Цілик заплющував очі та залітав у білі, як пуделі, хмари. Він пас би корів – тільки ж їх не лишали по собі війна й те, що називалося колективізацією. Потім корови з'явилися – але люди були вже не ті. Тихіше говорили поміж собою. А Цілик уже літав там, у вишині. Міґи збиралися в небі у білі зграї. Цілі алеї Міґів.

– Говорити треба менше, – учить полковник, хоча, погодьтеся, це доволі безглузда порада псові. – Це в небі можна кричати. В небі проститься все.

– Одного разу... – полковник вкотре розповідає одну зі своїх історій, де він виживає, бо для Ціликів навіть аеродинаміка змінює свої закони. Каже: – Я таки набрав висоту. І якби був Бог, я б тоді долетів до нього.

Літак сів на поле рівнесьенько, й Іван ще довго сидів у кабіні, ще довго кричав. Кричав так, як тоді, коли бомби падають та вбивають усіх довкола – крім Ціликів. Кричав українською посеред карельських сосон, як серед своїх. Хто його чув там? Хіба що диспетчер. Хто його там розумів? Хіба привиди.

У перші вечори після повернення з Крайновки Цілик говорив особливо багато. Ніби заговорював власні підозри

– Карелія була гарна, ліси... А Забайкалля... – починав старий. – Оце ж мошара та пожежі, а так можна жити й у Забайкаллі.

Так, пожежі траплялися. Але ж, крім аеродрому й бараків, була ще школа, й навіть будинок культури – ну, може, будиночок. Там навіть кіно крутили. Одного разу, в кіно вже йшло до кохання та щастя... Кінозал розірвало світло та крик: «Пожар!» Горів один із бараків. Та який саме? Який?

— І ось ти біжиш через поле в темряві, мошکارа в лице, а попереду...

А попереду було полум'я. На горизонті — тобі й не розгледіти, чи це той барак, де ти залишив з сусідкою своїх дітей. По черзі ж в кіно ходили...

— Ну як би вона винесла чотирьох? Ну як?

Десь на кухні, за зачиненими дверима теж плачуть — уже за іншою дівчинкою.

Іван і Ліля прибігли, коли барак догорав. Допомогали гасити те, що лишилося. Тягали півночі воду. То не їх барак горів — а сусідній. Уже під ранок Цілики пішли до своїх дітей. А загинули діти чужі — смаглява красива дівчинка, схожа на... Ходили чутки, що батько її, капітан, був із кримських татар, переселених до Казахстану, — але ніхто не вірив. У графі національності написано було чорним по білому: росіянин. Тільки дружина його як почала тоді голосити незрозумілою мовою на все те безкінечне поле із мошкарою...

Томка та Олечка спали. Гарненькі. Їх треба було захистити, їм треба було якось вибратися. Щоби вчилися в добрій школі, щоби нарядні сукні, й туфельки, й вийти заміж. Щоб дім. Десь, може, навіть у Ленінграді або й у Москві. Або, «у нас», як каже Цілик — я вже знаю — про Україну. Він наче боїться вимовляти назву своєї країни, тільки «у нас» і все — як пароль.

Ледь чути — жінки плачуть на кухні. Але Цілик не чує або вдає, говорить далі, так, ніби це мене захистити треба, мені не дати навіть подумати, що з Машею сталося щось страшне. Так, наче це в мене — серце.

І все-таки Цілики винні самі. Самі винні. Бо хто ж іще?

Притча про кавуни

— Міліція? Ти смішна, Олю! — чути з віконця кіоску, разом із запахом запеченої з часником свининки. а куртка привезена, мабуть, із самого Стамбула, шикарний опель пахне парфумами більше навіть, ніж бензином. Власниця водить його так само впевнено, як веде свій бізнес. І не скажеш, що випускниця філологічного — тільки запах бібліотек злегка її видає. «Криші» вона справді платить — сам бачив. Тому нам і працюється відносно спокійно, навіть ночами. Та колишня учителька навряд чи задумувалася про таке.

Цей прекрасний запах не може перебити ні тютюн, ні всі отруйні батончики разом узяті. Це напарниця Мами Олі, мудра жінка Оксана, що тямить в житті так само, як і у м'ясі.

— Треба кришу! Яка міліція? Що ж ти, Олю? Для чого власниця платить, потвоєму?

— Кому власниця платить?

— Та ж криші, Олю, кому ж?

Жінки завжди говорять про власницю саме так — просто власниця. Іншого імені в неї ніби й немає. Це знак поваги, напевно. Власниця завжди на височезних підборах, хоча й так струнка й височезна. Волосся її пахне лаком,

— Так а що вони можуть, Оксаночко? — запитує Мама Оля, згорбившись перед віконцем кіоску.

— Все! Бандити можуть усе! — запевняє Оксана.

Вона знає. Виявляється, до того, як влаштуватися у кіоск, мудра жінка пробувала торгувати сама.

— Ну таке, знаєш, дрібне. Кавуни влітку, дині... Домовлялися з водіями вантажівок, вони привозили товар, ми платили й стояли собі, продавали на ринку. Ну й, звісно, платили цим...

— Кому?

— Та ж рекету! Олю!

— А...

— Ось тобі й «а»! Наївна ти, як... Як мій колишній! Так от...

Так от: одного разу, водій, який привіз кавуни, раптом зажадав за них майже вдвічі більше, ніж домовлялися. Таких грошей у жінки, звісно ж, не було — ще нічого не вторгувала, усе, що мала, вже водію й віддала. А він — більше та й більше. Крику було! А потім...

— Поїхав. Просто взяв та й поїхав! З усім тим товаром, за який я вже гроші дала... Божечки, як я ревіла, як ревіла... Це ж усе! З голоду ляж і вмирай, ну а ні? До міліції! Дзуськи! Але пораду дали там. Мудру. Ти, кажуть, платила рекету? Я кажу, хто це «рекет»? Не знала слова. Просто треба було, та й платила. Те-се. І так, пішла я до того «рекета». Страшно було... Але що робити? Останні гроші! І все!

— Що все? — не зрозуміла Оля, та й я в принципі теж не зрозумів.

— Він мені того водія привів. Ой, Олю...

— Що ой?

— Кров аж крапала! А очі опухлі такі. На колінках мене просить: пробач, Оксанко, помилуй мене грішного. Я зацікавилася. А «рекет» той і каже: гроші уже віддав, товар за рогом чекає. То як вирішуємо? Я кажу, що значить як? А рекет мені вибір дає — по-сухому, значить, вирішуємо чи по-мокрому... І кавун один — раз ножем! Прям як горло. І їсть.

— Що їсть?

— Так кавун же. Сік тече... Божечки!

— Так і?..

— Так отож, — відгукнулась Оксана вже тихіше із глибини кіоску. — Ну ж не стала б я людину страчувать через кавуни? Ти шо, Олько! Помилувала та й всьо, — тут Оксана чомусь тяжко зітхнула, й мені почувся тонкий аромат черешень, що дивно змішувався зі свининкою й часничком. — Частину грошей «рекети», звісно, собі забрав. Ну, за послугу же. А водій одужав і далі вже не сваривсь... У нас навіть трохи цей, кохання було.

То був кінець історії. Гепі енд.

Тільки бізнес все одно в Оксани не вдався.

Але Олю щось непокоїло. Може, Madonna della Likarnya наче знову дивилась на неї своїми проникливими очима?

— Але хіба ж вони не злочинці? — спитала Оля. — Вони ж крадуть наші гроші... Замість більше платити нам, власниця платить цьому твоєму «рекету».

— Але ж не просто так! Вони ж теж працюють, нас захищають.

— Від таких самих...

— Ой, Олю. Ти вирішуй сама. Це таке нове життя. Не гірше за старе, по-моєму. Просто до всякого життя прилаштовуватися треба. Чи що — лягти й вмерти?

Оля б, може, і вмерла. Та річ була не в ній, а в племінниці. Тож треба було спробувати. Спершу Оля благала свою роботодавицю, просила через рекетирів залагодити справу про пошук Маші в міліції — але власниця лише поплакала разом із Олею. Сказала — зараз не час:

— У них там свої проблеми. Якби стара бригада, то би нічого. А ці, що намагаються зараз район взяти, можуть дівчинку і...

— Що?

— А всьо!

Та Мама Оля не здалася. Світланка! — сяйнуло їй, наче справжнє світло. Вона ж може знати когось.

Телефон Світланчиних батьків, записаний олівцем у телефонній книжці, майже стерли пальці та час. Вісімка чи трійка... Мама Оля дарма вдивлялася — треба просто пробувати:

— Доброго дня! Можна Світланку до телефону? Не живе? Це Світланчина вчителька... Так, важливо. Як це пішла? Зовсім? — Мама Оля поклала слухавку й довго ще стояла в коридорі. — Теж зникла. Та що ж вони всі?

З того часу й почала Оля проводити поглядом дороги машини. Попросити покровительства чи ні? А взамін що? Ні в тому старому, ні в цьому новому житті, певно ж, нічого не дається задарма.

Голос

Мама Оля й Тамара ще бігають львівськими вулицями, ще заходять після роботи на дискотеки. Тицяють фотографію в обличчя підлітків напідпитку. Велика Ба попросила пересунути до вікна своє велике крісло. Виглядає когось із боку Городоцької, потім — з Листопадового Чину. П'ятнадцять днів тої осені. Велика Ба повертає голову різко, мов за командою: вправо — ні, вліво! Не пропустити б. Маша ось-ось з'явиться, руде волоссячко промайне між дубовим листям — ні, між кленовим.

— Нехай це скінчиться. Нехай просто скінчиться, — знову шепоче Тамара.

— Тихо! Тато почує!

Так полковник навчив своїх качок — так вони чинять тепер із ним. Міркують, навіть, якщо витримає серце, він же накоїть щось. Піде до міліції, спробує домовлятися, а коли не вийде — погрожувати, кричати, потім і битися. Який сенс? Ще старого посадять за хуліганство. Терпець у міліціонерів не безкінечний.

У квартирі пахне, як перед похороном. Ні, не ялівці, не труна свіжолакована, не запах ладану, що приносять з собою священики, навіть не запах тіла, що розкладається, — просто люди пахнуть так, як і ті, у кого помер хтось близький. Інші запахи навіть перестаєш помічати. Чуєш цю суміш — жаху й надії. Надії, що повільно відходить. Взагалі надія на похороні — це найстрашніше. Вона має піти. Піти ще до того, як тіло сховається під землю, бо якщо вже тіло не переконало у смерті... Що ж переконає, коли і тіла вже не буде? Безглузда надія на диво мучитиме ще довго. Час не лікує тих, хто ще сподівається.

У Ціликів ніколи не було Машиного тіла. І надія вбивала їх — вигадливо і повільно. Душила, як хронічна нестача повітря. Їм би вкотре вигадати щось — вони мають це вміти. Наша Маша?

На двадцять четвертий день від зникнення, в суботу, в квартирі на Лепкого пролунав телефонний дзвінок.

Усі були зайняті. Мама Оля продавала сигарети в кіоску. Тамара блукала містом, задихалася, наче загострилась її дивна алергія на нього. Велика Ба висунулася у вікно — цього разу настирливо дивилася в бік клена, вслухалася в торохкотіння трамвая на Городоцькій і шибок у такт із ним. Полковник, як завжди, сховався в мушлі й нібито нічого не чув. Маруся сиділа на скрині, схрестивши ноги, й водила пальцем по книзі — єдиній її книзі шрифтом Брайля, яку вона колись «забула» повернути до бібліотеки. Я лежав біля дверей, де й годиться псу. Пролунав дзвінок. Але Маруся ще не чекає дзвінків, ніколи не бере слухавки.

— Бабусю! Діду!

Знову дзвінок.

Полковник у мушлі, Велика Ба — в очікуванні. Потрісканий телефонний диск кричить і чекає.

Маруся не хотючи ховає крадену книжечку під матрац.

— Алло!

У слухавці хтось зітхає:

— Це що, ти, мала?

— Машка! Де ти...

— Заткнися й слухай, у мене зараз гроші закінчаться.

Скажи матері й всім, що зі мною все добре. Я тут буду вступати на факультет образотворчого мистецтва. Жити є де. Здорова. Ціла. Все.

— Ти ж в подруги живеш, так? У Ялті? Нам з дідусем сказа...

— Якій Ялті... Чому в Ялті? Я взагалі-то майже в столиці тепер живу.

— Нічого собі! — радіє молодша сестра. — У Києві?

У відповідь вона чує короткі гудки. Ще щось намагається говорити слухавці. Слухавка нічого не знає, ані про Київ, ані про Ялту.

— Доміку, дивно все... Машка дзвонила... — звертається Маруся до мене й гладить, вивчає телефон, що приніс таке диво. Я підскакую й навіть хитаю хвостом від радості. Тільки б Маруся не забула передати новину дорослим, тільки б вона не забула. Маруся не забуває — ще не навчилася.

Тамара, Мама Оля й Велика Ба беруть її на свою кухонну раду за зачиненими дверима, допитують зі всією жорстокістю, якої навчив їх останній місяць, точніше двадцять чотири дні. Не вірять.

— Це точно була Машуня?

— Ти не могла помилитися?

— Вона сказала, що вона Маша?

—

Під кінець розмови Маруся схлипує. Втішити її немає кому, бо інші жінки ридать ще дужче. Обіймають одна одну. Називають одна одну: «Донечка», «Томочка», «Олічка».

Тамара того ж вечора їде до Києва, блукає там мистецькими факультетами (слово «образотворчого» Маруся не запам'ятала, та зрештою, всі й так знають, що Маша хотіла малювати). Насправді, вступити Маша би не могла – вже вересень, але, може, навідувалася, дізнавалася...

Але Тамара повертається ні з чим. Повторює по колу одні й ті самі запитання:

Велика Ба пригортає молодшу онуку до себе, Велика Ба – вірить.

– Знайдеться наша Маша, знайдеться.

Антиквар

Я бачив цього юнака кілька разів поруч із власницею Олиного кіоску, а ще – з переляканою продавщицею хлібного, й біля антикварної лавки на розі... Старий продавець із неї навіть називав хлопця на ім'я, дивно так – Марік – і лагідно. Але й старий антиквар, як і всі, теж платив йому. А Марік часом затулював до крамниці якісь загадкові коробки й мішки...

Усі платили, звісно, не цій дитині – певно ж, тому, хто часом ховався всередині чорного автомобіля й чекав – на сигарети, гроші чи проститутку Світланку. А може, й ще комусь вищому за пасажира, далі за харчовим ланцюжком.

Хай там як, хлопчина та мерседес на якийсь час зникли. Олі не було з кого спитати борг. Гроші ж з кіосків та магазинів збирали якісь інші люди, а часом навіть – зовсім ніхто. Й тоді власниця кіоску ніби сумувала за необхідністю сплачувати данину. Радила Мамі Олі мати при собі газовий балончик і, бажано, злу собаку – краще б когось серйознішого за пуделя. Та пес який є, такий є. Й на газовий балончик грошей шкода. Справді, що може статися в центрі міста? Добре, що Оля не знає що.

Сьогодні та сама автівка з'явилась нарешті. Я впізнав її за запахом, Оля – за номером. З-за керма, втім, вийшов не молодий боржник, а той, хто раніше лишався у темряві, за тонованим склом.

Незнайомець пахнув, як тридцятирічний, і чимось був схожий на мого Господаря... Мружився від незвично яскравого зимового сонця. Пахнув утомою, так, наче з полювання. Та яке ж полювання в місті? Мені чомусь стало навіть трохи шкода незнайомця. Накинута на плечі спортивна куртка не ховала просочений потом гіпс. І як він, бідака, керує автом одною рукою? І дитина-водій десь подівся, як нікудишній зброєносець.

Озирнувшись кілька разів, наче не певен, в якій ролі він сьогодні на полюванні, чоловік нахилився до віконця й тихо попросив сигарети. Я впіймав себе на думці, що уявляв власника мерседеса й Маріка (бо хіба хлопець не така ж власність?) монстром, а він – звичайний. Тихий голос не пасує до великого золотого хреста, що просвічує крізь футболку, до модних

адідасових смужок на штанях, до задавненого запаху страху на стертих у тренажерних залах долонях.

Можливо, й Оля подумала те саме: не такий уже він і страшний, і — наважилась запитати про борг. Це ж були

Пояснювала багатослівно:

— ...Тут ще дівчина вас чекала... Не пам'ятаєте? — Оля готова здатися, вона ж завжди здається, але додає, наче це може допомогти: — Я її вчила в школі, а вона сіла до вас...

Чоловік мовчить і дивиться на жінку так, ніби справді намагається пригадати. Стільки зморшок зібрав на лобі. Може, Світланку пригадує, може, ще щось.

— Не люблю бути винним, — каже. — Це мій водій, мабуть. Я би запам'ятав. Ось, тримайте, — і він простягає гроші, більше, ніж треба.

І мені раптом здається, що річ не в тому, що голос чоловіку не пасує — йому просто не личить те, ким він є. Час надто швидко змінює декорації, люди випадково обирають не свої ролі. Немає часу на прослуховування, тексти акторам роздають навмання. Запахи й звуки викривають помилки на прем'єрі.

— Зараз, я дам решту...

— Не треба. Беріть з відсотками, — покупець усміхається, він зачаровує, хоче зачарувати. — Марік не спеціально, він нормальний пацан. Він тепер... прихворів. Ти б помолилась за нього... У нього, знаєш, яке смішне прізвище? — чоловік дивиться Олі в очі й чомусь переходить на ти. Ймовірно, він відчуває за собою це право, Оля ж уже тримає в руках його гроші — оті «відсотки». — В нього прізвище, знаєш, яке смішне? Мендельсон! І поганяло таке ж, за збігом. Він ось одужає й нам на гітарі заграє... — чоловік сміється.

Уже з кількома такими чоловіками Оля хотіла заговорити — згідно з мудрою притчею про кавуни та рекет. Але обережність завжди перемагала. То чи спробувати тепер?

Не знаю, наважилася б Оля чи ні, та чоловік однаково заговорив першим:

— А ти така ж руденька, з веснянками... Ти мене пам'ятаєш? Я ж оце...

Та Оля, звісно, не пам'ятала. Вона злякалась і обірвала розмову:

— Ні, вибачте, не пам'ятаю. Вам ще щось?

Я знаю тепер: якби Оля не була така перелякана, не крутила по колу, як набридливе мелодраматичне кіно, думки про племінницю-утікачку й доньку, то, можливо, обличчя боржника здалося би їй знайомим. Вона б пригадала, що він був непримітним її однокласником. Завжди був окремо, й весь клас вважав його підлабузником. А красуня-відмінниця Оля змінила надто багато шкіл, аби запам'ятовувати таких. І навіть коли перевелася до Львова й

зустріла цього юнака в коридорі історичного факультету – вона й тоді не впізнала знайомого. А він упізнав.

Люди потяглися з тролейбусної зупинки, й довкола кіоску враз стало людно, хоча більшість із пасажирів тролейбуса не зможе купити нічого – лише роздивлятимуться, наче кіоск – це музей.

– Ну, нехай, – сказав чоловік. – Познайомимось ще раз. Я зайду ще до те... до вас. Мене Костею звати. Але тут я відомий як Антиквар. Непогане поганяло, скажи? Інтелігентне, – він засміявся неголосно і неширо. – Я теж на історичному вчився. Будуть проблеми – скажи «Антиквар все вирішить», ясно?

Оля тільки кивнула.

Оля добра – відпускає власникам іномарок не лише сигарети, але й гріхи. Гріхи ці, певно, великі – як інакше заробиш багатство? Тамара каже – ніяк. Оля вірить і не

Як і більшість порядних містян, колишня вчителька тільки здогадується: довкола, в темряві щось відбувається – але що? Та й яка різниця? Не лише глибину, але й інший сучасний бік міста – з великими грошима й дулами в нутрошах чорних машин – Цілики бачити відмовляються. Втім, тут вони заодно з Ярославом Теодоровичем, пані Вірою й навіть дідом Євгеном. Здається, всі, хто не має зброї й знайомих кримінальних авторитетів, воліють просто не вірити в їх існування. Це так, якби я переконав себе, що немає ні собачих банд, ні бультер'єрів з агресивними власниками. Людям, звісно, переконати себе простіше. Тільки що толку? Бандитський Львів тут. Не поряд, а просто тут – світиться крізь кожну вітрину, темний двір і розбитий, як в новому російському серіалі, вуличний ліхтар.

«Пойду пешком на Привокзальную», – співає з автомобілів новенький хіт львів'янин Гарік – «...за музыкантов и воров! И участковый, будь здоров!» І хоч Привокзальні вулиці є всюди, де є вокзали, Гарік співає про Львів, точно про Львів. На політичній карті Союз зник, але кримінал «нерушимый» живий, і звідусюди заглядають до нас час до часу гості, особливо після того, як на Левандівці пристрелили тутешнього «хрещеного батька». Місто на пограниччі – двері, ось і гуляють протяги. І можна двері забити дошками, закрити завісою, навіть залізною. Замурувати. Але щойно буде можливість, знайдеться хтось, хто відчинить – навіть і без ключа. Такий собі хлопчик з відмичкою.

Це ж природно. Приміром, одного разу в генделику спалахує бійка – звична річ. Хазяїн готовий уже заплатити, аби лиш йому не ламали вже більше меблів, не відлякували клієнтів. І тоді хтось забуває, за що саме бився, й, ураз протверезівши від думки про гроші, запитує:

– Ти шо, мужик, правда заплатиш?

І «мужик» озирається, оцінює те, що залишилося ще цілим у барі, і обережно киває. Так все й починається. Що ж ви хочете, якщо міліція не працює – тут мудра жінка, що пахне свининкою з часником, має рацію.

А хтось із новоявлених бізнесменів першим додумується заплатити, аби послабити конкурента. І кмітливий хлопчик уже збирає собі гоп-компанію, аби пиячити та ламати меблі цілеспрямовано. Він уже сам пропонує йому заплатити, аби спинився. А тоді — певно, й не помітиш, як до такого дійшло — хлопчик вже б'є когось, погрожує вбити — але зупиняється. Звісно, не безкоштовно.

І раптом все це працює. Чудово працює! Й без колишнього хлопчика з відмичкою місто вже не функціонує. Хлопчик тепер — король. Він ховає відмичку й вішає на ворота міста власний замок. Крадені автівки, сигарети, антикваріат, наркотики, красиві жінки, працюючі жінки, просто жінки в повному відчаї, списана зброя й списані люди — все це летітиме з вітром у потрібному напрямку. Тільки іноді хтось намагатиметься змінити замок на воротах, хтось крастиме ключ, хтось робитиме копію, когось за це убиватимуть... Воно й справді краще Олі заплющити очі.

Звідки я знаю про бандитські справи? Не так вже й багато я знаю. Спитайте будь-якого волоцюгу з численних собачих шайок. У них все, як у людей: райони, бригади, закони... Це тільки здається, що дворняги проти системи — такі собі Робіни Гуди. Ні, вони не проти системи. Вони — теж система.

Антиквар тепер навідується до Олі, фліртує, як вміє. Щоправда, буває, пропаде на декілька днів, а то й тижнів. Але, здається, все налагоджується у нього та «на районі». Гіпс зник, знову з'явився юнак-водій. Тільки Оля вагається, нічого не просить. Мабуть, відчуває, як я, ледве не носом: її зваблюють. До нудоти банально.Примечания

А що вона думала? Знала ж — нічого задарма.

— Шеф, а може, я поки до нашого магазинчика? — запитує Марік. — Поки ви тут... А то Генріх о сьомій зачинить, а в мене коробки в багажнику... Торохкотить там оцей кришталь.

— Та їдь уже! — «шеф» не хоче відволікатися.

— Може, привезти щось? Вам, пані Олі або... дитині?

Дитина — це, звісно, Маруся. Шкода, що цей малий Олівер Твіст на мерседесі не пропонує нічого привезти мені. Я би з радістю дозволив себе звабити — все одно ж, за твердженням святого отця, псів не пускають до раю. Мене б подарунки від головорізів взагалі не напружили.

— А справді! — очі Кості враз загоряються, ніби він згадав про улюблену іграшку. — У мене ж така антикварна крамниця! До речі, й вдома така колекція... Олю, дарма ви все не погоджуєтесь зайти на каву. Але й в крамниці таке іноді! Скарби! Просто скарби! Прикраси, в яких дами красувалися на балах! — при цих словах, звісно, тихенько ахає Маруся, що сховалася за матусею. — А для дівчинки... — продовжує Антиквар. — Ляльки справжні, з польських часів. Це, Олю, не радянське гівно. А може, і Австрія! Я не знаю, там все Генріх знає... То родич нашого Мендельсона. Розумний мужик. Хочеш, найкращу ляльку твоєї малій вибере?

У відповідь Оля тільки щось мимрить про те, що вона, хоч і бідна, та іграшки для доньки може купити — навіть нові. Це, звісно, не зовсім

правда, точніше — зовсім неправда. Одяг ми тепер купуємо в так званому «секонд-хенді», і кожна ганчірка тхне, як цілий хімічний завод. Зате, треба сказати, жодних слідів попередніх власників. Я іноді навіть думаю, що й це місто — а воно ж не second, і навіть не third hand — добре було б обробити такою ж «хімією».

— Ну не ображайся, Оль. Це не якийсь мотлох, це історія... А ти ж у нас вчителька! Чи ти знаєш лише історію партії? — Костя сміється, а Олі зовсім не смішно.

І мені здається, саме в цю мить Антиквар і перемагає. Він нагадав Олі про її місце — маленьку ланку в довгому ланцюжку зла. І вона більше не здобич проти мисливця, просто зло проти зла, дрібне проти більшого. Можливо навіть, уся ця країна ніколи не вибереться з кримінального коловороту, бо кожен відчуває: все одно ж одною ногою вже був по той бік. Лише на дітей сподіватись...

— Ану, мала? Хочеш ляльку від дяді? Колись принцесі належала.

— Марусю, мовчи! — вимагає Оля. — Нічого вона не хоче!

Але Костя-Антиквар наполягає на відповіді.

— Я не хочу ляльку, — врешті погоджується Маруся. Й мати вже зітхає з полегшенням, коли дівчинка раптом додає: — А там, у тій вашій крамниці... може бути старий ключ?

— Ключ? — дивується чоловік.

— Марусю! — Оля різко закриває віконце кіоску.

Погрожує більше ніколи не брати доньку з собою на зміну. Так, на канікулах навіть.

— Не можна брати подарунків від нього — ти хоч розумієш, хто це? Це ж бандит! Може, він навіть...

— Мамо, але ж ти з ним розмовляєш...

«З тим, із ким мушу», — бурмотячи це собі під ніс, Оля таки засинає вдома після зміни. Просинається — від власного скрику.

— Ох, вибач, — вона перед всіма завжди вибачається, навіть переді мною. — Мені снилось, що я в тому самому...

Так, їй наснилося, що вона в мерседесі. Що автомобіль стискався довкола неї: чи то обіймав, чи то душив. Олі здавалося, мерседес — це і є Костя-Антиквар. Обличчя немає, немає рук, нічого узагалі людського.

За стіною гомонить телевізор, там — кримінальна хроніка. Тамара голосно коментує:

— Ні, вони не люди, не люди!

Оля встає, щоб попросити бути тихіше. Я йду слідом, й ми разом вдивляємося в сплетіння міліцейської форми, поліетилену й людської білої шкіри на засніженому екрані.

— Де це?

— У Москві, — відповідає Тамара.

— Добре, що не у нас... Господи, шкода його, — це Оля, мабуть, про вбитого бізнесмена, чия смерть показують крупним планом.

— Кого тобі шкода? Він що, людина? Вони ж однакові всі.

Оля слухняна:

— Так, не людина.

Тепер із Тамарою взагалі всі погоджуються, крім хіба що полковника — він досі вдає, що не знає про зникнення Маші, що вірить у раптове навчання в сонячній Ялті.

— Тепер не кричи, будь ласка. Я хочу поспати.

Оля вкривається ковдрою з головою. «Так, не людина, — шепоче. — Не людина, а... хто?» Вона знову провалюється в прокурений салон мерседеса.

Брезентове поле

Крім знайомої суміші запахів — брезент, метал і земля — я чую ще щось. Я чую когось. Нас викрито, хай мені бультер'єр. Хтось бачив літак, хтось торкався його, аби пересвідчитися: це не сп'яну здалося. Бо той, хто нищпорив тут учора, був п'яний.що під його городом, — а під городом кістки. Тут з півстоліття тому когось розстріляли.

Що далі? Він донесе на нас? Полковника посадять, відберуть пенсію та квартиру... І як ми житимемо всі?

Так, я панікую. Тікати. Ніколи не зізнаватися, що літак наш. Тим більше — який же він наш? Нехай приїздить Клейно-молодший і забирає його в свій Донецьк. Нам тут такого не треба. Тікати, терміново тікати. Але як це пояснити старому полковнику?

Я кричу, як умію. Звичайна собача робота — повідомити про чужинця. Полковник не розуміє.

— Тихо, Діме! Мовчати!

Так-так, хто й коли дослухався до пуделів? Старий дурень погрожує мені кулаком. Не чує біди, гладить алюмінієвий бік літака (я не ревную — мені не до того).

Коли полковник, як завжди, залізає до кабіни й стискає штурвал так, що біліють пальці, я вибігаю за огорожу.

Полковник просидить у кабіні з годину, не менше. Я встигну все з'ясувати. Слід беру легко. Чужинець був тут учора, і я вже його впізнаю. Це наш сусід. Такий же старий, як полковник. Носить подертий капелюх, не вітається, на дачу приходить, щоб випити – вдома, видно, не дозволяє жінка. На городі п'є й переважно плаче: може, такий характер, а може, нутром чує,

Минуле самого сусіда мені невідомо, руки його пахнуть паперами і чорнилом – як у дрібного чиновника. В СРСР, певно, було безліч таких. Але зараз він передусім горілкою пахне, вона затирає всі інші знаки – й насправді десь всередині, невидимо для людей, нечутно для псів, горілка так само притлумлює пам'ять. Одного дня Тамара буде, як цей старий. Зачем я сажаю алюминиевые огурцы. А-а. На брезентовом поле...».

Дідуган шкандибає поміж строкатих огорож. Витягує шию, проходячи повз город полковника. Дивиться на привезені нами відра та граблі – упевнюється: злочинці на місці. Я вже здогадуюся, куди він іде. Я – слідом.

Під вікнами міліції я вслухаюся:

– Я вже тобі сказав, дід! Провалюй! – гаркає хтось.

– Та я ж... – це голос сусіда.

– Нап'ються оце... Що ти там робив взагалі? Огірків чужих захотілося, а? Помідорчиків?

Добре, що міліціонер не знає, що за огірочки в нашій теплиці. Алюмінієві, зовсім як в пісні, яку я чув із Машиного магнітофона. «

– Допився, наволоч... Бригаду викликати тобі? Чи в обезьянник? Догр-р-раєшся!

Чути, як щось падає, – можливо, навіть наш ворог.

Він виходить, пригнічений і старий. Похитується на порозі відділку. Для чого він доносив на нас? Злості в крові я не чую навіть тепер. Тільки горілку – й образу на міліціонера. Наш сусід доносив на нас просто за звичкою. Невже так? Просто за старою радянською звичкою доносити. Викривати, поки тебе самого не викрили. Просто так, бо це можна.

Але все добре. Ніхто й ніколи не повірить у такий донос. Винишувач на городі? Винишувач у величезній теплиці? Це божевілля. Так не буває.

Старий сусід довго шкандибає назад. Зупиняється біля нашого городу.

– Олексійовичу! – кричить. – Позич мені пару рублів, а?

Та полковник не чує. Не чує й не знає. Летить собі в брезентову далечинь. Теж за звичкою, за старою радянською звичкою, – просто в кожного свої звички.

Розділ 7

Колії та аеропорти

Тамара кочує з міста у місто. В автобусах і плацкартних вагонах. Перетинає вже навіть державні кордони, все слідами Машиного дитинства – Курськ, Ленінград, Донецьк... Тільки в Шверин тепер не проїхати – хто Тамарі відкриє візу?

Додому жінка тепер приїздить лише зрідка, схудла, але не змарніла. Знову стала схожа на царицю, дарма що зістригла довге волосся – зручніше в дорозі. Полковник свариться:

– Жінці зістригати волосся? – каже, та замовкає, зустрівши Тамарин погляд.

І я розумію: він, звісно, все знає про Машу. А ще здається, я знаю, де вона. І білявий хлопець з тонкими плечима, якого вона завжди малювала поряд з собою, – теж має знати. Тамара вже була в Ленінграді, де тепер знову живуть колишній генерал і його син, – Лисицькі підтвердили здогадку. Маша, можливо, приходила, та їх не було. Сусідка казала щось про підозрілу дівчину. Та чи мало тепер у Пітері підозрілих дівчат із провінцій?

Ні, цей Ромка має знати, й він не те, щоби винен, ні... Як не винен і його батько. Хоча Тамара й упевнена, що саме через генерала Лисицького її другий чоловік втратив усе й сховався у пляшці. Генерал підняв родичів дружини не так вже й високо, та падати було боляче. З офіцера в симпатичному німецькому містечку до безробітного на околиці Донецька – не кожен витримає, – міркує Тамара. Й вона також не залізна. Після зникнення Маші теж усе більше говорить зі мною, шукає в минулому ключ: оту мить, коли визначилося майбутнє доньки.

Берлінська стіна, сповідається Тамара, впала якраз тоді, коли потяг, яким вони поверталися до Шверина, перетинав кордон. Потяг стояв на станції Брест. Там, на цій станції, закінчувалося те, що радянські люди вважали своїм великим домом, як в пісні «Мой адрес – Советский Союз...»

– Різниця між шириною колій тут і там – кілька сантиметрів всього, але з радянськими колесами далі – ніяк, – бубонить Тамара, й тут же махає рукою, розплескуючи ядучий напій: мовляв, що ти розумієш, дурненький. – Раніше «російська колія» була ще ширша... – вона розкриває руки, мов для обіймів, демонструючи широту російської колії.

Можливо, ідея була в тому, аби так потрохи цю колію звужувати, аж поки не стане схожа на європейську.

Я заплющую очі й ніби насправді бачу, як Маша спить в потязі на кордоні й не знає, що люди танцюють на Берлінській стіні, що її розберуть, продадуть уламки на сувеніри. Потяг стоїть на станції, час іде. Маші дванадцять, вона піонерка, вона закохана в однокласника, вона повертається до своєї Німеччини, вона знає, що буде завтра – вона так думає. У Берліні руйнують стіну. Вартові вагаються: чи стріляти? І не стріляють. Потяг заїжджає у цех. Зупиняється важко, як все велике. Не хочачи. Якийсь час здається, що нічого далі не відбуватиметься. Можливо, робітників заснуло, дивляться новини по телевізору, слухають заборонене радіо? Потяг просто стоїть. Чекають і слухають дощ інструменти, домкрати й колеса для європейських колій. Здається, чекання цілком може бути вічним. А якщо так і не поміняти колеса – з радянських на європейські? В Берліні німці обіймають німців. Процес заміни коліс починається з від'єднання вагонів. Цілий потяг не підняти жодним домкратом. Так бом-бом-бом – від'єдналися. Прожектори зі сторожових веж вихоплюють обличчя з натовпу – перелякані та щасливі. Обличчя прикордонників не розгледіти. Цікаво, чи були у них прикордонні пси? Такі, знаєте, слухняні німецькі вівчарки. Прикордонники і вівчарки теж були стіною, яку руйнували в ту ніч. І майор, Машин вітчим, теж нею був. Навіть Маша, маленька дівчинка, що виросла у Німеччині, можливо, була частинкою тої страшної стіни.

Потяг таки доїхав до станції Schwerin. Дитинство тривало. Та вітчим Маші був чоловіком не дуже розумним. Ставив родичу-генералу дурні запитання: куди поділося невикористане паливо, куди зникають машини з військового автопарку, звідки беруться ті іномарки, що їдуть в Союз... Тож генерал не барився й відправив майора вслід за іномарками, з цінною технікою, старшим колони. Майор успішно довів колону до місця призначення – точки на карті посеред Сибіру. Крім власне точки на карті, було засніжене поле й казарма – добудована майже. Майор намагався додзвонитись до штабу, потім родичу, потім знову до штабу. Скільки міг, майор разом із солдатами протримався в тому полі, охороняв майно Радянської Армії, як стратегічну висоту. Там і почав пиячити, а тоді – подав рапорт на звільнення. Йшов 91-й.

Так Маша й потрапила зі Шверина – в Донецьк, у вітчимове рідне місто. Замків там не було.

Єдине, що Маші на новому місці подобалося, – це дивитись з балкона, як злітають великі сріблясті авіалайнери – все рідше і рідше.

А скоро Маші довелося забарикадуватися на балконі разом із матір'ю та вітчимою сестрою Галиною, колишньою генеральшею.

Маша хотіла назад, у дитинство – в Німеччину чи хоча б до Ромки, в Ленінград. А потім майор розбив свій блакитний опель, і вже не міг навіть підробляти таксистом. Ховатися від нього далі було уже неможливо, навіть на балконі з видом на аеропорт.

Взагалі, кажуть, у ті роки багато радянських офіцерів розбивалося: можливо, швидкі німецькі машини не підходили радянським водіям і дорогам. Можливо, вони були несумісні, як різні колії. Тамара й Маша втекли до Львова.

Острів посеред півми

Господар усе не з'являється. Навіть не дзвонить. Я, мабуть, залишуся в місті назавжди. електроенергії, звична річ, — Маруся розповідає дідові саме про майбутнє, про те, як все буде, коли вона виросте.. посеред кімнати. Вона згортається калачиком на скрині і завмирає. Вона виростає із цього острова, тільки відпустити його не може. Я думаю: може, вона і не подорослішає ніколи, і час в цій квартирі ніколи не йтиме правильно, доки великий ключ не повернеться в замок?

Втім, мені не так вже й погано з Ціликами, якщо не враховувати їжу й ці їхні балачки. На календарі все той самий рік, коли Маша була ще з нами, — 94-й ніяк не скінчиться в цьому помешканні, триває ось уже більше двох років. І я вже не думаю про майбутнє — хоч би з нинішнього дня не випасти. Та коли в будинку на Лепкого вимикається світло — ніяких аварій, просто планове відмикання

— Коли я виросту, буду жити в Америці! — каже мала.

— Та хто тебе пустить туди? — запитує дід.

Світлі прямокутники вікон на темній вулиці миготять, змінюють візерунки в кімнаті. Сусіди — щасливці, в них чомусь світло вже є. А Цілики все ще в темряві — тому й розмовляють одне з одним.

Колись Іван думав, йому ще доведеться зустрітися в небі з американцями... Та навіть не в тому річ. Іван боявся нової великої війни. Та обіцяна війна чи то так і не почалася, чи то розбилася на кілька маленьких воєн і завершилася непомітно, у телевізорі. Тільки однаково Америка була країною, звідки прилітали в небо Івана Цілика винищувачі з білою зіркою — битися проти зірки червоної, не на життя. Й навіть голос цієї самої Америки з радіомушлі не міг позбавити спогадів.

— Ну, я просто знаю, що буду там жити. В Нью-Йорку, — заявляє Маруся. — Всього можна досягти. Коли я бачитиму...

Маруся продовжує торохкотіти, а дідусь хитає в темряві головою. Й тіні дерев хитаються на стіні.

Одного дня, розповідає Маруся, за нею приїде батько. Це, ймовірно, буде тоді, коли вона вже буде здорова. А може, вона почне бачити саме там — на острові. Бо всі вони, батько, Мама Оля й Маруся, житимуть на чарівному острові — на Мангеттені, звісно.

Може, Маруся й має рацію: треба їхати до Америки. Кажуть, там живуть так, як раніше Цілики — у вічній готовності до переїзду, принаймні зі штату в штат. Там навіть будиночки будують легкі, такі, що ураган їх відносить разом з дівчатками та собаками у чарівні краї. Може, дім у людини має бути всередині — крихтний, тільки твій, як у равлика.

Маруся вже навіть чула голос справжньої американки, й не кого-небудь – дружини президента. І ні, не по телевізору – наживо, біля школи, от чесне слово. Вірніше біля тюрми колишньої. Гіллари Клінтон урочисто відкривала пам'ятник жертвам репресій. Полковник тоді нервував дуже й тягнув нас з Марусею через натовп швидше додому.

– Я би хотіла бути дружиною президента, – каже тепер мала. Спішить висловити всі мрії, поки ще не дали світло.

– А чого ж не президентом? – сміється старий.

– Ну... не можна.

– Чому це, качко? – оживає полковник. – Дівчата теж можуть бути... Більшість бабів, звісно, дур... не дуже розумні. Але ти розумна! Ти...

– Діду, ти що, нічого не знаєш?

Старий справді не знає, і я не знаю: президентом може стати лише той, хто народився на території США, пояснює нам мала. Вкоріненість matters.[2 – matters – з англ. «має значення».]

– Ну, ти можеш тоді... – починає полковник, та він же ніяк не хоче вимовляти всує це слово – «Україна». – Ти можеш стати президентом Львова. А як станеш, подбай, будь ласка, щоб світло більше не вимикали. І щоб вода гаряча!

– Воду зроблю, – говорить Маруся серйозно. – А світло ні. Треба вимикати хоч іноді. Я, якщо стану дружиною американського президента, то ми й в Нью-Йорку таке влаштуємо – вечори без електрики.

Шукачка

У той день Мама Оля думала, що Маруся з дідом. Старий – що з матір'ю. А Велика Ба просто заснула – занедужала й раптом став хриплуватим голос – єдине дзвінке й повітряне, що ще залишалось від тої Лілі, якою вона, певно, колись була.

– Доче, ключ можна знайти. Пам'ятаєш, бабуся Віра казала, що таких скринь і таких ключів безліч у Львові... Принаймні було колись.

Маруся взуває туфельки. Де Мама Оля ховає тростину, дівчинка вже давно вивчила. Вона бачить – бачить ціль краще за будь-кого. Всім її мрія видається смішною, всі її відмовляють від пошуків. Навіть Маша завжди сміялася. І ось Маруся так мене переконує, наче я теж їй не вірю, теж, один із дорослих:

– І не відмовляй мене, Доміку, – просить. – Мені самій страшно. Трошечки. Та ми ж не хочемо, щоби я все життя просиділа в цих кімнатах?

О, то справа не тільки в ключі, а й в бажанні вирватись з-під опіки. Вийти на вулицю — майже як випустити назовні когось, зачиненого в залізній скрині. То невже Маруся насправді не вірить у казку про гарантоване їй прозріння?

— Мене вчили, — продовжує мала пошепки. — Треба продумати свій маршрут. Але ж ми все добре знаємо... Пам'ятаєш, ДOME, той дядько Костя, ну той, що постійно приходив до мами, казав про антикварну крамницю? Вона ж тут неподалік, правда? Мама описує все, що бачить, і я знаю... Коли ми йдемо в бік центру, то іноді проходимо повз крамницю. Я рахувала кроки. Там продаються всі старі речі. І там можуть бути старі ключі. Спершу ми повернемо направо, сто п'ятдесят п'ять кроків, потім перейдемо дорогу, когось попросимо допомогти, а потім двісті сімдесят три кроки і...

Виходимо. Велика Ба хропе у своєму кріслі, в'язання випало з рук. А я сподівався, може, вона нас зупинить? Мені, здається, ніби це все вже було. Тільки тепер я по той бік дверей. Тікаю разом із Марією.

Гавкнути голосно, поки ще не зачинилися двері? Щоби потім не шепотіти собі знов «теа сула»?

Маруся постукує тростиною по сходинках. Рахує. Дороги назад немає.

Та раптом на першому поверсі відчиняються двері квартири. Й це, мабуть, вперше я радий бачити діда Євгена.

— Ти куди? — хрипить він до Марусі.

— Так... гуляти, пане Євгене, — відповідає дівчинка і хитрує: — Як завжди.

— Ви ж з дідом гуляєте... — недовірливо цідить сусід й оглядає мене, так, ніби чекає, що я якось викрию свою малу співучасницю.

— Ні-ні, чого ж? Я й сама з Домом теж ходжу гуляти. Дідусь же на дачі, попросив мене його підмінити, — й Маруся підштовхує мене вперед.

Його голос зникає, коли за нами зачиняються двері. Ось і все.

Я відчуваю, як на вулиці кров дівчинки змінюється, виростає зсередини страх. Капітан Крюк розправляє вітрила, й сміються всі карабаси.

— Ми ж зможемо, правда? Ти мені допоможеш, ДOME?

Авжеж, Марусю. Хоча, сказати по правді, все це дуже схоже на авантюру...

Так, звісно, треба колись дитині вийти з дому самій. Але хіба вже час? Приміром, дівчинку зверху вище, яка мучить нас всіх Бетховеном, батьки ще не відпускають від себе. Що, як хтось образить Марусю в крамниці або по дорозі? Автомобілі, безхатьки-пси чи люди — домашні, та все одно злі.

Але ми вже в обмілілій через спеку людській ріці — треба плисти. Маруся рахує кроки до повороту. Має бути рівно сто п'ятдесят п'ять Марусиних

кроків. Поворот. І двісті сімдесят три – тільки б не збитися. Один, два, три, чотири, п'ять...

Ніхто з дорослих не зупиняє дівчинку з тростиною й білим пуделем. І я – не зупиняю Марусю. Не мені звинувачувати людей у байдужості.

Та Марусю й не зупиниш уже. Крюк відступає, карабаси сміються все тихіше. Маруся надто зосереджена, щоби боятися. Двісті одинадцять, двісті дванадцять... Їй майже подобається проходити цей лабіринт. Можливо, навіть все це сімейне у Ціликів, така вроджена вада – схильність тікати з дому. Нікому не казати нічого, просто іти. Їй навіть бабусі Ніні, можливо, не було від чого тікати – просто так побігла вона за течією ріки. Я мав би зупинити малу. Але ж я досі їй винен за ту історію із вокзалом. І крамниця справді близьенько. Знаю, дорослі люди чи який-небудь взірцевий пес сказали б, що це безвідповідально. Та я не взірцевий. І – ніде правди діти – я й сам хочу відчинити чортову скриню. Бо де це бачено, щоб мій ніс не міг розпізнати, що там, всередині?

Ми ступаємо на останній пішохідний перехід. Поруч нікого, і я сам тягну Марусю вперед. Вона довіряє мені так, наче я справжній пес-поводир.

Автомобіль виїжджає з-за рогу. І я панікую на мить. Назад чи вперед? Встигаємо? Ні, я не поводир. Ніхто не навчив мене, як це – вести й відповідати. Їй ніхто не навчив водіїв у цьому місті гальмувати на переходах. Хай мені бультер'єр – я рвонув вперед. Потягнув, мабуть, надто сильно. Маруся падає, – певно, нога підвернулася. Люди такі нестійкі на своїх двох. Звук гальм вдаряє по вухах. Марусю?... Водій кричить нам щось, опустивши скло. Марусю?...

– Нічого, Доміку, все в порядку, – дівчинка підіймається, знаходить тростину. – Нічого, пішли. Знаєш, в який бік?

Я веду. Маруся, ясна річ, загубилась у просторі, коли впала.

– Дівчинко, куди ти? Ти хіба не... – починає жінка з великими клунками та ароматом курника.

– Зі мною все добре, дякую, – туркотить у порожнечу Маруся, й ми шкандибаємо далі.

На Марусі джинси, порвані на коліні, й нам тепер точно дістанеться вдома за цю мандрівку. Цілики не цінують модних тенденцій. Нам дістанеться – якщо ми дістанемося додому.

– Антикварну? Так от же. Бачиш, де жигулі зелені, – хлопець не зауважує, що Маруся не бачить ніяких жигулів. Літо – темні окуляри нічого не означають.

Та ми майже на місці. Тільки б в крамниці нас сприйняли серйозно. Так, пси трохи наївні, як діти. Я вірю в те, що десь має бути цей ключ – великий, старий, як ключ від міської брами. Як не крути, це ключ від минулого, хоч я й розумію, що в скрині зовсім не бальні сукні. Там якась важливіша історія. Чому б інакше днями незнайомці знову дзвонили у наші двері? Вони сказали: ці кімнати колись належали відомому польському письменнику. Не

зовсім, щоправда, належали. І не тільки польському. Або принаймні нацисти точно відмовили йому в праві називати себе поляком і — відправили би до гетто, туди, де вже були інші з його родини. Але не відправили, хтось врятував — може, Бог, може, документи фальшиві, може, випадок. Незнайомці казали, юнак став потому таким знаменитим, що тепер, особливо, якщо вкласти трохи в рекламу, тисячі шанувальників приїдуть сюди, щоби просто побачити ці кімнати — так-так, оці, в яких тепер проживають Цілики та дурний собака.

— Ми готові обговорити ціну та підшукати заміну.

Та полковник не хотів навіть чути про це:

— Шахраї! Іноземні пройдисвіти! Геть! — знову кричав він.

Родина полковника не дарма вчилася обережності. Ніхто ніколи нізащо не пустив би незнайомців всередину... Так думає Іван Цілик. Однак того разу полковника не було вдома, Тамара подалася на ринок, Велика Ба задрімала. А незнайомці пропонували Ользі чималі гроші — просто за те, щоб увійти.

Я стежив за ними. Незнайомці торкалися білої печі — «п'єц», так вони її називали. Тицали пальцями у візерунок з дубовим листям на стелі, роздивлялися скриню. О, як же вони закохались у неї. Як просили продати. Піч або стелю забрати годі, а скриню — можна. Хоч і важка.

Та Маруся цього не дозволила би ніколи.

— Ні, мамо, ні! — шепотіла вона, сльози стояли в очах, і незнайомці презиралися: в чому річ, що за дивна дитина?

А могли ж і продати скриню, гроші якраз пішли б дівчинці на лікування. Але вона вірить тепер ще дужче: всередині приховано якийсь вселенський секрет. Господи, невже і я так думаю? Треба лишень знайти ключ, і одного прекрасного дня скриня відчиниться — й ось тоді львівські вулиці набудуть правильних запахів, кольорів і форм, і виведуть врешті загублених мешканців цього міста до світла, і розірвані сліди поєднаються в одну велику історію. Все виправиться, все-все на світі. Ага, авжеж.

— Ви не підкажете, де тут антикварна крамниця?

— Не бачиш шоль?

— Вибачте, я справді... Вибачте.

А крамниця була ось, перед нами. Я тягнув дівчинку за собою, та вона, видно, не довіряє мені після випадку на дорозі, йде в протилежному напрямку, намагається когось запитати, врешті — звертається до якоїсь пані у капелюшку... Я вже десь її бачив і нюхав.

— Ви не підкажете, де тут антикварна крамниця?

— Звісно, ось.

Жінка пахне книжками — так, як пахнуть лише деякі невгамовні читачки й всі без винятку бібліотекарки. А ще землею чомусь пахне, й не просто землею, а такими її шарами, до яких носом ніколи не дотягнутися — аби добратися

— Та як же ти сама йдеш? — запитала пані.

Видно, вона не дуже довіряє мені — вона мене теж, імовірно, впізнала.

— Я не сама. Я ж з собакою, — хоч хтось зважає на пса. — Дом мене додому завжди відведе.

— Дом?

— Це скорочено від імені Домінік.

— А... Дивне ім'я для собаки. Я все ж тебе проведу, мила. Не сперечайся, будь ласка.

Ми вже були майже на місці, але жінка ніби спеціально йшла дуже повільно — а говорила швидко. Ніби хотілося їй поговорити з незрячою дівчинкою, що гуляє сама з неврівноваженим пуделем.

— Ти не переживай, вже зовсім близько. Ти, може, б-б-боїшся ч-чужих? — жінка то починала заїкатися, то знову говорила звичайно й навіть звучала впевнено. — То д-д-давай познайомимось? Мене звати Надія Іванівна. А т-тебе?

— Маруся...

— З-знаєш, Марусю, я теж у дитинстві боялася. Й тоді з-заїкалася. Т-тепер іноді знову. Якось я навіть з-зомліла в натовпі... Але тепер усе добре, в-все скінчилося. Львів т-такий сонячний... — вона обірвала себе, певно, подумавши, що Марусі це нецікаво. Й заговорила вже геть про інше: — Я цю крамницю знаю. Господар мій к-колега, історик. Д-дуже хороший.

Так Надія Іванівна підвела нас аж до самої крамнички, попрощалася й сказала навіть, що в Марусі прекрасний пес. Дивачка. І може, я й не налякав її тоді, біля школи? Хто я такий, зрештою, щоб налякати людину з такою гіркотою всередині?

Пані поспішила кудись, а Маруся штовхнула двері, й ми вперше зайшли до крамниці.

— З собаками заборонено! — ось який крик нас зустрів у напівтемряві.

Час, порізаний на салат, вдарив у ніс і на мить позбавив мене чуття.

— Доброго дня! Ми хотіли б купити ключ...— почала Маруся заздалегідь приготовлену промову.

Та сивий бородань за прилавком не слухав — покупцям із собаками заборонено теж. Це ж не примха, просто тут зберігаються надзвичайно цінні й рідкісні речі.

Поки Маруся захищала мої права й пояснювала про великий ключ від старої скрині, я принохувався. Ніколи ще я не бував у антикварних крамницях і ніколи би не повірив, що можна жити з торгівлі такими гідкими речима. Час, скажу вам, пахне паршиво. Ось шинель радянського офіцера часів Другої світової — досі пахне тим офіцером. Ось проломлена каска — пахне чорноземом і кров'ю. Ось друкарська машинка — пахне любовними листами, ревнющами й доносами — хоч би як хотілося думати, що на ній друкував роман якийсь відомий письменник. Шкатулки пахнуть зрубаними деревами, пилом і порожнечою — вкраденими скарбами, обручками, віднесеними в ломбард. Запахи, наче довгі тіні під вечір, кружляють, говорять, кричать і відмовчуються

— Я ж кажу вам, дівчинко, немає в мене ніяких ключів, — він дивиться на Марусю поверх окулярів. — Якби ціла скриня, в доброму стані... А просто ключик, кому він потрібен? Навіть, якби хтось приніс, я би не взяв.

— Але моя бабуся сказала...

— Дівчинко, тут не можна з собачками. Ви що, людської мови не розумієте?

— Але бабуся...

— Можливо, ваша бабуся каже неправду? Самі подумайте, звідки їй знати, що в мене є ключ?

— Ну, не у вас. Розумієте, моя бабуся — справжня львів'янка. Вона пам'ятає, що таких скринь і таких ключів було...

— Ніколи не чув, — усміхнувся старий антиквар.

— Але ця скриня... Там ще листя на вічку... Ну підкажіть хоча би, де мені ще шукати? Будь ласка...

Маруся уже здалася, коли двері з гуркотом відчинилися й від повітря з вулиці на мить стало легше дихати. До крамниці увійшов хлопець — гроші, книжки, сперма — я одразу впізнав цей набір.

— Доброго дня, пане Генріху! Як ваші спра.. — Марік на мить замовк, побачивши нас. — О, ви вже й старих псів приймаєте? Хіба вони не покусують ваші скарби?

Хлопець теж нас упізнав.

— Маріку, рідний, та я ж їм кажу, що не можна з собачками! Зараз я їх виведу, так-так, почекай, — і бородань, знявши окуляри, почав висуватися з-за прилавку.

Втім, це виглядало не дуже загрозово.

— Виведете пізніше, Генріху, — зупинив антиквара Марік. — Я ненадовго. Костянтин Вікторович не те що наполягає, але ви вже три місяці, як заборгували...

— Маріку, любий, я все розумію...

Так, люб'язно й мило, антиквар і помічник рекетира теревенили про несплату данини та справи далеких родичів. Цьому бородатому Генріху нема чим платити, а з хороших новин хіба новенька музична шкатулка й весілля родички в Сан-Франциско, на яке нікого з України не запросили. Ми потихеньку відступали до дверей. Певно ж, дівчинка теж за голосом упізнала водія мерседеса.

— А ти ж Маруся? — Марік раптом звернувся до неї. — Донька Ольги Іванівни, вчительки?

— Моя мама в кіоску працює, — відповіла мала.

— Так-так, ми ж там з тобою і познайомилися. А ти що тут, зовсім сама?

— Я з собакою, — заперечила дівчинка. — Я ключ шукаю. Мені дуже потрібен ключ від старої залізної скрині, що стоїть у нас вдома, ще відколи бабуса з дідусем сюди переїхали.

Старий антиквар розвів руками, ніби говорячи — що ж вдієш із божевільними. А Марік раптом сказав:

— Це звучить серйозно.

Маруся повірила:

— Так, а мене виганяють, — пожалілась вона. Тобто Дома виганяють. Але я ж з Домом.

— Ясно-о... — протягнув Марік. — Пане Генріху, собаки — друзі людини. Костянтин Вікторович вас, звісно, дуже шанує, ви знаєте, але ж це все-таки і його магазин теж...

Запилений Генріх щось пробулькотів про те, що ніхто не купує нічого. Людям не цікаве минуле, всім подавай фільми про термінаторів.

— На поляків одна надія, але конкуренти...

— Ну добре. Ви ж знаєте, я спробую вмовити шефа. А що вона шукає, оцей ключ... Ви змогли б знайти його? Ви пошукайте ще раз. Зв'язки задійте... Це, знаєте, донька подруги Костянтина Вікторовича.

Антиквар зітхнув.

— Добре, Маріку, я пошукаю. Але ти передай Кості, що дохід зовсім... Я знову все вклав, купив ось... Дивись, бачиш там нагорі? Двадцять томів!

— Бачу-бачу! — всміхнувся Марік. — Що ж, заздалегідь вам вдячний за ключ.

На тому всі попрощалися, й ми разом із Маріком вийшли з крамниці. На іншій стороні вулиці, мені здалося, я бачу капелюшок Надії Іванівни — та, певно, здалося.

Марік запросив нас із Марусю на тістечка — найсмачніші в місті, в кафе на Вірменській. А потім — на морозиво на Жовтневій.

Навряд у кафе можна з собаками, але Маріку чомусь ніхто нічого не говорив. Поки Маруся їла, Марік розпитував про Маму Олю, про Марусиного невидимого батька, який тепер живе десь аж у самому Нью-Йорку, про полковника і Велику Ба, про музику, яку любить Маруся, й про парк, де вона любить гуляти зі мною.

Я думав спочатку, що Марік відведе нас до кіоску, та він чомусь добре знав наш під'їзд і впевнено підійшов до дверей на третьому поверсі.

— Не треба дзвонити. Там бабуса, напевно, ще спить.

У мене ключ.

— Добре, що хоч від дому ключ маєш.

Маруся всміхнулася в темряві.

— Ну бувай, мала. А, до речі, це ось тобі... Ну, це все, що я маю з собою.

Я думав, Марік зараз даватиме дівчинці гроші, вона, звісно, відмовлятиметься, й зустріч ця так погано завершиться. Але Марік витягнув із кишені касету.

— Ти ж музику любиш? Мамі, до речі, привіт.

Маруся поралася з впертим входним замком, а Марік уже спускався, а потім чомусь зупинився та крикнув знизу:

— А скриню ми тобі обов'язково відчинимо! В нас всі замки відчиняються! Не хвилюйся, мала!

Маруся пахне такою щасливою: їй все вдалося... Піти і прийти самій — нехай навіть поки що без ключа. І Марік цей тепер обов'язково відчинить для неї скриню.

— Він такий добрий, правда? І голос такий красивий, — каже вона мені.

Які ж люди передбачувані, навіть десятирічні. Голос як голос.

Вдома на нас дуже сердяться. І я, звісно, вдаю, що ні при чому (іноді добре, що люди пуделів вважають дурненькими).

— З іншого боку, Марусі ж треба вчитися самостійності, — каже полковник.

— Для чого? — хором питають жінки.

— Треба спершу вилікувати її, — пояснює Оля.

Полковник тільки зітхає, здається. І чим старшою ставатиме дівчинка, тим важче їй буде втекти від надмірної опіки жінок. Зрештою, їм залишилось плекати тільки одну Марію. Але ми ж все одно тікатимемо.

Господар усе не з'являється, навіть не дзвонить. Втім, мені не так вже й погано з Ціликами, хоч вони й диваки — можливо, саме тому, що вони диваки.

Фото з білими плямами

Замість виконати обіцянку, Марік знову зникає разом зі своїм шефом. Таке вже, видно, непевне життя в рекетирів. Азербайджан, ще не польська «не загрозиця». Тамарин червоний галстук на фото малиновий. Фотографії тоді були чорно-білі, але цю спеціально розфарбували й з одним кольором не вгадали. Залишається сподіватися, що в ательє через це не було проблем. вигадуєш! Ваня ж льотчик, а не енкаведист якийсь! Усі мріяли бути льотчиками! Ти вигадуєш! — вигукує вона, потрясаючи своїм в'язанням. Не помічає, як розпускаються нитки. — Ми сюди й приїхали коли? І хіба тут не хотіли приєднатись до України, хоч і радянської? Для кого це Ваня мій окупант?

Інші мерседеси зупиняються біля кіоску, тільки не той, на який чекає Маруся, не той, якого побоюється її мати. Іншим людям власниця платить свою данину. Яка різниця? Здається, влада в місті й окремих районах міняється часто, наче у громадянську війну — на щастя, маленьку й тиху.

— Може, я сказала Маріку щось не те, Доме? — переживає Маруся. — Що я йому взагалі казала? Про скриню ось... А він же дорослий. Ніхто з дорослих не любить, коли я про неї говорю.

Але за навчанням Маруся, схоже, забуває й про Маріка, й про пошук ключа. В школі нарешті припиняють погрожувати, що виженуть незаконну школярку — здається, навіть не тому, що Марусі вдається вже пересуватися коридорами самій і не тому навіть, що завдяки Великій Ба та полковнику, які без кінця читають вголос підручники, дівчинка якось тягне навчання — а завдяки чийомусь непомітному втручання. Мама Оля впевнена: це все Антиквар-Костя.

Полковник вкотре наклеює крихітні картонні літери на клавіші старої друкарки. Ці літери скоро теж зносяться. Пальці Марусі швидкі, й друкує вона вже майже без помилок. Якщо помилиться — Оля змусить надрукувати весь текст наново.

— Може, її теж візьмуть до військкомату? Там, мабуть, потрібні такі, що швидко друкують, — міркує старий. — Був би я тільки живий...

Марусі не дуже подобаються звичайні літери. Пишеш, пишеш — а перечитати не можеш. Крапочки Брайля були зрозуміліші, пальці любили їх, досі ще не забули. Вона все перечитує свою єдину книжку із тими крапочками — потай, вночі, під ковдрою. Маша теж часом отак читала ночами, та їй був потрібен ліхтарик, і дорослі ловили її на гарячому. Марусю ніхто не впіймає у її темряві. Тільки я чую, як збивається дихання, й смуток змінює Марусину кров — щоразу, як казкова русалонька обертається піною.

Та зараз дівчинка застигла перед друкаркою. В неї дивне домашнє завдання.

— А в нас є дитячі фотографії мого батька? — питає вона у Великої Ба.

Про батька тільки в Ба й можна спитати. Але фотографій усе одно нема:

— Тільки одна весільна. Але й це секрет, — шепоче онуці Ліля.

— Ні, треба саме дитячу.

— Твої батьки там ще такі діти...

— Ні, Ба, ти не розумієш! Треба з батьками. Треба описати дитячу фотографію батька чи матері, разом з родиною. Таке завдання! Я так не люблю писати твори...

Ба, звісно, погоджується допомогти. Нічого складного, ось на стіні, велике родинне фото. Кінець шістдесятих — Ціликів уже четверо. На дівчатках форма шкільна — білі фартушки, білі бантики на рудих кісках. Уже не теплий

— Томка, до речі, одразу стала головою ради піонерського загону. Ми нею дуже пишалися... А твоя мама маленька ще й дуже мила. Як і ти. Знаєш, у тебе раніше було русяве волосся, не таке, як у інших... А тепер ти теж Ціликова порода. Перемогла дідова кров.

Маруся тільки зітхає. Здається, її дратують у школі ще й через колір волосся. Та й схожою хочеться бути на батька, а не на дивного діда.

Маруся друкує й ворушить губами: пі-о-не-рів.

— А я в білій сукні, — провадить Ба. — Здається, я гарна, хоча тоді мені зовсім так не здавалося, — сміється. — Я вже не дуже струнка. Сукню пошила сама, пам'ятаю, дістала великий шматок крепдешину завдяки подрузі. Висока зачіска...

— А дідусь? — запитує Маруся, не припиняючи друкувати.

— А твій дід... Красень, як завжди. Військова виправка, форма парадна. Ну, знаєш, кашкет, погони блакитні із золотим, по чотири зірки на кожному — він був капітаном. Ми жили тоді в Забайкаллі, ось-ось переїдемо до Карелії — там буде трохи тепліше й узагалі якось краще. Фотографія новорічна, десь мінус тридцять надворі. Та ми щасливі. Чи, може, то так здається тепер, що щасливі? Ти напиши, що щасливі.

Маруся все стукає по клавішах. Забайкалля, червономалиновий галстук і піонерські досягнення тітки, руді кіски та крепдешин, кашкет із серпом і молотом та капітанські зірки, тридцять градусів холоду і — щастя?

Ба перевіряє — все правильно. Все так і було.

А потім Мама Оля повертається з кіоску. Мовчки бере листок, пробігає очима, — вона завжди перевіряє Марусині домашні завдання.

— Ну і що це? — дивиться на матір із докором. — Мій жовтеньцький значок ще забули. А без Тамариної кар'єри у піонерії можна було?

Стара Ба не розуміє.

— Олю, ти що, досі заздриш сестрі?

Оля сміється.

— Мам, інші люди, інші часи. Ти знаєш, що деякі тутешні діти розповідатимуть? — каже так, ніби Маруся геть не тутешня. — Я ж тут вчила, розпитувала дітей про родини. Я їм теж давала завдання, напишіть, кажу, як ваші діди воювали у Велику Вітчизняну війну з фашистами — так деякі як написали! Один дід у Сибіру, інший у Казахстані!

— Служили? — питає Велика Ба.

— На заслання, Боже мій, мамо! От не треба вдавати, що ти не знаєш! І тоді ви все знали. А в когось узагалі дід в УПА! Чи бабуса там зв'язковою якоюсь, і енкаведист... Ні, я не кажу, що у всіх так. Може, навіть у меншості. Вочевидь, у меншості. Але кому ці твої зірки на погонах потрібні тепер? Тепер нічого неясно. Чи то ми переможці над фашизмом, чи то окупанти! Ти хоч розумієш, що для людей тут, все радянське — це окупація, зло?

— Окупація? — перепитує тихо стара. — Ні, я розумію, я все розумію, але окупація — сильне слово... — вона намагається захищатись.

— Хочеш, щоб Марусю внучкою окупанта назвав хтось? Діти ж чують, що кажуть дорослі.

— Та ну... Олю! Які дурниці! — Ба навіть встає зі свого великого крісла. — Що ти вигадуєш? Ти постійно

її образа, її приниження розливаються у повітрі. Як і щойно набутий Марусею страх. Те, що довго не вдавалося пані Вірі, Мамі Олі легко вдалося. Маруся вже відчуває себе неправильною, не такою. Хіба я не знаю, як це? Коли в тебе ліве вухо з плямою.

Чого ж Оля так? Може, втомилася? Звичайний запах її роботи — гроші, тютюн, доторки чужих рук крізь віконце кіоску. А, он воно що — Костя заходив, чоловік-і-мерседес.

— Марусю, тепер так, — командує Оля. — Бери й переписуй все. Тільки вже без зірок оцих і кар'єри в піонерській організації. Просто дідусь, просто бабуса, просто дві дівчинки у шкільній формі. Галстуки насправді у всіх були, але про голову ради загону — це необов'язково. Менше подробиць! Просто всі щасливі. Про погоду теж можна писати. І швидко, бо скоро спати!

Тиша. Тільки мала б'є по клавішах. Дуже повільно. Мусить викреслювати подумки з родинної фотографії дідові погони й військову виправку і тітчин малиновий галстук. На місці тоталітарних символів залишаються білі плями, але ж справді — і без них можна розповісти родинну історію. Принаймні в

шкільному творі. Може, нічого не станеться навіть, якщо підправити деякі біографії.

Полковник заглядає до кімнати. Він пахне борошном й соняшниковою олією, ні сліду вітру та керосину:

— Млинці готові. Йдіть вечеряти, бо охолонуть. Чого ви, качки, якісь невеселі?

Хвіст

За нами хвіст — і цього разу не мій, пухнастий, а саме такий, як у шпигунських фільмах. Майже такий — бо яка з Мами Олі шпигунка? Та, схоже, вона стежить за нами. Переважно за полковником, звісно. Він ще не в курсі, а я добре чую присутність «хвоста». крила — та вона злякається криків дорослих і промовчить. Тільки Маша, напевно, єдина заступилася би за діда — але ж нема Маші. зовсім, як пан і пані. Мені навіть здається, Мама Оля на час забуває про лікування доньки й пошук племінниці, а полковник про винищувач на городі. Він лише іноді дивиться в небо. На них із Олею падають перші жовті листки 97-го. Люди в парку говорять про загиблу принцесу — мовляв, навіть принцесам важко тепер, і жаліються одне одному, що сусідка ніяк не навчиться грати на піаніно, й витримувати ці вправи більше несила. Мама Оля насправді заздрить щасливчикам згори — в квартирі Ціликів для інструменту немає місця. Та і грошей на нього нема.

Б'юсь об заклад, переслідувачка сподівається сісти з нами в один тролейбус. Хоч як вона не любить городів, їй давно кортить знати, чим батько займається на дачі цілими днями, чому не просить про допомогу. Можливо, завдання навіть отримане від Великої Ба.

Я намагаюся пришвидшити крок, та полковник тягне за повідець:

— Куди ти спішиш, Dome?

Та є куди. Що буде, коли Оля про все дізнається? Коли прослідую за нами, повз саморобні огорожі, повз алею червоних тюльпанів, повз рівненькі грядочки з кропом... Що буде, коли вона зазирне в теплицю й побачить... Алюмінієві огірки, ага. З блискучими крильцями розмахом метрів у десять. Що, хай мені бультер'ер, буде?

Оля неодмінно доповість іншим жінкам, і разом вони винесуть вирок: ніколи, нізачо більше не пускати старого на дачу. Велика Ба вперше за багато років підвищить голос на чоловіка. Маруся слухатиме крізь зачинені двері, і їй насправді кортітиме залізти в цей дідів літак, посидіти за штурвалом, вивчити пальцями металеві

І що ж буде з полковником? Як він без таємниці? Без старечої мрії про повернення в небо. Пси взагалі зазвичай неба не бачать — бачать лише птахів у ньому. Але я — знаю, що таке небо. Відтоді, як уявив себе птахом одного разу... Полковник, напевно, почне хворіти. Серце все частіше

нагадуватиме про себе. Не від тих слів навіть, які обов'язково скаже старша донька, щось таке:

— Тату! Ти подивись на себе! Куди тобі вже літати? Ти ж сам на запчастини розвалюєшся, як твій літак.

Я знаю, полковник боїться: викриття, нерозуміння, ганьби. Аби менше було запитань, часом вдається до нечесної, як на мене, гри — кілька разів за літо ми беремо з собою на дачу Марусю. Марусю, яка не може літак побачити. І полковник не розповість — ще не час. Дівчинці просто подобається бути цілий день на городі — рвати гладенькі яблука, вишукувати серед грядочок ягоди та пахучу м'яту, лежати зі мною в колючій траві, слухати діда. Тільки коли полковник зникає без попередження в кабіні винищувача, Маруся трохи боїться. Їй спокійніше в місті — вона там до всього звикла.

— Ой, сонечко! — скрикує мала, відчуваючи безпомилково маленьке створіння на безіменному пальці. — Дивись, діду, в мене сонечко! Як обручка!

Дід не чує. Маруся кличе знову і знову. І так ми сидимо на траві й чекаємо, і сонечко відлітає на небо.

До теплиці Марусі заходити заборонено:

— Там хімікати, качко. Всілякі шкідливі добрива, — бреше дід.

І я ображаюся, я так ненавиджу запах його брехні. Часом думаю, що колись полковнику стане погано там, у задусі кабіни. І він не зможе відірвати рук від штурвалу, ніколи не зможе вийти з цього свого іржавого літака. Так і сидітиме там, застиглий, до віку, поки не обернеться на прах.

Та й що він любить насправді: винищувачі чи небо? Що це за хвороблива залежність? Так-так, залежність, звідки взятися справжній любові.

Можу собі уявити, як Іван вперше побачив літак. Це ж тоді, коли смерть падала з неба, як дощ, — але хату Ціликів оминала. Полковник міг би бути вдячним за це. Але ні, він не пробачив. Богу чомусь не пробачив нічого — тільки небу та літакам у ньому. Бо пройшов поміж краплями того чорновогняного дощу — чи то німецьких бомбардувальників, чи то «своїх». І з того часу вже завжди він залишався цілим. Чорт його знає як. Бог його знає чому. Широ кажучи, я не дуже-то вірю у випадковості. Ось і зараз — нам не пощастить просто так, якщо я нічого не вдію, — Оля нас викрие.

Тому я обертаюся й з силою рвуся з повідця. Полковник озирається:

— Та що з тобою, дурашка?

Він сьогодні в доброму гуморі. І коли Оля обережно виходить з-за повороту, він і їй усміхається:

— О, а ти, качко, чого тут?

— Та я... Ну... Тату, а можна з тобою?

— Ой, качко... — полковник вигадує на ходу: — Ти знаєш, я й сам щось передумав на дачу сьогодні. Щось так недобре, голова паморочиться... Але серце не коле, ні! оже, погуляємо в парку? Як коли ти маленька...

І вони повертаються до Єзуїтського саду й гуляють під руку, так, як колись і змальовував полковнику брат, —

Полковник каже: радіо скоро зовсім зламається. Оля каже: вам з Ба треба до лікарів, мати кашляє все гірше. Тільки де ж знайти доброго лікаря? Той, що приходить із поліклініки, геть нічого не тямить. Ще говорять про Машу: дід запитує, як там її навчання, — Олі важко брехати, але вона бреше. Ще говорять, треба шукати кращу роботу.

— Можливо, навіть їхати за кордон? — запитує Оля. — Всі ж їдуть, і, кажуть, там медицина творить дива — а це те, що треба Марусі.

Ясно ж, за кордоном узагалі — казка. Хоча принцеса й розбилася.

— Та ну, що ти говориш, який закордон? Як ви самі там? — питає полковник і міцніше стискає руку доньки.

Я чую в цьому питанні: як я без вас?

Та все це розмови: ніхто нікуди не їде. Тіні людей лягають разом із листям поверх розтрісканого асфальту. Людям раптом подобається просто гуляти. І вони вперто кидають мені якісь кривенькі палиці та гілки:

— Дом! Апорт!

Я приношу їм все, що просять. Я все повертаю — хоч воно аніскілечки їм не потрібне. Так і життя іноді повертає те, що ти просиш. Теж, із жалю, як я повертаю людям сухі гілки. Просто думаю, ну нехай порадіють хоч трохи.

Маленька прогулянка Великої Ба

Тоді, у парку, полковник та Оля вирішили: мають якимось виманити Велику Ба хоч на маленьку прогулянку. План був простий — вдавати, ніби всім кудись терміново треба піти, й нікому погуляти з собакою. Так, я мав роль в тій п'есі.

Маруся в школі, Мамі Олі — час у кіоск, напарниця захворіла. Дід має бігти сваритися — не дорахували частину пенсії. А Тамари й нема — поїхала в чергову подорож-пошук. Уже саму її скоро треба буде шукати.

— Він почне скавучати й стрибати на дверну ручку. Він завжди так робить, — передбачає Оля події. Люди, скажу вам, жорстокі. — Нікого не буде, й в мамі не буде вибору...

Перш ніж піти, Оля навіть дістала з шафи пальто Великої Ба й поклала його на видному місці:

— Я там дещо шукаю в шафі. Нехай твоє пальто поки тут. До речі, якраз по погоді...

Велика Ба лише посміхнулася зі свого великого крісла. Саме щось шила на продаж, низько нахилилася над шиттям. Вона вже погано бачить, пальці часом тремтять, і кашель — напади не дають працювати.

— Ой, погуляти з Доміком не встигаю!

— Так візьми з собою.

— Я не можу!

— Чому це?

Цього Оля, вочевидь, не продумала.

— Там... товар привезли! Там... місця нема! Одне слово, побігла я.

І Мама Оля справді побігла — грюкнула дверима, а ми з Великою Ба залишилися дивитися одне одному в перелякані очі.

— Потерпиш? — спитала вона. — Ванечка, — так вона називала полковника, коли він не чув, — скоро приїде.

Й продовжила собі шити.

«Ванечка», звісно, не приїздив. Чекав на нас трохи далі по вулиці, в засідці. Тож я, як справжній розумник, почав скавуліти й стрибати, не чекаючи, доки природна потреба справді припре. Захист прав собаки — справа самого собаки.

— Доміку, куди ти ходиш гуляти? — спитала смиренно Велика Ба. — До парку?

Коли вона вийшла на вулицю, довго стояла коло будинку №4, нікуди не йшла. Мабуть, все було занадто яскравим і справжнім. Може, й запахи вона відчувала. Терпке листя, люди, нові парфуми панянок, що цокають на Лепкого своїми підборами. Востаннє Велика Ба виходила з дому шукати Машу. Але тоді нічогісінько, певно, не бачила навкруги. Врешті вона вдихнула глибоко львівське повітря й пішла. Я повів Лілю до її полковника.

І вони гуляли. Велика Ба майже не сердилася, вдала, що повірила: зустріч ця випадкова. От тільки новенькі туфлі й біла сорочка, яку полковник вдягає хіба на зустрічі ветеранів... Здається, він навіть збризнув себе одеколоном «Міф», який давно припадав порохом у комоді.

Уже коли поверталися, біля дверей, Велика Ба, здається, хотіла сказати важливе щось — але закашлялася й вимовити змогла лише:

— Дякую.

А полковник нічого не відповів. Він був не дуже ввічливим — мовчки нахилився витерти мені лапи від вуличного бруду. І я мусив вдихати цей його дефіцитний прибалтійський одеколон.

Розділ 8

Булавка в горлі

Спочатку був просто кашель. І кожного разу, коли Велика Ба хотіла щось розповісти, він зупиняв її. Щось вдиралося в горло, щось лоскотало зсередини, наче качиним пір'ячком з подушки чоловіка. Потім — наче шпилькою з улюбленої старої брошки — квітки з гранатом у серцевині. А все-таки ніяк не може піти — як онука, погладжує стіни, ті самі Марусині дірочки на шпалерах. Раптом відсмикує руку.

Відтоді, як довелося бігати містом у пошуках Маші, кашель взявся душити по-справжньому — й не відпускав.

Пігулки від горла давно не допомагали — довелося йти таки до лікарів. А лікарі розгубилися — запевнили тільки, що це зовсім не алергія. Та вилікувати доладу все одно не могли — то прогрівання якісь вигадували, то взагалі — поїздки до Криму. Та який Крим? Востаннє Цілики їздили у відпустку ще в 91-му. «Дикунами» вселилися до старого будинку... Та й тоді відпочинок не вдався. Хоч був уже не сезон, до господині, слідом за Ціликами, приїхали інші гості — родина кримських татар. Татари мовчки пожили день, а тоді заявили: цей будинок збудував їхній прадід. І жили вони тут сто літ, і ще би сто літ жили, але — депортація.

Так увесь тиждень і слухали Цілики гвалт і плач: господиня чи то «господиня» спочатку кричала й викликала міліцію, а тоді почала плакати — мовляв, у 44-му її батьків сюди поселили насильно — та ж сама година на збори й вагон для скотини. Й куди їй тепер? Вона то їх дім зберегла, а хата в Орловській області вже, певно, зрівнялася із землею. Ні, в Крим Цілики більше їхати не могли й не хотіли, хоч як любили рапанів та кипариси — гроші збиралися не для того. Та й все ясніше ставало, що Крим навряд би поміг.

Поставлений врешті діагноз усіх налякав. І як я не вчув? Ймовірно, це запах нафти маскував від мене хворобу. Тільки подумати, коли я вперше побачив цю жінку у великому кріслі, хвороба вже жила в її нутрошах, множилась, як чутки, переконувала здорові клітини в своїй правоті — і ті вірили, й переходили на бік раку.

Та полковник не може втратити жінку. Чоловіки на його пам'яті ніколи не переживали жінок — от і він не переживе. Тому Ба розуміє: вона зобов'язана видужати. Заснути навічно означає більше вже ні від чого нікого не

вберегти. Вона слухняно збирає речі: квітчастий халат, трохи погризені мною капці, маленьку Біблію та своє в'язання – все, що потрібно в лікарні:

– Йду-йду. Тільки посиджу трохи, чомусь сил не... – і закашлюється.

Внизу чекає авто. Полковник якось завів свої жигулі – ще більш іржаві, здається, ніж винищувач на городі. Такі іржаві, що ніхто не хоче їх брати. Все через те, що Василь Клейно якось давно позичив машину поїхати на рибалку й випадково заїхав у річку.

Маруся обіймає, шепоче щось бабусі на вухо.

– Ну що ти, – відповідає та. – Це ж ненадовго, операція вже наступного тижня... Йду-йду! – повторює чоловікові.

– Там виноград... І світло. З веранди... – це вона, мабуть, про Баку – і знову заходиться кашлем.

Це не ці стіни вона голубить – уявні, в тому бараку, якого, можливо, й немає вже в передмісті столиці Азербайджану. Так і краще, напевно, треба зносити й будувати нове. Якось, коли ще здавалося, що Ба майже здорова, за чаєм, вона казала молодшій доньці: краще би десь на околиці жити, але в новому домі. Й річ не в старих трубах, а в тому, щоб це був лише їхній дім. Нехай квартира з низькими стелями, типове планування, лінолеум на підлозі. Але щоб не дзвонили в двері чужинці, щоб не було телефонних дзвінків до попередніх господарів: «Как не живут? Это же всегда была их квартира!» – деякі люди так легко вимовляють оце «завжди».

– Стіни ж пам'ятають усе, Марусю, – раптом каже Велика Ба. І полковнику: – Йду я, йду! – і все кашляє.

А я не можу повірити: невже Ліля теж знає? Я, пихатий, думав, що лише я... Лише я знаю, що стіни справді все пам'ятають. Що це факт, а не просто слова.

Ба повисає на внучці. Дівчинка вже врівень із нею, висока – в батька чи діда.

Маруся обіцяє:

– Усе буде добре, – й гладить свою маленьку бабусю по голові.

Велика Ба недавно пофарбувала волосся в рудий, аби бути схожою на всіх Ціликів. Тож з нею нічого не станеться. Вона йде.

Політ

Дівчинці подобається ходити з полковником. Старий часто бере з собою мене, і завжди – яблуко. Смішно повчає: треба їсти з зернятами, наче

пташка. У зернятах багато йоду, що нібито лікує від радіації, пояснює дід і додає так зловісно:

— Тут всюди Чорнобиль...

Не знаю, чи він має рацію — подекужуть, після ядерного вибуху пахне озоном. Тож Чорнобилем пахне у Львові тільки в сильну грозу. Але маленьку Марусю, кажуть, возили в візочку Єзуїтським Садам саме тоді, коли чорнобильська хмара зависла над містом. Тож вона слухняно клєє зернята.

Того дня Маруся чекала біля школи занадто довго. Впевнений, вона могла би дійти додому сама — просто не хотіла засмучувати й без того сумних дорослих. Не хотіла навіть тоді, коли щось дивне почало відбуватись довкола неї.

Вона чула — вигуки, сміх, скрип снігу під чиїмись ногами... Щось наближалось.

— Це, певно, були якісь незнайомі діти, — каже Маруся. — Голосів я не впізнала. Та й знайомі точно не вчинили би так зі мною.

Ті діти спершу кричали Марусі, щоб вона перестала «либитися». Це на мові дітей того часу означало «всміхатися». Маруся ж, певно, як завжди, всміхалась недоречно. Саме за це, мабуть, щось боляче вдарило її в груди. Раз-другий... Потім у руку. Потім по голові...

Вона їх виправдовує: це ж лише гра — гра в сніжки. «Раздва-три... Вогонь!» — і сніг тане за коміром. «Раз-два-три...»

— А я їм як крикну: що ж ви робите! Так, звісно, я могла б їм сказати, Доміку, сказати, що я незряча. І вони б зупинилися! — впевнено каже мала. — Але я не хотіла. Бо я маю бути, як всі. Зрештою, я навіть не зовсім сліпа — не назавжди.

І раптом в моїй голові наче лунає голос Господаря: хто хоче обманутися... І я трясую головою, ніби справді надіюся, що цей голос і думка просто випадуть на підлогу.

Маруся продовжує розповідати: як вона затулила голову і — чекала на діда. Її ж так сварили тоді, після останньої вилазки... Тож думала, самій йти не можна, навіть, аби врятуватися. Думала, ось-ось прийде дідусь — ще трошечки потерпіти.

— А тоді я почула, як хтось кричить «Марусю!» І мені здалось, що це бабуся... Але ж Ба зараз в лікарні.

Й це справді була не бабуся, а Надія Іванівна. Та стара в капелюшку, що провела нас до крамнички Генріха, та, що слухає часом промови Гіллари Клінтон і плаче, та, що пахне глибокими шарами Землі. Щось аж занадто багато збігів — тепер Надія Іванівна врятувала Марусю від розстрілу сніжками.

— Вона сказала так тихо, але дуже впевнено: «Ви що ж це, хлопці?» — імітує Маруся. — Так спокійно, але одразу сніг заскрипів — усі повтікали! Надія

Іванівна більше не заїкається. І вона провела мене додому. Знаєш, вона хороша така, Доміку. Й це ж диво, що ми вдруге зустрілися, — каже Маруся, не знаючи, що зустрілись вони вже насправді вчетверте.

Дівчинка ще торохкотить. Вона перелякана, мабуть, тому й не хвилюється більше про те, де ж подівся полковник. Раптом це серце, про яке так часто всі говорили? Біда ж не ходить сама.

— Ми домовились ще зустрітися, Надія Іванівна принесе мені книжки Брайлем з бібліотеки! Вона й телефон мені свій записала, — Маруся розкриває долоню. — На випадок, якщо я забуду. Але я ж нічого не забуваю. А ще... — мала спиняється, ніби роздумуючи, чи можна мені довірити таємниці — і довіряє, звісно ж: — Я розповіла їй про тата...

Така вже Марусина звичка — розповідати малознайомим людям про батька, що забере її до Нью-Йорка, й житиме вона на острові Мангеттен — авжеж.

— Так, мама хоче, щоб я не казала чужим людям, але... — виправдовується мала. — Знаєш, Dome, ця Надія Іванівна мене розуміє. В неї взагалі батько загинув. Точніше... Навіть не знаю, як пояснити. Вона сказала, що його розстріляли... В Карелії. Це ж там дідусь служив, правда? Але батьки Надії Іванівни жили у Львові. Тільки Львів тоді був не наш, український, а польський. І батьки Надії Іванівни вирішили їхати в Україну. Здається, в Харків... Є ж таке місто. Далеко, там, звідки дідусь. І там тоді була Україна...

Маруся плутається та затинається. Вона все вигадує, думаю я. Або Надія Іванівна обманує. Дивна якась історія.

— Так вони думали, що в Харкові Україна. Але виявилось... — Маруся стихає голос так, наче й це секрет, за який можуть насварити дорослі. — В Харкові була не Україна, а Радянський Союз.

Я зітхаю — оце ж новина, Союз. Чого цих дітей вчать на уроках історії й географії?

На сходах чути запах полковника. І повертається в замку ключ — ну нарешті.

— Дідусю...

Але старий не відповідає. Падає у велике крісло. Слідом за батьком до квартири влітає й Оля.

— Я бігла до школи. Думала, ти там... Марусю! — Мама Оля дихає важко. Щоки — вологі. І кров просякнута вся якимось... Господи, що ж це сталося з ними?

— Мамо, все добре, — каже Маруся, маючи на увазі, що вона благополучно дійшла додому.

— Ні, сонечко, ні, — не погоджується мати. — Ні. Твоя бабуся... Полетіла бабуся.

Я спершу не розумію. Не дарма ж старий називає мене дурашкою. Полетіла, думаю. Як полетіла? На нашому літаку? Але ж там якоїсь хитромудрої коробочки досі не вистачає, й хіба Ліля вміє... Та, звісно, за мить до мене таки доходить. Велика Ба полетіла на небо, але без винищувача – сама. Руде щасливе волосся їй не допомогло.

Перлина

Тіло теж – дім. Велика Ба все ще тут. Запах міцного чаю, ірисок, пігулок від горла, ниток і – нафти.

Ба піде із цього тіла на третій день – їй буде більше у цих кімнатах, ніж у труні. Кам'яні будинки довго тримають сліди. Та поки й труна, і Ліля – в квартирі на вулиці Лепкого. Я лежу під столом – так, Ба цього не любила, та тепер вона не заборонить мені.

Горювати треба разом. Але Цілики провалюються у жах окремо. Тамара й Оля готують на кухні – готуються до поминальної вечері. Маруся бродить кімнатами. Іноді застигає – ніби в її порожнечі можна й забути, що посередині одної з кімнат стоїть домовина. Та Маруся також чує запахи. Мертва кров і соснова дошка, і жах, і остання дурна надія. Маруся також чує тишу – мовчить розгублено навіть море у чорній мушлі.

Дівчинку б відправити зараз до пані Віри, та вона відбуває смерть зі всіма. Може, дорослі думають, що Маруся не бачить смерті. Та Маруся підходить до Лілі, торкається холодного лоба, застиглого носа, повік... Бабуся дозволяла їй торкатися до себе так.

– Марусю, припини, – каже Тамара.

Невже й тіло переходить у спадок старшій доньці?

У день похорону, на ранок, в Олі не розчіпляються пальці на лівій руці, склеїлися, наче в плавник риб'ячий у судомі. На ранок – полковник кричить «Мамо!» – а серце, за яке всі так боялися, навіть і не болять. На ранок – Тамара кидає до смітника напівпорожню пляшку – вже досить. На ранок – Маруся вирішує залишити Ба подарунок.

Дарувати мертвим – погана прикмета. Та наймолодша з Ціликів не вірить у забобони. Перлина з розірваного намиста лягає в долоню. Маленька відьма наказує їй: будь з бабусею

Так, Маруся розмовляє не тільки із псами, вона з усім світом говорить – з перлинами теж. І перш ніж труну виносять нарешті з помешкання, Маруся підсовує в руку померлої намистинку – на пам'ять. Одна перлина – для бабусі, з десятків таких – загубились, сховались у шпарини під плінтусами, втекли до сусідів знизу, вростаючи в цей будинок. Решта – залишаться дівчинці. Маруся вправно збирає їх всі на нитку, надягає на ліву руку браслет.

Коли всі їдуть на цвинтар, я залишаюсь в помешканні.

Велика Ба підіймається сходами — все ближче до дерев'яних дверей на третьому поверсі. Я знаю, це тільки слід — пам'ять місця, що приймає людську подобу.

Після похорону жінки скручуються на своїх ліжках, маленька Маруся — на скрині. Всі заплющили очі — ніхто не спить. Пливуть у тиші, гойдаються посеред міста, не бачать стін. За вічно зачиненими дверима, в сусідній кімнаті, Марусі, мабуть, знову ввижається щось чи хтось.

Зрештою, ось тепер Ліля Цілик — одна з власників скрині. Хоч вона ніколи не просила собі її, хотіла, щоби солдати винесли...

Вона взагалі, здається, не просила нічого — просто сиділа у кріслі. Шила, в'язала, дивилась дурні серіали, протирала дурні статуетки в серванті, жувала іриски, сьорбала чай. Була. А коли щось було, то воно вже й залишиться. Якщо ти є — будеш завжди. Час лікує людей, але не псів.

Сліди опустяться на глибину, сховаються під слідами живих. Для мене Велика Ба буде тут. Тепер це нарешті і її дім. Та й іншого просто немає — не долетіти в Баку, і невідомо, звідки її батьки прибігли до Каспію. Смерть тоді вихоплювала людей чи то навімання, чи то за лініями життя на долонях. Батьки Лілі працювали на нафтових родовищах на благо радянської батьківщини, стирали долоні в кров, напевно, саме за тим, аби зрадницькі лінії зникли — поки нафта горить у танках і літаках-винищувачах.

Велика Ба так і не дізналася, від чого тікали батьки, що саме стирали з долонь, які родинні історії.

— Виростеш — розповім, — казав їй батько.

— Виростеш — розповім, — казала їй мати.

Ну ось, тепер вона точно вже виросла, он яка велика лежала в труні.

— Навіть, коли ти виростеш, для чого тобі це знати? Живи собі, — казав дід Алі, іранець, — не рідний дід, звісно, та так Ліля його називала...

Він єдиний казав широ. Мати Ніна ж була жива ще аж до 90-го року — а не розповіла нічого. Може, забула? Втім, Велика Ба й не питала вже. Вважала, здається, якщо питаєш, значить, так і не зрозуміла нічого. Значить, не затишила ще, що пам'ять вбиває, що не всі старі скрині мають бути відчинені. Значить — ти ще дитина.

Виростеш — розповім. Помреш — розповім. Сподіваюсь, Ніна розповідає все там, там, де пам'ять уже не може зашкодити. Ось зараз розповідає Великий Ба.

Погляди

Я згадую те, що бачив лише я, — як Маша торкалася свого тіла в залитій сонцем кімнаті. Світилось темно-руде волосся, й темні пипки на грудях, здавалося, світяться теж. Це було гарно — хоч я й не хотів дивитися. Я б з радістю вийшов з кімнати. Чому люди говорять із нами так, ніби ми маємо чути і розуміти, та ніколи нас не соромляться? Так, байдужість — це наша ввічливість, але все ж...

Я згадую про це тепер, бо повітря довкола Кості та Олі напоєне тим самим почуттям, яке огортало Машу тоді.

— Марік казав, твоя мала скриньку якусь відчинити хоче? Давай я допоможу? Я, знаєш, відчиняю всі замки... А хочеш, покажу тобі свою колекцію антикваріату? — пропонує чоловік. — Й поговоримо про твої труднощі, Олю.

Я з самого початку знав, що до цього йде. Він звабить її — й Madonna della Likarnya не допоможе. Може, сьогодні Мама Оля нарешті віддасть себе чоловіку-і-мерседесу.

— Але ж кіоск...

— А Марік пригляне. Він, знаєш, як торгувати вміє? — рекетир-Антиквар сміється, він уже теж знає, що переміг. — Маріку всі в два рази більше платити будуть! І за малою пригляне. Марік дітей любить, бо сам, — чоловік переходить на шепіт: — сам ще дитина. навчився таки. Я буду-буду тими самими гусами — я спробую врятувати ще Олин Рим. Бо Madonna della Likarnya, може, й пробачить «розпусту», серце полковника — ні. І я б'юся в двері, я галасую.

І ось вони йдуть, тягнуть мене за собою — нібито пора вигуляти. А я думаю, краще би я потерпів.

Спершу я впевнений, що прямуємо ми до Антиквара, але ні — прямо до нас, на Лепкого. Скриню ж бо відчиняти. Невже справді відчинять? Зламають відмичкою великий старий замок?..

— А ви живете так, наче при Брежнєві, — дивується гість. Розглядає килими й металеві ліжка. — А що це? — питає раптом.

— Що?

Костя вказує пальцем нагору, туди, де на стелі дубове листя та жолуді. Та він не про них — він про мелодію. Ми й не помічаємо вже, так звикли:

— А! Це дівчинка поверхом вище. Вчиться на піаніно. Не дуже талановита, так? — вимушено сміється Оля.

— А це... Бетховен?

— Поняття не маю. Мама дуже хотіла, щоби ми вчилися в музичній школі, але ми ж переїздили...

— Я можу купити піаніно твоєї доньці.

Тиша. Навіть сусідка згори раптом припинила мучити інструмент. І ясно, що треба б щось вирішити — відчинити скриню чи зняти одяг. Чи просто піти на кухню поставити чайник.

Місто лізе до кімнати крізь прочинені вікна — запахами та голосами, кленовим листям, чужими вікнами та очима. Костя зачиняє двері в кімнату поворотом ключа — пізно тікати. Оля і не збирається — тягне квітчасті штори й старанно прикриває щілини. Щоби ніхто й нічого не бачив. Навіть Богородиця з лікарні. Гість витягає зв'язку відмичок, кладе на скриню. Це ж треба — приніс, так, ніби справді прийшов, аби відчинити її. Не знаю, чому мене це раптом так бісить.

Оля стискає руки в кулаки, як її батько. Наче сама вона теж — зачинена. Чоловік щось шепоче. Здається, він каже: треба бути щасливою.

— Ну хоч трошечки треба, Олю.

Але нічого в повітрі не нагадує щастя. Відгонить страхом. І ще чимось дуже живим у збудженій крові.

Про що думає жінка, коли чоловік цілує її коліна? Про нього? Про себе?

Я припускаю: Madonna della Likarnya — це раз, стара, ще радянська білизна — два, донька — три, зникла племінниця — це чотири.

Ліжко скрипить. Чоловік дихає, як стара машина. Знову грають поверхом вище «Оду до радості». Тільки ні звуку від Олі. Рипить шкіряна куртка. Чому Костя її не зняв? Не розумію, нічого не розумію — ні звуку від Олі. Не знаю, чому. Так довго. Може, вона померла?

Місто лізе до кімнати крізь щілини в стареньких шторах — Олі не вдалося позбавитись від щілин. І від страху — раптом побачить хто... Місто лізе у ліжко. Й раптом я знаю — сходами вже підіймається важко старий чоловік. Це полковник чомусь набагато раніше, ніж треба, повертається з дачі.

Рипить шкіряна куртка. Come sing a song of joy... тада-да-да... — дівчинка поверхом вище. Запах полковника ближче, ліжко скрипить, тільки ні звуку від Олі. Ні, я чомусь

— Тупий пес, — каже Антиквар глухо, й запах сперми заливає нарешті кімнату.

Оля вдягається, коли полковник уже повертає ключ у замку. Оля наказує Кості залишатись в кімнаті. Йому все одно.

— Тато просто забув відро для малини.

— Та невже? — посміхається Антиквар.

Він відчиняє вікно й курить у місто — без дозволу. Біла полковникова голова й сине відро зникають із поля зору, й Оля зітхає з полегшенням. Антиквару байдуже. Антиквару добре. Мовчки він слухає, слухає, слухає: жінки після всього часом такі балакучі. Оля говорить про зникнення дівчини, про гроші на лікування. В Антиквара, здається, болить голова.

— Щось придумаємо, — він бере відмички й підкидує їх угору — ловить, і — згадує: — А скриню-то відчинити?

— Та вона відчиняється. Просто не треба Марусі туди... Не кажи їй.

— Не питання, — киває Костя, й ховає відмички назад, у кишеню. — Я не скажу.

Великі прогулянки малої

Листя на клені вже сухе, як була бабусина шкіра, — Маруся витягує руку, аби пересвідчитися. Мати свариться: небезпечно перехилятися. Та й взагалі все небезпечно. Сперечатись з нею немає сенсу. Боюся, одного дня Маруся просто втече, далеко, назавжди, як її старша сестра. Може, до батька, в Америку. Та поки що скриня та сліпота тримають Марусю у Львові — надто важкі, щоб їх забрати з собою.

— Мамо, скажи, а де виготовляють ключі?

Усі мовчать і безкарно переглядаються.

— Марусю, замки для того й існують, аби їх не міг відчинити той, хто не має ключа, — врешті відповідає Оля. Й вже рішучіше, сміливіше вигадує: — Ну а навіть якщо є майстри, що тоді? Ти ж розумієш, сонечко, ми не зможемо віднести скриню до майстра.

— Так, але, якщо хтось загубить ключ від квартири... — починає мала, та її перебиває старий.

Він зупиняється на порозі кімнати. В руках у нього, як ніж, сріблястий уламок антени, яку він раз у раз чіпляє до старої радіоушлі. Іноді полковник здається ускудисим.

— Не кожен майстер зробить ключ по замку, качко. Можна й зламати так, що не відчиниш ніколи. Ось був випадок, зламався старий замок. Це було недалеко від штабу Армії, в Легниці, одразу за великим квадратом два...

І старий розповідає довгу й геть неправдоподібну історію. П'яний солдат на газику збиває полячку. У кишені гнеться — непоправно — єдиний ключ до замка. Той ключ відчиняв модне серед радянських офіцерів кафе. Приводять майстра — й тільки на гірше... Замок не відчинити ніколи — доводиться бити вікно.

Не дуже правдоподібно, та й до чого це тут? І не лише я так думаю:

— Дурна історія, — каже Тамара. — Все це брехня. Ясно ж все, тату. Просто хтось не хотів більше наливати

Та Мама Оля, певно, не знає.

— Я не вчителька. Я працюю в кіоску, — каже, ображена на сестру чи то за Марусю, чи то за поляків навіть.

Мама Оля любила Польщу, як Маша — Німеччину. Хоч курка, звісно, й не птиця, як казали про Польщу.

— Та яка різниця? — не здається Тамара. — А скриню відчиняти не треба просто тому... — вона задихається з обурення. — Тому, що кому воно взагалі треба? Ну нікому ж.

Полковник іде геть зі своїм уламком антени. Я йду за ним. Намагаюся прочитати його почуття. Бо я думав, що знаю вже про цього старого майже все, але тепер дивлюся, як вперше. Що це за дивна історія? Так багато говорять тільки в одному випадку...

Коли міста щось приховують, вони обростають легендами й пам'ятниками. Коли люди приховують — вони розповідають історії, довгі історії.

І я враз пригадую, що полковник заходить іноді до спальні — тоді, коли нікого немає. І щось ляскає та рипить, як старе залізо. Ні, як же це я не зрозумів раніше? У полковника має бути страшний секрет. Інакше чому в ванній, роздивляючись шрам, він шепоче «Pulkownik w krwi»? Чому недолюблює Бога? Й собак, якщо вже згадувати всі «дивацтва»...

Так Цілики вкотре відмовляються допомогти Марусі. А я перестаю довіряти полковнику.

Що він, цікаво, приховує? Щоденники з граматичними помилками? Військові трофеї, якими пишались складніше, ніж трофеями тестя зі столиці Третього Рейху? Африканські маски, привезені з секретних завдань? Фотографії голих коханок? Чи розбомблених міст на краю світу?

Одного разу я чую уривок розмови:

— І як я їй поясню? Це ж ненормально! А Маруся так поважає діда... — жаліється Мама Оля.

— Раз поважає, то поважатиме й далі, — карбує старша сестра. — Що тут такого? Таке було життя. А ти її поселила в кришталевому замку! Бальні сукні бабусі... Тьху! Дівці дванадцять!..

Тамара свариться натхненно, і я відчуваю: зараз мені відкриється саме та страшна таємниця, але — чути кроки старого. Жінки замовкають. І більше вже не говорять про це. Вони ж взагалі мало говорять поміж собою, тим більше Маруся більше вже не заводить розмов про скриню — навчилася.

— Нічого, — каже мені. — Хтось же має нам підказати, де знайти майстра.

Та в Марусі чомусь немає друзів серед однолітків. Може, вони бояться її. Чи просто не розуміють дівчинку з недоречною усмішкою, що товкмачить усім про два дивні свої бажання: побачити батька та відчинити залізну скриню. Це ж не мрії, а так, примхи дитячі. Серед дітей — і, мабуть, лише серед них — дитячість не в моді.

Та в Марусі все-таки є друзі. По-перше, я. Ну, а якщо серйозно, то взяти хоча б Надію Іванівну. Або Маріка. Так-так, того самого водія мерседеса й збирача данини... Дивні дружи, я знаю. Так і дівчинка в мене дивна.

З Надією Іванівною ми іноді зустрічаємося – годуємо разом шановних господарів міста. Я їх не ганяю більше. Надія Іванівна та Маруся обговорюють книжки з бібліотеки.

Лише іноді скаже:

– Скільки можна вже перечитувати? Твоя книжка ніби більша була... Давай почитаю тобі

Смішно, так, ніби, набрані шрифтом Брайля, книжки стають якимись інакшими. Щиро кажучи, я сподівався, що це в Мами Олі пройде й вона більше допомагатиме доньці. Але ні. Книжки в Марусі – таємні. І переважно прогулянки наші також – таємні.

Так, ми знову тікаємо. Бреємо про однокласників, які проводжають Марусю до самих дверей квартири, та все стидаються завітати на чай. І Маруся все ще шукає ключ.

Надія Іванівна знизує плечима. Ключ, звісно, можна було би виготовити. Та якщо скриня належала бабусі, то тепер, певно, належить сестрам і діду – без їх згоди відчиняти скриню не можна, неправильно.

– Поговори з ними, Марусю.

– О, скільки я говорила! – Маруся махає рукою. – Все марно.

Та ще є Марік. Наш Марік справді ще сам дитина – тільки вдає дорослого. І всі підприємці в окрузі начебто вірять – і платять йому. Всі, крім власника антикварної лавки. Той і далі гарно розповідає, що торгівля не йде. Костя вірить. Він взагалі покладається на знання Генріха в антикварній справі. Сам він, виявляється, попри своє «поганяло», на тому знається геть погано. Його й з історичного виперли ще після другого курсу.

Справжній антиквар, пан Генріх, підозрюю, свого партнера обманює просто таки масштабно, – радить залишати у себе дешеві картинки, написані кілька років тому «під старовину», а цінні речі скуповує до крамниці за безцінь. Пан Генріх вважає: крадія не гріх обкрадати. Але ж, якщо подумати, звідки взагалі береться весь цей антикваріат? Принаймні частину, я думаю, просто вкрадено з львівських помешкань. Не найгірші, але сумні часи – я вже погоджуюсь з цим.

Але діти щасливі. Марік ганяє на мерседесі, катає малу, потім, сидючи на сходах ротонди в парку, грає нам на гітарі. Співає щось таке гарне «

– У мого діда теж була сестра, здається, – каже Маруся. Цікаво, такого не чув навіть я.

– Що значить «здається»? – запитує Марік.

— Ну... не знаю. Просто він якось сказав, що була сестра. А тепер не говорить.

Ми заходимо до антикварної лавки, й діти змовкають. Пан Генріх і цього разу не радий мені. Зате Марусі всміхається, навіть дарує дещо — монетку. Старезну, таку, що пахне руками давно вже померлих львів'ян. Маруся обмацує чіткий профіль:

— Що це означає «AVSTRIAE IMPERATOR»? Імператор австрійський, так? — запитує раптом.

— Що-що? Нічого собі... — сплескує руками Генріх. — Я, звісно, чув, що у вас якісь особливо чуткі пальці...

— Ні-ні, — виправдовується Маруся. — Пальці зовсім звичайні. Я просто тренуюся. Дідусь наклеює на друкарку опуклі букви. Я, звісно, пам'ятаю розташування клавіш, але...

Дивна думка, треба сказати. Але тоді я не зважив на ці слова.

— Напевно. І я була б така рада вам допомагати! Я ж обожнюю впізнавати речі. Ми в дитинстві грали в Атлантиду, це коли... — і Маруся розповідає про ту стару гру.

Але на тому все й закінчується.

Я вже казав, що вилазки наші таємні, тож у нас небагато часу — Попелюшці слід рушати додому.

А ключ? Ні, Генріх таки нічим не може допомогти. І Марік задкує, хоча й обіцяв всі ключі міста. Та з Маріком ясно — це Костя, певно, сказав йому не допомагати зі скринєю... Але ж не буде біди, якщо він проведе Марусю до майстра? Чи буде? Та чомусь Марік вирішує це зробити:

— Тільки т-с-с, Марусю.

Вони домовляються зустрітися за тиждень, у суботу.

Ще на тижні я бачу Маріка «на районі», він ще збирає гроші для Кості... А в п'ятницю — в п'ятницю Марік зникає. Сліди його залишаються тільки слідами — самого його більше ніде нема.

— Марусю, тобі дзвонив якийсь хлопець, — каже полковник.

— Щось передав?

— Ні, нічого...

Та в суботу ми чекаємо на Маріка біля під'їзду, ми ж домовлялися.

— Ну не міг же він знову мене обманути! — тупає ногою Маруся. — Піду сама.

Звісно ж, сама — навіть ця дівчинка вже не вважає пса за супутника. Надто доросла.

Найближча майстерня, де виготовляють ключі, не так уже й близько. Ми блукаємо. Сніг припорошує запахи, місто свіже й живе. І раптом я майже втрачаю землю. Кришка люка хитається під Марусею. «Мамо!» — вона кличе на допомогу зовсім, як її дід. Тільки ніхто не допомагає. Лише собака, на якого ніколи ніхто не зважає, тягне за повідець. Маруся знаходить баланс. Перехожі хитають головами, обходять нас і незакріплену кришку люка: «Куди дивиться влада?»

Усе обійшлося. Та я вже маю погане передчуття.

Взагалі щось змінюється у місті. Дуріють собаки й люди. Та нам немає чого боятися. Обідраний пудель і дівчинка — все одно, що ніхто. Сильні борються з сильними. Тільки часом інші просто бавляться нами.

Нас оточили на Городоцькій, вище Бригідок. Боксер, що поранив нас з Машею в рік мого приїзду, тепер був у зграї. Господар його залишив — може, навіть і через той випадок.

Зуби й очі блищали. Видрана шерсть світилися рожевими плямами на висохлих тілах безхатченків.

Марусю ніхто не чіпатиме, переконував я себе. Маруся — людина. А це табу навіть для дворових. Тим більше для дворових. Їм же ніхто нічого не пробачає. Щоб вижити в місті, пси дотримуються його правил — вчать самі себе так, як не навчить пса жоден господар. Не дарма навіть у космос першими запустили дворняг. Порівняно з природним, відбір в космонавти просто смішний.

Та зараз час зміни правил, дуріють люди й собаки... І я рвонув. Від гріха й банди подалі. Шансів мав небагато. А Маруся добереться додому сама з тростиною — якщо не злякається. Та й допоможуть люди.

Шанси, яких і так було небагато, зникали, гарчання оточувало мене вже з усіх боків — і раптом щось...

Зграя позаду клацала зубами біля вуха з брунотно-жовтою плямою. Та я був, як під водою. Поміж чужими історіями шукав свою — ту мить, що триває й тепер. Напевно, це все через дихання — я нахапався повітря цього дивного міста.

Глибина відпустила мене біля старого готелю. Зграя чомусь відпустила теж. Я так і не зрозумів чому. Я затримав дихання і повернувся до дійсності. А тоді — й до Марусі.

Вона все ще чекала на мене там, де я покинув її. Навіть не спробувала піти додому.

— Я хвилювалась за тебе, Доміку.

Майстерню ми не шукали більше. Облишили затію з ключем — не забули, ні, але облишили поки...

Маріка ніде не було. На місці його слідів виростали сліди великої Марусиної образи.

Дівчинка просила матір дізнатися в Кості, куди ж подівся його водій, — Костя лише сердився.

Він, до речі, так і не допоміг Мамі Олі. Обіцяв знайомства та гроші. Оля їздила на зустріч із міліцейськими шишками — до крутого вірменського ресторану біля мосту на Левандівку. Міліціонери пригощали смачним вином. Та на частуванні все й закінчилося.

Костя іноді запрошував Маму Олю до себе — дивитися антикваріат. Їй, здається, незручно — чи страшно — було відмовити. А може, вона вважала, що так воно краще, ніж зовсім самій. Страх зійшов нанівець — Madonna della Likanua, здається, передумала Олю карати — просто забула, чи то, як кажуть тепер, забила на неї. Справи в Кості йшли все гірше, й однокласниця Оля з поганою пам'яттю врешті йому набридла.

Розділ 9

Чоловік, схожий на письменника

Чоловік, схожий на письменника, з'явився на нашій вулиці одночасно з тим, як вкотре зник Костя. Я помітив чоловіка з балкону. Він ішов, озираючись, підносячи голову вгору, наче хотів розгледіти в місті щось, — а може, і все. Геть усе в місті. Він перекинув через руку кашемірове пальто, і черевики його ледь поскрипували. Чоловіку було, може, років сто. Він був із Міста — в його крові змішалися впізнавання й розчарування, трохи замилювання й якийсь старий невитравний страх. Його акуратна валіза підскакувала на нерівному тротуарі. Та чоловік не зважав, він, попри все, широко всміхався місту та городянам, й навіть помахав рукою білому пуделю на третьому поверсі — тобто мені. Чоловік прямував у бік парку, й зник скоро за поворотом. Та я його запам'ятав.

З того часу я часто бачив цього дивака. Як він зупинявся раптово біля котрогось з будинків. Як ламаною чи то українською, чи то російською просив у магазині якісь невідомі продавчині продукти. Як тинявся вулицями з ручкою та блокнотом або фотоапаратом. А іноді — й з Ярославом Теодоровичем.

Мене зацікавив цей старий. І так, іноді я підслуховую — чи добре, можливо, я навіть підслуховую регулярно. Я вже казав, коли підбігає сусідський пес, розмова часто звертає до його власників. Тож я прекрасно розчув, як Ярослав Теодорович пояснював з деяким співчуттям до мене, що «цей не вельми охайний пудель — пес полковника-удівця, старша онука якого втекла з

дому в сімнадцять років, а молодша втратила зір ще в чотири». Й що це, мабуть, покарання полковнику за його гріхи.

— Що ж за гріхи? — перепитував мішанкою з англійської та польської схожий на письменника чоловік.

— А хіба в Радянській Армії служили святі? — відповідав Ярослав польською. Я майже все розумів.

— А що? Він десь воював? Чи ви натякаєте на співпрацю з КДБ?

— Ну... З КДБ чи не з КДБ, він — частина злочинної системи. Його й поховать із серпом і молотом на лобі — побачите.

— Ну я не хочу, щоб когось ховали. Я хочу поговорити з цим чоловіком. Це було би добре для моєї книги про місто. Right? Так? Це міг би бути цікавий...

— Який стосунок полковник має до Львова? — перебив Ярослав Теодорович. — Львів уже давно не радянський, на щастя. Вони тут випадково, нічого не знають ні про історію, ні про мистецтво. Ні, доньки полковника милі, особливо молодша, але виросли в закритих гарнізонах чорт знає де — цілковита темрява та совок. На жаль. Ці люди — останні, з ким би я говорив. На вашому місці.

Довідки

Чотири роки, чотири, — зітхають жінки, кожна сама до себе. Бояться вголос називати цю цифру. Все, що завгодно, може статися за чотири роки. Особливо, якщо, мов пес, рік рахуєш за сім, або хоча б, як часом військовий льотчик, — один за два. За скільки ж рахувати рік жінці, в якій зникла дитина, ніхто не скаже.

Тамара об'їздила вокзали й університети, була у столицях — спочатку в Києві, потім — в Москві. Бо якось їй проясніло, що Маша сказала сестрі зовсім не назву міста — а слово «столиця», вірніше навіть російське «столица». А це не Київ для Маші.

Тамара вірить у той дзвінок — інакше би не шукала. Хоча іноді навіть мені здається: Маруся вигадала його. Захистила дорослих своєю вигадкою — так, як вони все життя захищають її свою.

Чотири роки. Мабуть, Маруся має право тепер обрати собі ім'я. Захоче — може тепер бути й Машею. Нема більше сестри з тим самим ім'ям. Але ні, здається, й коли хтось навіть випадково назве її так, Варгіна чи хтось із вчителів у «гвардійській» школі, Маруся не відгукнеться. Це ім'я належить сестрі, спільне в них — тільки Марія. Це, здається, важливо — право на різність.

А полковник все міцніше стискає штурвал винищувача, і коли скрикує «Мамо!», іноді мені чується «Машо!».

Усі ще чекають нового дзвінка. Не говорять телефоном подовгу. А потім, як раптова депортація, — зміна телефонного номера.

— Ні! Та як же це...

Тамара й Оля божеволіють від цієї звістки. Але що вдієш? У телефонній компанії немає знайомих, немає «блату». Хоч би вулицю не перейменовували ім'ям чергового письменника. В'їжджали Цілики в будинок на вулиці Галана — письменника з яскравою комуністичною біографією. Його дружину Совети стратили в 37-му. Та це йому не завадило їх звеличувати й репресій не помічати — зате добре бачити звірства українських націоналістів. За що його й забили сокирою. Чи то власне трохи ображені націоналісти забили, чи, ймовірно, співробітники радянської держбезпеки. Принаймні так кажуть. Мама Оля навіть розповідала, як ще школяркою ходила з класом на екскурсію у ту саму квартиру, бачила ту саму сокиру й рукопис, залитий кров'ю. Звісно, одразу по Незалежності для вулиці знайшли більш підходящого літератора. Про Богдана Лепкого я не чув у районі нічого поганого, тож є надія, що вулицю не перейменовуватимуть більше. І лист — якщо Маша жива, й напише колись листа — легко потрапить до поштової скриньки.

Одного разу мені навіть здалося, що скринька вже пахне — ледь чутно — нашою утікачкою. Я навіть потягнув старого за рукав, і він мене зрозумів. Тільки всі скриньки виявились поламани, відчинені навстіж.

— Якби я знала. Навіть, якщо найгірше. Я хотіла би просто знати. Твоя Маруся все вигадала. Не було дзвінка. Якби навіть... Я би квіти носила... Я би оформила свідоцтво про смерть. Її ж немає, мабуть? — божеволіла часом Тамара. — Немає? А може, й оформити, Олю? Це буде так, ніби я знаю. Буде довідка: все, відмучилася.

Мама Оля сердилася — навіть з горя, як можна таке казати?

Та може, людям насправді легшає від довідок із печатками.

Втім, це був уже один з останніх виявів відчаю. Надію Тамара втратила. І, досягнувши дна, відштовхнулася й поплила нагору. Зрештою, від чотирирічних пошуків у неї залишився досвід і кілька цікавих знайомих серед попутників...

Одного дня, нікого не попередивши — це, мабуть, таки сімейна вада — вона подалася в першу «бізнес-поїздку». Задешево накупила в знайомої селянки продуктів. Сигарети сховала всюди, навіть у своєму великому ліфчику. Та й виїхала з пересадками в бік Перемишля.

Томку кілька разів ловили, сигарети виймали, її знімали з автобуса, одного разу вкрали всі гроші. Та Тамарі не було чого втрачати. І врешті її «бізнес» почав рости.

Це вона на деяких пропускних пунктах запровадила моду возити в дорожніх сумках маленьких ягнят на продаж, і породистих псів, і навіть котів

сіамських — приспавши все це бідацтво бозна-чим на кордоні. Це вона провозила групи заробітчан, наче привидів.

Полковник лютував. Усе це він, звісно, вважав злодійством, прямою на честі родини. Тамара ж відповідала просто:

— Ви всі змирилися з цими злиднями. А я, якщо тільки це взагалі можливо, вилікую вашу Марусю. Побачите.

Повертаючись ненадовго додому, Тамара привозила гроші й історії. Не завжди приемні. Приміром, якимось старий поляк назвав її в автобусі вбивцею і не якою-небудь — вбивцею бандерівською, українською націоналісткою — так, як Тамара сама, бувало, когось називала у Львові. Після того випадку, втім, припинила. Вона ж визначала себе за матір'ю, яка не дуже, м'яко кажучи, знала свій родовід, — росіянкою.

— Та я йому паспорт свій старий радянський показати могла б! Там же написано: ро-сі-ян-ка.

Полковник похитав головою:

— Той поляк все одно б тебе вбивцею назвав. Тільки комуністичною. Ти, певно, просто на вбивцю схожа.

Тамара, не помічаючи, що батько з неї кепкує, продовжувала лютувати:

— Та краще б взагалі не було всіх тих національностей! І кордонів разом із ними!

— Так а на чому б ти тоді заробляла? Ти ж контрабандистка, — хмикнув старий.

На тому й закінчили. Полковник сміявся. І чому йому так мало те все боліло? Вже відболіло, можливо.

Випивала Тамара все менше. Я чув від людей багато разів, що жіночий алкоголізм не лікується. Це виявилось неправдою.

Цитрусові

Дві великі валізи я, як завжди, зауважив раніше за інших. Тамара оглядала їх, вперши руки у боки. Зиркала то на валізи, то на велику німецьку шафу. Ніби оцінюючи, чи поміститься до валіз усе. Але принаймні Тамара не приховувала, що хоче втекти, — навіть хвастала.

— Я їду в Іспанію, — заявила. — На кордоні нове начальство. Задрали. Та й злодійство це все, так? Тому я дістала візу...

Полковник, Мама Оля й Маруся мовчки дивилися, як Тамарине життя, наче повітря, перекачується з кімнат у валізи.

— Доглядати ні за ким я не буду, — продовжувала просторікувати Тамара. — Нехай самі собі підтирають жопи, — попередила вона невидимих іспанців.

Взагалі невідомо, як з такою царською вдачею думала Тамара влаштуватися за кордоном.

— Як же ти будеш там? Зовсім сама... — не розуміла Оля.

— А я й так сама, — відповіла сестра. — До того ж я люблю помаранчевий колір, — Тамара рішучо поклала до валізи помаранчеву сукню, куплену ще, здається, у польській Легниці у шкільні роки: — Я, правда, зараз в цю сукню не поміщаюся... Але тепер схудну. Я збиратиму апельсини. Чи мандарини... Не пам'ятаю. Яка різниця?

Полковник і Оля сварилися та благали, вони чомусь не хотіли Тамару втрачати.

Я вийшов, я ненавиджу такі сцени — не пощастило ж з домом. Та все одно до мене доносилося з кімнати:

— Ти не розумієш, — я зможу! Я все життя мріяла їсти досхочу апельсинів. Ось там і наїмся... Чи там мандарини? Яка різниця!

Музика

Дивний збіг — саме того дня Цілики вперше після смерті Великої Ба наважуються ввімкнути магнітофон. Маруся протирає колекцію касет. Хоча пилу на них і немає: навіть коли Тамара заборонила музику — треба ж було горювати — Маруся все перебирала касети в коробочці. А касет багато — Марік, мабуть, часом брав данину товаром. Та де той Марік? Тільки музика й буде нагадувати про нього. Дівчинка натискає на кнопку — пахне гарячим пилом, і чути у тиші, як крутиться плівка.

Але, схоже, тиші в домі нарешті кінець: співають «наркомани на городі», потім англійською щось — про Москву й вітер змін. Я, до речі, давно намагаюся уявити собі цей вітер — які в ньому запахи? Listening to the wind of change, жінки готують сніданок. Смачно пахне ячня. Може, й Цілики зміняться — будуть щасливими. Тільки Мама Оля раптом кричить на доньку:

— Ти що, Марусю? Не клади так хліб! Ніколи, чуєш мене?

Маруся застигає, намагає на столі буханець. Хліб лежить догори дригом. Хоча, хто його знає, де вверху, де низ у хлібини? Якщо послухати полковника, в хмарах можна переплутати навіть, де небо, а де земля.

Ми вислуховуємо повчальну історію від колишньої вчительки:

— Так, як оце ти зараз, Марусю, катал хліб давали.

Мала зітхає. Згасає її недоречна усмішка. Вітер змін затихає, щоб поступитись наступному, менш оптимістичному треку. Настрій, що панував після смерті Ба, знову тут. Дарма вкотре дряпали підлогу, переставляючи шафи, дарма вішали штори – ті, що Ба тримала на чорний день. Чи не дарма – ось день прийшов.

– Яким катам, мам? Що ти вигадуєш?

Мама Оля заходиться пояснювати: раніше хліб для ката клали отак, догори дригом, щоб і кат знав, де знайти свій хліб, і пекар був ніби непричетний.

– Той, хто пече хліб для ката, – теж трохи кат. Хіба ні? – пояснює Оля й не вірить собі сама.

А Маруся ображається. Її взагалі все частіше дратує ставлення матері. Ця надмірна опіка, ці казки про прозріння. Маруся виростає зі своєї недоречної усмішки, як з дитячої сукні. Ні, посмішка ще на місці – бо нічого для Марусі не означає. Але якби означала, здається, мала вже не дарувала б її так щедро. Вона дорослішає тепер особливо швидко – тепер, коли є перші втрати. Маша, Велика Ба, Марік...

Пристойний рахунок як на такий вік.

– Цікава історія, мам, – каже спокійно Маруся. – Але я ж не кат і не можу ним бути. І ти, і тітка Тамара, й дідусь. То яка різниця, яким боком покласти хліб? І, до речі, я поріжу його сама.

– Але ж ти...

– Спробуй зав'язати очі й порізати хліб, мам. Це не дуже зручно, але ти зможеш. Бабуся мені дозволяла, коли ми готували разом.

Оля зітхає, дістає з полиці баночку й вкладає Марусі в долоню:

– Ось перекис водню. На всяк випадок... Просто на всяк випадок. Ріж, що хочеш. Мені час.

І Оля йде на роботу, а ми залишаємось вдома. І цілий день подарована Маріком музика співає в магнітофоні. Саме в цей день. Навіть полковник вслухається – музика подобається йому. Тільки вона заглушає щось того вечора.

Маруся зменшує гучність:

– Що це було?

Тільки вис сигналізація десь далеко. Чи не далеко?

– Схоже на... – починає полковник. – Навіть не знаю.

Олі немає зі зміни. Довго. Старий хвилюється. Та ось її запах підіймається сходами.

Оля втомилася від незнайомців, пляшок кока-коли та сигаретних пачок, вона хоче тиші. Цілики вимикають усе — так, ніби якраз сьогодні віялове відключення світла знову добралось до їхнього дому. Тиша. Вітер носить вулицями газети й пластик — замість опалого листя. А у газетах — «Мафія! Хто наступний?» Місто засинає, львівська мафія прокидається — як у відомій грі. Оля спить, вона ще не знає: працювати в кіоску їй залишилось недовго. Марікова музика щось заглушила. Щось важливе. Але що?

Ціликам нецікаво, хто буде наступним. З автомата, ножем по горлу, вибухом — та хоч отруту в кубок з вином, як у добрі старі часи, які, на думку Марусі, хтось заховав у скрині. Хіба долетить випадкова куля, влучить у хлопчика, як на Митній недавно... Втім, і це, мабуть, брешуть. Не може такого бути. Та й Цілики залишаються — цілими, саме так. Ці люди прожили майже все двадцяте століття геть не для того, аби загинути в якихось-там розборках у 90-х. Повз Ціликів навіть кишенькові злодії проходять у натовпі й не беруть нічого.

На третій день після вибуху, який заглушила музика Маріка Мендельсона, в двері квартири на Лепкого дзвонять. І дуже настирливо.

Оля спить після нічної зміни, старий шкандибає, щоб виглянути у вічко:

— Бандюга якийсь, — доходить до висновку.

— Хто там? — питає Маруся.

— Та бандюга. Не відчиняй.

— Мам, прокинься, — шепоче. — Там, мабуть, Костя до тебе.

Оля прокидатися відмовляється, і Маруся сама біжить до дверей. Полковник лякається, поспішає напереріз онуці — тільки спішити він вже не вміє. Маруся розчухає двері:

— Хто тут? — запитує в порожнечі. — Дядя Костя?

Полковник дверима грюкає так, що аж шиби дрижать. І тільки тоді Мама Оля, похитуючись, в одній сорочці, виходить з кімнати.

— Мамо! Там, мабуть, до тебе... Ти ще можеш його наздогнати!

У Марусі, звісно, свій інтерес. Пропав не лише Костя — її потаємний друг зник ще раніше. Він, на думку, Марусі не бандит, звісно, — так, щиросердний Олівер Твіст із радянського зібрання Діккенса в чорно-зеленій оправі.

— Я не буду нікого наздога... — відповідає Оля, та новий дзвінок у двері обриває її.

Полковник чортихається, але донька вже принаймні доросла.

Я, звісно, давно вже знаю, хто завітав до Ціликів. На порозі не Костя. Темні окуляри й кепка на кучерявім волоссі, білий пластир на підборідді.

Марік захекався й пахне страхом уже набагато більше, ніж доларами, — його й не впізнати.

Він вибачається, в нього дуже мало часу. Маруся кидається на голос — та тепер уже мати виштовхує її до квартири, виходить до гостя та зачиняє двері.

Вперта дівчинка притискає вухо до дерева, я — слухаю теж.

Чути погано. Тільки окремі слова.

— Не знаю, — відмахується несхожий на себе Марік. — Мені головне поїхати.

Оля зачиняє двері, тримає в руці й розглядає якийсь складений вдвоє аркуш. Вона пахне полегшенням так само сильно, як Маруся — розчаруванням.

— Що я знаю, мам? — питає Маруся. — Він сказав я щось знаю... Дорогу?

— Марусю, ти що, підслуховувала? — люди, які так часто брешуть, як Оля, вважають підслуховування одним зі смертних гріхів.

Вона тікає на кухню. Чути запах корвалолу та рюмсання.

— Що сталося? — голос полковника.

— Костя помер.

— Хто такий Костя?

Я підхожу до дверей, аби побачити, як Оля зморщила лоба, думаючи, що відповісти, а потім відкинула руде пасмо з лица та сказала просто:

— Ніхто, тату.

Зрештою, так і є. Вона навіть не пам'ятала Костю з шкільних часів. Він мусив показати їй випускний альбом, аби повірила. Вона не пам'ятатиме Антиквара й з часів кіоску.

Та щось залишиться. Майже шістсот доларів у зазначці й ще дещо — щось, до чого «Маруся та пес знають дорогу»...

Спадкоємиця

Дорога, яку, як стверджував Марік, знали ми з Марусею, виявилася дорогою до антикварної крамниці пана Генріха.

Як я і думав, у цього не вельми прибуткового бізнесу було два господаря — справжній антиквар Генріх та рекетир Костя — антиквар тільки за назвиськом-поганялом. Останній, як повідомляли львівські газети та його колишній водій, вибухнув вчора разом з автомобілем.

Генріх одягає окуляри, підносить до очей загадковий аркуш, який отримала від Маріка Мама Оля:

— Так, підпис Костянтина Вікторовича... І дата, так-так.

Якщо коротко, то на зім'ятому листку написано ось що: Ольга Іванівна Цілик 1964-го року народження — спадкоємиця. Спадкоємиця частки в антикварному бізнесі, ТЗОВ «Місто».

Чоловік, який пахне своєю крамницею, підіймає на нас погляд:

— Оль-го Іванів-но, — трохи затинається він. — Розумієте... я...е-м-м... не зможу передати вам частку. За документиками Костянтин Вікторович не є, тобто не був співвласником. Та й ви, якщо отримаєте її, ще захочете одразу продати приміщення, правда ж? — він знімає окуляри. — А нам цього не треба.

Оля мовчить і чекає продовження. Вона не дуже-то й вірила, що тепер має якийсь-там бізнес, прийшла до крамниці просто «про всяк випадок».

— Офіційно я не можу передати вам частку, — повторює Генріх. — Та я чесна людина. Давайте будемо разом... е-м-м... вести всі справи. І я платитиму вам, як собі, так-так. А ви, впевнений, знаєте трохи менше. А з часом ми залагодимо і документики...

— Покажіть мені... право власності чи що там? Документи оцього ТЗОВ. Будь ласка.

— Добре-добре, — каже старий антиквар. І, копирсаючись в шафі, бурмотить, вочевидь, сам до себе: — Це ж треба яка спадкоємиця...

Оля вивчає папери, та, видно, в них справді нічого втішного. Все це скидається на останній жарт колишнього однокласника.

— Ну нічого, — втішає пан Генріх. — Я ж чесна людина. Кандидат історичних наук, так-так. Давайте я вам все тут покажу, — і Генріх усміхається в свою сиву борідку, та пахне усе так само — тільки своєю крамницею — часом, який він сам, мабуть, і покришив на салат.

У крамниці нічого не змінилося від наших з Марусею перших неофіційних візитів.

Усе так само важко вдихнути. Шинель і проломлену каску досі ніхто не купив. Кому потрібен цей мотлох? Не дивно, що справи в крамниці ідуть не дуже. Та Генріх показує свої — чи то тепер спільні з Олею — володіння натхненно, називає речі пестливими іменами: «друкарочка», «статуеточка», «орден Червоного Знамені», «клясерок з марочками». Ось-ось скаже до бюсту вождя «Ленінчик», і Оля тоді вже не витримає — розсміється голосно з усієї цієї сміховинної сцени.

— Запам'ятай, — повторює Генріх уп'яте, непомітно перейшовши на ти, — ти маєш знати, що продаєш.

Такий закон Генріха Генріховича: знати, що продаєш.

Тільки ж речі навряд говорять з ним так, як зі мною. Тому і він сам іноді, мабуть, не знає анічогісінько.

Антиквар зупиняється врешті, розвертається до слухачки й завершує екскурсію описом найважливішого експонату в цьому музеї:

— Я Генріх Генріхович. Кандидат історичних наук. Медієвістика. Докторську не дали захистити через мою принципову політичну позицію. А також національність. Самвидав, участь у дисидентському русі... Ось гляньте на цю руку, — він простягає руку, й Оля, як і сказано їй, глядить. — Ця рука тиснула руку самого Сахарова! — пауза. — Ви хоч знаєте, хто такий Сахаров?

— Так. Винахідник водневої бомби?

— Сахаров — перш за все борець! І ця рука... Ай, що вам казати!

Та він все-таки каже. Розповідає, що руки його надрукували колись багато заборонених віршів. За ті вірші поетів відправляли в Сибір, але ж вірші залишалися.

— А для поетів, Олю, це головне.

Здається, так і треба продавати будь-яку річ у крамниці — так, як цей антиквар продає свої кінцівки.

— Ти маєш знати, що продаєш, — знову повторює він, хоча це вже запам'ятав навіть пудель. — Ти ось історик, Олю. Ти вчила діток. Чому ти могла їх навчити? Історія тут... Тут! Кожну річ треба знати, шкатулочку, брошечку, порцелянове кошенятко чи балерину.

Потім старий антиквар заварює чаю — покупців у крамниці все одно нема. Антиквар осідає, перетворюється на доброго старого в домі, повному скарбів. Генріх та Оля п'ють чай і говорять. Тобто говорять Генріх з Марусею. Мама Оля поки не знає, що і сказати.

Розділ 10

Календаря немає

Ще один рік у місті. Ось уже й двохтисячний настає. Хтось боїться його, але не мала:

— Я подумала, — каже, — мені ж дванадцять. Виходить, більшу частину життя я житиму в цьому столітті, у двадцять першому. Я ж, певно, звикну?

Полковник сміється, сам він, мабуть, не збирається надто звикати.

Вицвілий календар із таксами викинули, на щастя, ще рік тому — нового досі немає. Маруся щось ще туркотить про новий час, коли полковник знаком просить помовчати. В телевізорі той самий чоловік, що танцював колись на параді в Берліні. Тепер чоловік повідомляє, що він втомився та йде. Полковник знизує плечима — нехай, і продовжує нарізати новорічний салат.

Посилка з Нью-Йорком

Пластмасовий гребінець електризує руде волосся, воно пливе у повітрі. Маруся така доросла і гарна —русалка у воді кімнати. Шкода, не бачить себе. Й хіба вже знає, що пахне тепер, як жінка?переказати батькові решту свого життя — і переказує, швидко, все через кому, плутаючи часи, як речі в антикварній крамниці: — Бабуся Ліля померла, в мене є пес Домінік, я хочу відкрити скриню, я люблю читати книжки, в мамі все добре, я допомагаю їй на роботі, я добре друкую, хоча...

— Марусь! Телефон! Віра.

Русалка хапає слухавку:

— Так, пані Віро. Тато? Що ви сказали? Що? Звісно!

Давно Маруся не пахла таким щастям — відтоді, здається, як остаточно зник Марік.

— Дідусю! Мамо! — кричить вона, скінчивши розмову. — Ви просто не уявляєте! Батько надіслав для мене якийсь подарунок. З самого Нью-Йорка! З самого Мангеттена! Він дзвонитиме цієї суботи.

— Мангеттен дзвонитиме? — уточнює полковник.

Та Маруся не може сердитись на старого — їй хочеться танцювати. Я ставлю передні лапи Марусі на плечі, і ми танцюємо. Я радий за неї — й інші могли б порадіти теж. Ми ж всі добре знаємо, як воно, сподіватись на щось так довго.

У суботу, о шостій, Марусі треба бути у Віри — чекати дзвінка. Ми, звісно, приходимо набагато раніше, про всяк випадок.

— Пані Віро, а де мій подарунок? — питає Маруся.

Мабуть уявляє собі сукенку, брайлівську книжку чи перстень з сяйливим каменем.

— Та не знаю я, що там тобі, — розчаровує пані Віра. — В посилці якісь дурниці, цукерки, шкарпетки, не знати що. Ось Юрась подзвонить і запитаєш. Він минулої суботи ж дзвонив, а тебе не було спитати.

Справді, як сміла Маруся бути деінде, коли тут лунав дзвінок із Нью-Йорка? Вже стільки років мала невчасно приходить, невчасно йде. Та й сама пані Віра ніколи не знає, коли чекати дзвінка від сина. А дочекатися їй дуже хочеться. Часом вона так боїться вийти з квартири, що не йде на недільну службу.

На столі, накритому обрусом, цього разу немає ні страв, ні зошита із рецептами — лише телефон. І він, до речі, мовчить, хоча уже пів на сьому.

Страшно, що як він не задзвонить? Маруся мовчить і не рухається. Й раптом мені здається, вона пахне Машею, Великою Ба, Маріком, навіть Тамарою. Хоча Тамара ж поїхала не назавжди.

— Казав о шостій. Мабуть, щось сталося, — Віра заламує руки.

Годинник на стіні відбиває сьому.

Голуби ходять по підвіконню, стукають глухо дзьобами і летять геть.

Маруся мовчить і не рухається.

Майже о восьмій я прокидаюся від дзвінка.

Пані Віра охає в слухавку. Ростає всередині Марусі страх. Дивно, як страх такої худенької дівчинки може собою заповнити всю велику австрійську квартиру з височенними стелями? Чого мала так боїться? Як говоритиме крізь цей страх, як виштовхне його з горла, аби хоча б щось вимовити?

— На, розмовляй, — каже пані Віра.

Маруся намагає телефон на столі. Так, мабуть, брали слухавку тільки воєначальники, які вже програли війну. Маруся довго мовчить, і, я думаю, вона нічого уже не скаже — як я й боявся. Але ні, вона говорить. Просто голос її раптом такий дзвінкий, дитячий, яким був тоді, коли ми вперше зустрілися.

— Мої справи? Мої справи... чудово. Вчуся? Так, я вчуся. Як? Ну... на жаль, поки що, четвірки, але я дуже стараюся. Просто важко часом. Нареченого?... Ні, нареченого немає. Що ще? — Маруся задумується ненадовго, так, наче їй треба

Співрозмовник, вочевидь, обриває її. Можливо, надто дорого слухати про це все з Нью-Йорка.

Маруся обережно запитує про подарунок. Потім гукає Віру, просить його принести.

— Там має бути Нью-Йорк, тато каже, що ми побачимо...

— Який ще Нью-Йорк у посилці, — бурчить стара, але йде.

— Це такий сувенір, — кричить їй в сусідню кімнату Маруся. — Там і статуя Свободи, і Емпайр Стейт Білдінг і... що ще, тату? А, і Вежі-Близнюки, і взагалі все...

— Дурниці які, — крекче пані Віра.

Й справді, що значить, Нью-Йорк в подарунок? Якби це було можливо, кожен замовив би собі по Нью-Йорку. Зі всіма авеню та стрітс, зі статуєю Свободи... Посилки — це хіба не дерев'яні ящики, розміром із труну для котів? Як таке велике місто може туди вміститися? В такий ящик не вміститься навіть менше. Таке, наприклад, як Львів. Та що там, навіть Новерськ би не помістився — не те, що НьюЙорк.

Може, немає ніякого подарунка? Може, Юрась так жартує?

Я йду до кімнати, де порається в посилці Віра. Шоколадки, червоні шкарпетки із санта-клаусами, синтетичний шарф із зірками, якісь пластмасові кружки й кулькові ручки.

— А, так ось, може, це? — пані Віра шкандибає до кухні. — І що це воно таке? Блищить же ото.

— Я дуже хочу побачити твій Нью-Йорк, — тим часом торохкотить Маруся у слухавку, страх майже зник, тільки слід його ще довго не вивітриться. — Я зможу все собі уявити, навіть ту височезну вежу, де ти працюєш. Як називається твоя фірма? Пані Віро! Уявляєте, тато працює високо-високо, аж на сто п'ятому поверсі! Це ж майже у небі! Що, тату? А, так, це найвища будівля в усьому Нью-Йорку! Що, тату? Навіть в усіх Сполучених Штатах! Ви уявляєте, пані Віро? Сто п'ятий поверх!

— Який? — мружиться бабця. — П'ятий?

— Сто п'ятий, — дзвінко сміється дівчинка.

— Таких не буває, — пані Віра обережно сідає та простягає малій подарунок.
— На ось, тримай свій «Ну-Орк».

Маруся тягнеться до нього, й тепер уже моя власна кров, мабуть, випромінює страх. Я боюсь за Марусю, бо я вже бачу цей самий Нью-Йорк з посилки.

— Зараз, татку, я зможу собі уявити, я завжди добре собі...

Вона замовкає. Я заплюшую очі — так, наче я людина, й це може допомогти, сховати від мене емоції на Марусиному лиці. Та заплющивши очі, я так само виразно все відчуваю.

— Що це? — каже Маруся, ніби не може повірити. Вона все обмацує подарунок пальцями — так ковтають повітря, в якому немає кисню. — Це точно для мене?

У долонях Маруся тримає маленьку скляну кулю. Всередині кулі сніжить. Сніг виблискує лелітками в прозорій густій рідині, сиплеться на Емпайр Стейт, на Близнюки, на Статую Свободи.

Усе, що Маруся може відчути пальцями — це літери на підставці: «Welcome to New York!»

Останній гвинтик

Після смерті Лілі полковник геть схибнувся на літаку. Приховує від усіх поколювання у серці, днями пропадає на городі. А я ж не зможу йому викликати швидку. Я замотався щось... Знаєте, бізнес, справи. Але знайшли! Знаєте де?

Цілик ніби забув про себе. Він зникає. Немає полковника — є той звір з його снів. Пахне, наче старий літак — керосином, і маслом машинним, і металом, і гарячим повітрям. Лише людиною майже зовсім не пахне. Згинається під вологими крилами або застигає в кабіні чи порається без толку у літакових нутрошах — наче ось-ось поставить на місце «останній гвинтик» і полетить просто звідси, крізь малинник, крізь сусідські городи. Наче так можна. Наче такий гвинтик є — поставиш на місце, й виправиться все на світі. Як чарівний кришталик для онуки.

Щоразу я зітхаю з полегшенням, коли ми зачинаємо хвіртку і йдемо додому. Втім удома — не набагато краще. Старий тепер все вишукує щось у кишеньковій Біблії, яку залишила по собі Ліля, і в брошурках Свідків Єгови, що нам вручають на вулиці. Спершу я думав: полковник хоче дізнатися, чи Великі Ба потрапляють до раю. Та ж ні. Він читає уважно з одною метою — критикувати.

— Яка ж нісенітниця, — бурмотить.

Мабуть, на зло Богу й, можливо, — померлій дружині, яка в останні роки все намагалася його з тим Богом мирити. Навіть кликала його два рази на рік — на Різдво та Великдень. Прокидалась о пів на п'яту, аби ближче до вечора скласти пасочки до великоднього кошика, накрити рушником, вишитим за схемою у журналі... А зимою Велика Ба й Оля викликали Бога за допомогою дванадцяти страв, свічки та часника під скатертиною. Все — теж за інструкціями з журналу. Й трохи — за порадами мудрої Оксани з кіоску. Та не допомагало нічого. Може, інструкції у журналі були неправильні? Може, треба мати свої секрети? Та батьки Лілі загубили родинні інструкції ще по дорозі до Каспію. А полковник спогади зберігає, як військовий секрет.

Бог не приходив — принаймні я ніколи не чув чиеїсь присутності. Може, священник мав рацію, що в псів немає душі. Та щось довкола зшивалося, заростали розриви, порізи цього будинку на колишній вулиці Браєрівській. Приростали одне до одного і до цього дому Цілики. Тільки ж не прирости.

Врешті старому полегшало трохи. Він собі вигадав, ніби качки його полетіли всі разом. Тягнуться до пахучих гілок під іспанським сонцем — всі, і Велика Ба, і зникла Марія, й Тамара, звісно. Разом вкладають мандарини у дерев'яні ящики, відправляють їх — у Баку, ще один до Гюмрі, по одному до Казахстану, Карелії й Забайкалля. І, звісно, один — у Крайновку, там, мабуть, зроду не бачили такого багатства. А останній ящик летить до

Львова, й старий купує мандарини для внучки. На цілий ящик, ясно, грошей нема, але кілька штучок...

Син Василя давно вже не дзвонить полковнику. Ну, звісно, він навіть не знає номера, на який нас лагідно депортував Укртелеком. Полковник наважується зателефонувати сам – дорого, та останній політ того вартий.

З Донецьком, на диво, добрий зв'язок, чи просто Клейно-молодший теж звик все життя перекикувати гуркіт авіаційних моторів:

– Олексійовичу! Полковник Цілик! Добридень-добридень! – басить він у слухавку. – А коробку знайшли, так!

Полковник не знав, звичайно.

– Аж в Казахстані! Ну, ви уявляєте? Вони там мають. У музеї, ну... Ну, але ж воно просто стоїть там. Музей! Сказали, можуть відправити. Але ж батько помер якраз... Ви знаєте, так. За гроші можуть привезти. Немалі правда!

– У мене немає грошей, – видихає старий, сідає на табуретку.

Та й навіть якби були, він же збирає їх для Марусі – збирає фактично наново, багато пішло на лікування дружини – від початку безглузде, але ж...

І Оля поки що заробляє у своїй крамниці ще менше, ніж у кіоску.

І шити на продаж більше нема кому.

І в Тамарі в Іспанії якісь труднощі.

Але коробка приводів є. Вона є десь. Останній гвинтик, останній – і можна летіти.

– Дякую, Василю. Я... подумаю. Може все-таки... Я передзвоню.

Сузір'я Великого Пса

Пил висить у повітрі, притягується до нового трюмо – себто старого, та до крамниці його щойно привезли. Мама Оля ніяк не може зсунути його з місця. А тим часом трюмо пахне дубом, з якого його змайстрували, парфумерією, якої давно немає, й старим жуком-шашілем, який все ще живе всередині. І для чого тягнути сюди все новий мотлох? Крамниця скоро просто потоне в цьому непотребі – й покупці не врятують нас. Ніхто не купує нічого. Це час second hand-у, а не антикваріату. Поодинокі цікаві лише роздивляються, наче справді в музеї чи навіть – кімнаті страху. Трюмо не рушить із місця. Лише похитується, і я уявляю, як паморочиться в голові у старого жука... Дарма Генріх звільнив свого помічника. Нова співвласниця не впорається. Не переставить рипучі меблі, не дотягнеться до верхніх полиць, навіть з драбиною, не дістане звідти коробки, наповнені всім на світі, – мідними

комсомольськими значками, срібними натільними хрестиками, підсвічниками дивної форми «під золото» й безлицими солдатами – «під олово». Не впорається, хоча дуже старається. Двоє дивились одне на одного. А потім Генріх впевнено прослідував за прилавок, а мій старий так само швидко перемістився, аби стати по інший бік. саме той вік? радіє. Ось як пахне її справжня перша закоханість. А в нового помічника до Марусі щось інше, здається, не кохання, радше дивна цікавість. Цей Степан все вивчає – ходи у шахах, удари в боксі, й ось, здається – Марусю вивчає теж.

Позавчора вона не змогла навіть встати з ліжка, так боліла спина. А тепер – знов за своє.

– От вперте трюмо! – постогнує жінка.

Позавчора замість Олі на роботу прийшли ми – я та полковник. Генріх саме мав їхати кудись до Золочева за довоєнними меблями.

Полковник у крамниці озирався з цікавістю, взяв до рук військовий кашкет. Про що він думав? Про те, як скоро його власний кашкет опиниться у крамниці? Чи про те, що, торгуючи такими дурницями, ніколи його донька не зароблятиме?

Хай там як, полковник, вочевидь, почувався не в своїй тарілці серед чужих речей. І вже точно він не хотів би побачити у крамниці Генріха. Але щось не склалося з поїздкою в Золочів. Здається, власник меблів передумав поки вмирати – діти занадто поспішили, домовившись з антикваром.

– Доброго ранку, Олічко... Ой. А ви?..

Полковник, видно, був не схожий на покупця. Можливо, тому, що стояв по той бік прилавка з кашкетом в руках.

– Я Іван Олексійович, батько Ольги... Іванівни. Їй у вас дуже подобається, але...

Генріх полковника ввічливо вислухав: так, новоспечена антикварка – доволі тендітна, їй не варто тягати меблі й коробки.

– Але, може, дозволите їй вирішувати самій?

Полковник стиснув кулаки:

– Спина її вже вирішила.

Та ось Мама Оля знову на роботі й наполягає на своєму, точніше – налягає. Налягає на трюмо з жуком всією своєю смішною вагою. Трюмо ледь помітно зсувається з місця, повільно, як потяг з вагонами біля станції Брест.

Ввечері співвласниця висуває Генріху свої умови:

– Разом з вами ми би його зсунули! Або давайте працювати разом, а не по черзі... Або...

– Або що?

Оля заявляє, що потребує помічника. Генріх знизує плечима:

— Виторг не дозволяє. Ні в кого, певно, немає грошей на всі ці речі... А так, це ж і ваша крамниця. Робіть, що хочете.

Кулаки Мамаї Олі знову стикаються — зовсім, як у полковника. Того ж дня вона дає оголошення у газети, не дуже втім сподіваючись, що хтось відгукнеться на мізерну платню, і скотчем клеїть написане від руки оголошення: потрібен помічник.

Я чую, як, розставляючи речі на вітрині, вона приговорює сама до себе:

— Буде виторг. Буде.

І щось у ній змінюється. І все зміниться у крамниці — тільки поки не ясно що.

Чоловіків, які заглядають за оголошенням, не цікавить така маленька платня. Відгукується, правда, двоє жінок, готових працювати за будь-які гроші й тягати меблі, скільки потрібно, але Оля не наважується прийняти їх на роботу.

Помічник приходить звідти, звідки ніхто не чекав. Маруся повідомляє — її новий однокласник побачив оголошення на вітрині, коли проводжав Марусю.

— Коли що? — перепитує Оля.

— Так, він проводжав мене, мам. Ти ж сама постійно просиш, щоб я не ходила сама. Що тут такого?

І справді нічого. Просто новенький хлопчик — ще не розгледів, що Марусю ніхто в класі не любить — чи просто не бачить. Як у анекдотичній задачі: здорову людину просять показати, як сліпий проситиме ножиці — й всі починають щось нарізати в повітрі пальцями, забуваючи, що незрячий говорить так само, як всі. Так діти, здається, не бачили Марусю — тільки тому, що вона не бачила їх. Але хлопчик новенький...

— Його звати Степ. Тобто Степан, — виправляється дівчинка.

Їй вже тринадцять, до речі. Вік саме той — Джульетти. Вони зі Степаном знайомі тижні зо два, не більше, — але скільки там треба, коли вже

Степан займається боксом і шахами. Хоча шахи тут ні до чого — важливо лише, що він впорається з трюмо й коробками — принаймні на двох із Мамою Олею. Та Степ не лише переставляє речі — залишається щось допомогти, сортувати, не проти записувати під Оліне надиктовування назви товарів, роки їх народжень і поневірянь. Маруся

Поки що йому не дуже вдається:

— А чому ти ходиш сама по місту? — питає невлад.

— Я не ходжу сама. Хіба що з собакою. Ми його не тренували спеціально, але він чомусь дуже розумний...

Що ж, дякую за оце «чомусь», моя дівчинко.

— Ні, але хіба сліпим можна ходити самим?

— Ну я... — і так, вона виправдовується.

Розповідає однокласникові все про тростину, про те, як вивчила всі кривенькі бордюри у цьому місті, всі ями, ямки та ямочки на асфальті — як хтось вивчає ямочки на щокх того, кого любить. Як кожна тріщинка, яку решта людей кляне, стала Марусиним орієнтиром. Як вона точно знає, де закінчується австрійська бруківка — й починається радянський асфальт. Як орієнтується за дзвінками трамваїв, людськими потоками й просто — тримає місто у голові. Маленьке, тільки своє місто — обмежене вивченими маршрутами. Як легко збитися, щойно зимовий лід прокладе нові візерунки поверх знайомих, або ти просто злякаєшся — злякаєшся і загубиш хоча б на мить своє внутрішнє місто.

Маруся навіть розповідає Степу, як страшно нам було вперше — тоді, коли ми йшли вдвох якраз до цієї крамниці — по ключ. Маруся ще нікому цього не розповідала.

Генріх, до речі, стверджує й досі: немає таких ключів, пані Віра щось переплутала... Та малій тепер і не до експедицій — у неї ж кохання. От тільки мені здається, однокласник цікавиться нею, наче якоюсь звіринкою екзотичною. Чи мені не знати, що це таке — почуватися цирковою твариною? Ні, Маруся як собі хоче, але мені не подобається цей хлопець.

— А правда, що у сліпих дуже чутливі пальці?

— Звичайні, — всміхається винувато Маруся.

— Як це звичайні? У сліпих надчутливі пальці. Це всі знають, — і він пробує, ще невміло, незграбно, притиснути її до шафи.

Дзвенить порцеляновий посуд.

— Звичайні... — знову каже Маруся.

Ні, не подобається мені новий помічник. Але скоро Маруся погоджується й на перше побачення. Чи не занадто рано, думаю я, — й Оля теж сумнівається.

— Тільки діду ні слова! — погоджується нарешті.

І ось, Маруся й Степан прогулюються під зірками. Зірок у парку насправді майже не видно — їх затуляють віти дерев і світло тих ліхтарів, які ще не розбили. Але це й неважливо — Степан усе одно розповідає Марусі про сузір'я невидимі, про Діву й Стрільця і про найяскравішу зорю Сиріус із сузір'я Великого Пса. Певно, хлопець і для мене старається трохи — хоче, аби я не сказав нікому, коли він поцілує Марусю під старим дубом.

Я й не сказав нікому. А балакучі собаки все пронюхають на ранок і так. Але все одно, хлопець мені не подобається. І зовсім я не ревную, чого б це?

Антикварка

Одного дня Мама Оля приходить додому й усміхається. Ні, мені не здається. Вона й пахне так — щастям. І мугикає щось під ніс, якусь знайому мелодію з радіоушлі. І запихає до ледь живого «Мінська» замерзле м'ясо: по-твому, почнеться велике зло? Саме з моєї маленької... вигадки? Бо я не брешу, я тільки трохи вигадую. Комбіную...

— Треба, до речі, купити новий холодильник. Якийнебудь якісний, що там тепер рекламують?

І вона далі співає. І ще ставить на стіл пакети з черешнями й абрикосами. І цілує батька, що нерухомо лежить на дивані.

— Усе добре? — сполохується старий.

— Усе чудово!

— Зустріла когось? — полковник підіймається на одному лікті, намагається встати, та щось його не пускає — не треба було лежати на лівому боці.

— Ні, кого? А ти про... — Оля чомусь згасає враз, ніби мелодія звучала — й замовкла. — Ні, тату, що ти. Кого я вже зустріну? Просто справи в крамничці йдуть... непогано.

— Таке скажеш, — відгукується полковник. — Ніби ти можеш щось вторгувати. Не вміли ми торгувати ніколи.

Так ось що за причина для радості — виторг. Невже Оля клялася собі не дарма, й торгівля нарешті пішла? Хоча справді чого б це раптом... Я теж не вірю. Хіба що це диво, інакше кажучи — випадковість.

Оля замислюється на мить — певно, міркує: розповідати нам чи облишити. І вирішує, вочевидь, що розмовляти з полковниками так само марно, як з пуделями — переходить до важливіших справ:

— Доміку, а це я тобі купила.

Хай мене бультер'єр копне, то це вона купила мені, а не в суп? Справжні кістки! І вона їх мені купила. Це ж вперше у цьому домі їжу купили спеціально для мене, а не поділились з людського столу. Ще й така смакота. Навіть моє розуміння людської мови миттєво погіршується до рівня п'ятидесяти собачих команд — я дозволяю собі бути просто голодним, але щасливим собакою.

А Оля після паузи таки щось пояснює. Щось про крамницю та виторг... Дуже смачна кістка! А полковник у відповідь — щось про правду. Про правду? Я підіймаю голову. Але кістка така смачна.

Поки щастя наповнює мій живіт, полковник і Оля сваряться, здається, як ніколи раніше — та все це наче в тумані, все це мене не стосується. І тільки, коли я повертаю собі нарешті подобу порядного пса, я чую, як старий полковник виголошує патетично: з малої брехні, мовляв, завжди починалось все лихо. Цікаво, а він звідки знає?

— Тату, я ж просто розповідаю історії, — відповідає Оля, вона все ще пахне впевненістю та смакотю. — Ось вчора я продала книжки з бібліотеки розстріляного професора — одному поляку. І ти ж подумай, ці книжки справді комусь належали, а польських професорів справді розстрілювали, і в розстріляних справді були книжки. Так?

Полковник мовчки дивиться на доньку, а кімнату заповнює запах вітру і керосину, аж так, що здається, якщо хтось зараз ввімкне газ — дім злетить у повітря. А може, достатньо буде і слова. Та Оля не зупиняється, каже:

— Що поганого, якщо всі ці правди скомбінувати, як треба? Щоби продати те, що треба продати. Нам же брешуть в рекламі, нам брешуть політики. Та що там, я ж вчила дітей історії. Дітей! І скільки разів змінювали програму? І далі змінюють, тату, я від колеги чула! Ніхто насправді не знає, як було насправді. Це нас в Союзі навчили, що правда є, а її — немає. Хіба хтось записував? Ти ж розповідав сам, як мати спалила зошити твого батька. А я... Я просто продаю старі непотрібні речі, щоб назбирати доньці на операцію. І з цього

Полковник злиться. Але чого він чекав? Коли одне покоління мовчить, наступне врешті буде вигадувати — а ті, що прийдуть пізніше, можуть уже й не побачити різниці між правдою та брехнею. Ось Маша вже втекла, а Маруся ще, не дай Боже, втече — за відображенням на хиткій воді. А Оля? Так, мабуть, я теж від неї останньої такого очікував. Невже це та сама жінка, яка звільнилась з роботи тільки тому, що повірила: вона єдина не знає, не розуміє якоїсь важливої правди. Чи навпаки — все саме тому?.. Саме тому, що Оля про все це так довго та гірко думала, просиджуючи нічними змінами у бляшанці кіоску.

Вочевидь, за хороші вигадки не карає більше Олю навіть Madonna della Likarnya, не те що перевірка з районного управління освіти.

— Послухай, правда — це... — починає полковник.

— Ні-ні, ти послухай! — перебиває Оля. — І повнеповнісіньке зібрання Леніна, цей непотріб, який ми вчили як «Отче Наш», я продала німцям. Маруся їм переклала англійською, що ці книжки належали відомому кагебісту. Хто б їх інакше купив? І чому те зібрання не могло справді належати кагебісту?

— Бо воно нам належало! — вибухає старий. — Хіба це не наше зібрання ти понесла в свою чортову лавку? Олю, я, хай мені чорт, не кагебіст і ніколи...

— Тату, тихіше. Не чортихайся, Маруся ж чує. Всі брешуть. Ось я в комсомолі ходила, як всі, навшпиньках перед гидотою. І що? Ти ж не казав нічого. А тепер все те саме... Тільки брешуть навиворіт. Ти послухай краще. Ще сьогодні зайшла літня пара. На вигляд євреї, хоч я не дуже-то знаюся. Розмовляли російською, й коли вони задивились на срібло, я зрозуміла раптом, що саме вони хочуть чути...

Ніколи ще Оля так багато не говорила. Мені раптом здалося навіть, що, може, вона й має рацію. Є своя краса в переплітанні слідів, які, може, насправді ніколи й не перетинались. І може, це мистецтво таки — продавати? І можна вигадувати історії — як сценарії для рекламних роликів. «Хто хоче обманутися, заслуговує...» Так, можливо, Господар перегинав. Але хто хоче обманутися, заслуговує бути обдуреним — це ж справедливо?

Оля розповідає. Вона напевно не погана оповідачка. Вона тренувалася, вигадуючи світ для доньки.

Срібна ложечка, схожа на ту, яку приніс із Німеччини разом з орденами батько Лілії Цілик, обернулася для єврейської пари на реліквію з львівського гетто. Ця ложечка належала, виявляється, тьоті Сарі, а до того — батьку її, Ісааку, але Ісаака замордували львів'яни під час погромів. І взагалі, всі загинули, всі, окрім отої Сарі, яка була ще не тьотею навіть, а дівчинкою, навіть не дуже схожою на єврейку. І Сара сховалась у львівській каналізації. Ви про таке чули? Старе подружжя кивало.

— Ложечку Сара зберігала все життя, розмішувала нею цукор у чаї, коли чекала чоловіка з роботи. Потім і чоловіка не стало. Тепер померла і Сара.

А діти, де діти, питала єврейська пара. Але дітей не було. Те переховування в каналізації спричинилося до серйозних хвороб, ви ж розумієте... Та й усе, що сталося, було настільки страшним, що Сара не хотіла вже мати рідних, аби більше нікого не втратити. Ті, що стануть власниками її маленького спадку, ті, що її пам'ятатимуть, ті й будуть Сариними дітьми.

Я заслухався і забув: Мама Оля це просто вигадала. Історія була доволі правдоподібна — в ній навіть були застуджені яєчники Сарі. Тож годі подумати, що ніякої Сарі нема й не було ніколи.

І це все, що треба? Чужі історії та почуття можна скласти в одну потрібну історію — ту, яку хочуть почути. І не треба, виявляється, без надії збирати ціле, єдине, правдиве — не треба, і взагалі — це, можливо, просто собача наївність... І хай там як, а туристка прошепотіла: «Ви знаєте, я ніколи не знала своїх батьків», — і придбала ложечку, дуже схожу на ту трофейну, з Берліна, якою Велика Ба годувала усіх дітей.

Мама Оля тепер, здається, й сама трохи вірить: все так і було. Хто його знає: може, жила така Сара у Львові?

— Ба-ла-ган! — полковник хапається за голову. — Балаган! Хто ж тебе таку брехливу ростив? Я тебе правду казати вчив! Тільки правду! Ти маєш знайти тих людей і повернути їм гроші! І черешні ці забери! І що ти там ще купила!

Я тихенько беру в зуби останню кістку і йду до кімнати — ще заберуть. Чесність чесністю, але перепрошую..

Добре, що полковник хоча би не здогадався, що то за срібна ложечка. Велика Ба мала її на почесному місці в серванті, Маша пишалася нею як свідком великої перемоги, а Оля — раптом захотіла її продати. Й можливо, не тільки тому, що потрібні гроші, а срібло завжди добре йде. Можливо, Оля хотіла її позбутися — віддати разом з усіма історіями, яких так ніхто ніколи й не розповів про війну.

Усе одно тою ложечкою вже ніхто не розмішував цукор у чаї.

Добре, що полковник не здогадався — інакше кричав би ще голосніше. Хоча куди ж голосніше?

Розділ 11

Новий календар

Ми наздоганяємо час у 2001-му. Чи то час нас наздоганяє?

Мама Оля приносить додому новий календар, на кожній сторінці — місто. Зима починається з Оперного, весна з італійського дворика, літо — з Домініканського Собору. Кам'яний пес, здається, дивиться прямо на мене. В зубах — факел, у лапах — не більше й не менше — планета Земля.

Опорні стіни

Літо спокійне. Дні у крамничці, вечори в парку. Трохи трусить Перу, вибухи трапляються де-не-де, та переважно в Ізраїлі. Одна ракета падає на одне футбольне поле в Іраку, один потяг сходить із рейок, розбивається рівно один російський літак і антиглобаліста — тільки одного — вбивають в Італії. Нічого такого. Осінь 2001-го обіцяє бути такою ж сонячною. Але люди, принаймні в місті, все більше пахнуть тривогою, кавою, якої п'ють усе більше, снодійним, валокордином, корвалолом і алкоголем. Коти у дворі на Лепкого шиплять безпричинно, як радіо мого старого. Шури раптом поділись кудись. І Цілики щось теж наче вчувають, говорять тихо, навіть полковник, — ніби прислухаються до чогось із зовні. Це просто вітер. Та Мама Оля міцно тепер тримається — за крамницю. Кіоски — легкі будиночки Еллі, готові летіти, а в антикварній крамниці речі важкі від історій, і пил осідає в шухлядах, на бюстах Леніна й порцелянових балеринах, на кожній стриманій європейській усмішці Богородиці в золотому окладі. Погода

в Лондоні. Дош у Сіднеї. Ш-ш-ш. Гей-парад. Полковник бурчить – неподобство. Кінофестиваль. Десь у Франції, мабуть. В Україні геть не до того. Ш-ш-ш. В Амстердамі псується погода. В Нью-Йорку безхмарне небо. В Нью-Йорку. Ш-ш-ш. В смерті журналіста винний наш український президент! Обезголовлене тіло знайдене... Ш-ш-ш. На виставці у Москві... Ш-ш-ш-ш-ш-ш.

Досвідчені виживальці щось чують не гірше за псів. Світ крениться, риплять борти. Можливо, коли валили ненависні стіни, ніхто не подумав, що котрась з них відповідає за рівновагу. В місті таке трапляється, коли хтось робить ремонт. Їх в нас, до речі, тепер називають «євроремонтами», так, наче це не просто ремонт помешкання – ремонт цілої Європи. І валять стіни, і будують нові, і пробивають двері, і склять балкони, і збільшують вікна. Раніше львів'яни ділили австрійські апартаменти на кімнатки для комуналок, тепер – об'єднують знову. Євроремонт триває, й ніхто вже не скаже, які стіни були опорними, а які – лише вигадка попередніх нелегітимних господарів. Документи загубилися десь разом зі старими мешканцями та архітекторами. І тріщинки вкривають будинки, випускаючи запахи з кухонь на вулицю тоненькими потічками.

Ціликам не до євроремонту. Оля ховає зароблене в долари, долари – у панчоху, панчоху – в пакет целофановий, пакет – у щілину за скринєю. Радіо старого шипить усе більше, сказати може все менше – скоро, можливо, замовкне зовсім. Усе менше слів, більшість із них все одно втратили значення: тільки ш-ш-ш. Ви слухаєте ш-ш-шипіння найкращ-щ-щої ш-ш-шиплячої радіостанції наш-ш-шого міста. Всю ніч сниться мені це ш-ш-ш – дош припиняється тільки перед світанком.

Оля п'є каву, дивиться за вікно. Буде хороший день.

Львів все більше Олі подобається: в ньому стільки старих речей, які можна ще безліч разів продати. Вистачить на кілька поколінь антикварок.

Генріх обіцяв офіційно віддати Олі не лише її частку, але й свою – спадком віддати, коли помре. Це ж Оля оживила ТзОВ «Місто» – виторг такий, що старому антиквару й не снилося. Усміхнена, Оля йде на роботу:

– Бувай, прогульнице, – каже доньці. – Дивися за дідусем.

Маруся справді лишається вдома, на градуснику з невідомих причин 37,2. Зате можна побути з дідом, який все здає, все менше смажить млинців, усе частіше зойкає «Мамо!» І всі розуміють уже, що «мамою» є для нього й Велика Ба, і мати, і її мати, і всі на світі невидимі Ціликові жінки, навіть сестра, яка чи то була направду, чи то наснилась. «Мамо!»

Маруся лягає поруч, кладе голову на качину подушку, притискається до дідової спини, слухає.

– Що, качко?

– Просто тебе обіймаю. Щоб ти не кричав.

– Та хіба ж я кричу...

Він себе не чує – тільки радіомушлю.

— Т-с-с. Нехай спить мала, — каже мені старий.

Тільки радіо нікому не заважає.

— Виходить, є цей сто п'ятий поверх, — шепоче полковник собі під ніс. — Це ж треба. Цілих сто десять поверхів...

Маруся прокидається — старий вимикає радіо.

— Як ти, качко? Виспалася?

— Ой, так добре, — вона потягується. — Діду, ти будеш чай?

— Уже обід.

— Я щось приготую.

Їдять мельхіоровими ложками суп. П'ють чорний чай, привезений із Китаю. Слухають розмови сусідів крізь прочинені вікна.

— Ти чула, баб Тоню?

— Це жах!

— А в них же ніколи не було війни. Уявляєш, як їм?

Страждання, на думку цих українок, теж потребує досвіду.

— Та як ніколи? Так не буває, щоби ніколи! — не вірить невидима співрозмовниця.

Старий зачиняє вікно — прохолодно, каже. В кімнаті стає жарко та тихо. Я зітхаю й обидва — старий і мала — дивляться на мене так, ніби я щось не те сказав.

— А чому радіо не працює? — питає Маруся.

— Та шипить ото, — відмахується полковник.

А кров його відгонить старими страхами — сусідка ж бо має рацію, так не буває, щоб не було війни. Війна, наче кір, яким треба перехворіти. Від кору щоправда існує вакцина...

У тишу влітає Оля, ледве не наступає мені на хвіст, спішить до кімнати, нишпорить тонкою рукою між скринєю та килимом із Азербайджану.

— Мам, ти чому так рано... Щось сталося?

— Ви що новини не дивитеся... — бурмотить Оля, рахує гроші: — Слухай, тату, я біжу долари міняти... Так? Правильно ж?

І чому вона думає, що старий має знати. Ще його дід не зміг зберегти рублів одної з імперій, а сам Іван — іншої. Мінються часи та банкноти, а фінансові результати Ціликів ті самі.

— Так, доню. В цьому є сенс, — каже нарешті полковник.

Коли двері грюкають за спиною Олі, Маруся запитує:

— Що відбувається?

— З мамою? З мамою, здається, все добре. В тебе дуже розумна мама.

— А нащо міняти долари? — не здається мала.

— Та на гривні ж, мабуть. На що ж їх іще міняти?

Мама Оля повертається раптом:

— Я, мабуть, поміняю ще сто, — коментує свою появу. — Сусідка каже, вже й на Пентагон тяж... І хтозна, скільки їх ще захоплено? І взагалі, що буде? Може, вони так зруйнують усю Америку.

— Діду, — каже Маруся. — Ввімкни радіо.

— Так воно ж... Марусю, я просто не хочу, аби ти хвилювалася, перш ніж...

Маруся сама намагає радіоприймач, сама крутить маленьке колесо, і в мушлі шипить океан —

— А як дізнатися...

— Будуть списки загиблих, — відповідає полковник. — Але не одразу. Качко... Його могло там і не бути. Це ж ранок. А твій батько, якщо хочеш знати, геть безвідповідальний, він міг запізнитися на ро... — старий осікається.

Маруся йде в спальню, скручується на скрині. Острів іде під воду. Разом із сервізами й бальними сукнями, разом із вогнями Мангеттену й усіх новорічних ялинок.

Мама Оля повертається з кантору:

— Фух, поміняла.

Усе так непевно: хто загинув, на скільки зміниться курс валют.

Того вечора Оля довго дивилася телевизор і врешті перемкнулась з новин на якийсь американський блокбастер. У блокбастері нічого не знали про руйнування веж, літаки, терористів, курс долара, коливання індексу ДоуДжонса. На екрані лилися криваві ріки. Це був старий добрий блокбастер, де видно, кого саме вбили, і майже зрозуміло, за що. Далеко за північ екраном поповзли титри, й Оля востаннє клацнула пультом. Заскрипів польський паркет.

— Марусю, ти спиш?

— Ні.

— Слухай, з ним усе добре, можливо. Це ж дуже престижні вежі, там усілякі банки, а твій тато, звісно, закінчив торгово-економічний, але... Знаєш, я думаю... Можливо, він вигадав про сто п'ятий поверх?

Помпеї

У крамниці майже звичайний робочий вечір. Доводиться розбирати чергову коробку з мотлохом. Люди чомусь несуть і несуть речі, наче врятованих у катастрофі.

Маруся в чорному. Змусила матір підібрати для неї траурний одяг. А Оля змусила доньку йти — до школи, тоді — на роботу:

— Так тобі легше буде про це все не думати.

Але Маруся думає «про це все». Та й більше, здається, думати нікому. Пані Віра новини начебто дивиться, але чомусь не хвилюється — напевно, не розуміє нічого.

Маруся подає речі з коробки, Мама Оля оцінює, а Степан записує:

— Статуетка. Дівчинка з дзеркалом, — диктує антикварка. — Порцеляна, розпис. СРСР, Дулево. 59-й. Стан відмінний, без тріщин і сколів.

— А чому очі заплюснені? — дивується помічник. — Вона ж має дивитися в дзеркало. Наші речі? Чому ця брошка з гранатом із 60-х — найстаріше, що у нас є? Бо не рахувати ж чужу срібну ложку й ікону від тітки Дусі. І окуляри німецькі, в яких розпливається світ... Де залишилося все наше?» Але ні, звісно, нічого такого Оля ніколи не скаже — в полковника ж серце. І хіба так уже й мало — знати, що батько з Крайновки, а мати з Баку, куди хтось колись прийшов за течією... Неважливо навіть якої ріки. Був попит на річку Волгу, а тепер — на довоєнний крам у львівському ТзОВ «Місто».

— Пиши! — Історію статуетки Оля придумає потім. — Підсвічник, олово. Австрія...

— А це що? — тепер вже Маруся порушує порядок, намагаючи на прилавку щось загадкове. Вони зі Степаном таке між собою звуть ННО — Непізнаний Непотрібний Об'єкт.

— Це? А, це лава застигла, — відповідає хлопець.

— А ну... — Оля вихоплює сувенір із Марусиних рук. — Це з вітрини? Хто це прийняв? Уже й ціну наклеїли, ну... Як я це маю продати?

Степ тільки плечима знизує:

— Ну я прийняв. Насправді... Цікава річ, аж з Італії... Може, навіть з Помпеї?

— З Італії, ясно, ага. Тільки неясно, до чого Помпеї? Нас тут по-твоєму засипало попелом? Ми ж львівська крамниця, а не сувенірний кіоск у підніжжя вулкану, ти не... — вона обриває сама себе.

Уже міркує, здається, чи не збрехати, що сувенір належав якійсь знаменитості. Приміром, уламок привезла сюди сама Крушельницька, українська зірка світових оперних сцен. Гарна ж історія вийде. У 1939-му прима завітала невчасно до рідної Галичини — так само невчасно, як кількома роками раніше покинув Галичину батько Надії Іванівни. Українці взагалі, здається, не так нещасний народ, як невчасний. Через початок Другої світової співачка вже ніколи не повернулася до Італії. Тож хіба не могла вона привезти в своїй елегантній валізі цей самий уламок застиглої лави? Тільки він від Італії їй і залишився. Чому б ні? Здається, я й сам уже можу бути незлим продавцем у крамничці Ольги. Можна навіть отак: Лариса Косач привезла сувенір з лікування... Ні, в це вже точно ніхто не повірить.

— Мамо, а можна взяти цей уламок собі?

Оля чомусь вагається. Так, уже вигадала, мабуть, історію, яку шкода втрачати. Оля не вміє зупинитися. Якщо розкажеш досить історій, котрась із них виявиться правдивою, а може, й твоєю. Хіба що так. Коли до крамниці заходить полковник, Оля завжди нервує, і я боюся, що раптом антикварка розвернеться й спитає: «Тату, а де

Оля мовчки вкладає доньці в долоню уламок застиглої лави. Вона не з Помпеї. Це взагалі підробка.

Історія хвороби

Запахи сечі й прокислої їжі тут тепер замість пахоців штрудлів з корицею. Пані Віра лежить серед ковдр. Хапає газету зі столика, запускає нею чи то в годинник, чи то в розп'яття — однаково промазує. Газета розпластується на ліжку щільно задрукованими крилами.

— Приїхав? — знову шепоче хвора. — Приїхав?

Це вона, звісно, про сина. Та приїхали знову лише лікарі швидкої. Ну й онучка прийшла, і я.

— Заберіть звідси пса! — командують так, наче це їхнє помешкання, люди в білих халатах. Пані Вірі це б не сподобалось. Та тепер їй уже все одно. Вона просто приклад для всіх невчасних — так вчасно втратила розум. А втім, вона ж ніколи й не вірила в існування сто п'ятого поверху — ось і нема його. червоноармієць. Зрештою, може, їх навіть просто вбило снарядом — геть випадково. А може, батьки пані Віри тікали на захід вже після

перемоги Советів, а доньку загубили у натовпі. І вона побігла, дурненька, додому. Може, і так, бо чомусь же вона пам'ятає, як чужинці зайшли дивитись її кімнату — і вона їм підійшла. Потемнілий гребінець у волоссі, певно, єдине, що залишилося від дитинства. Люди ховаються в такі речі — в натільні хрестики, брошки з гранатовими серцевинами, навіть у сукні, навіть просто у гумачки. Та дівчинці Вірі замало було гребінця. Може, тому, що люди, які виростають в помешканнях із такими височезними стелями, і справді вже не можуть задовільнитись малим. Віра хотіла повернутись додому, обов'язково в ту саму квартиру. Після поневіряння по родичах і дитбудинках вона, вже не дитя, взялася до справи. Будьким, зробити будь-що, але повернути своє. Спершу товаришка Віра вселилась в єдину на той час комуналку в цьому респектабельному будинку. Майно попередніх мешканців розтягнули ще на початку війни, все потрошили, й ніхто поважний вселитися не забажав — то була квартира євреїв. Будинок, як рукавичка, усе наповнювався. Але тільки вона, Віра, мала право тут жити, ненавиділа всіх сусідів — і навіть Стефу, що єдина лишалася з попередніх жильців. Стефа якось втрималася на своєму останньому поверсі — ніхто її не виселяв, а сама вона не мала бажання тікати, працювала акушеркою, приймала дітей незалежно від національності, віросповідання й партійної приналежності — бо були роки, що деякі львів'яни й народжувались вже комуністами.

— А де син-то? — запитує медсестричка.

Та ми з Марусею і самі хотіли б це знати. В нас навіть немає номера. Мама Оля шукала його в записниках пані Віри — нічого. Хоча мав же син залишити матері телефон, ось на такий випадок — якщо в Нью-Йорку загине декілька тисяч людей.

— Приїхав? — погляд хворої раптом здається осмисленим.

Та насправді осмислено вона вже нічого не скаже, хоча й не замовкне майже ні на хвилину.

Мова бабусі Віри схожа на швидке перемотування касети — назад, до початку. А ти вихоплюй уривки. Можна ще їх, як вчорашні газети, відвоквати у вітру, розправити, вигладити, навіть підшити в архів.

Але Маруся поки не слухає. Дзвонить знов і знов лікарям, просить допомоги в сусідки, благає матір — та антикварка Оля більше не прийде. Пані Віра ніхто їй, і це, якщо не враховувати, що вона Олі зламала життя.

А пані Віра говорить. І, бультер'єр знає, що з того вихопить врешті Маруся — які невігадані історії. Пані Віра не може вже боронити від них навіть себе. Говорить різними мовами, наче свята.

Я тягну Марусю до кухні, та Віру чути повсюди — пані Віру, товаришку Віру, Віру Андріївну, маленьку дівчинку Вірку. Стіни товсті, але дверні щілини дозволяють історіям утікати, шукати прихистку. Історіям треба будь-що врятуватися, перестрибнути з майже мертвого тіла в тіло живе й молоде. Це їхній останній шанс.

Я вже розумію потроху: Віра, напевно, чаклунка. Вона розбила пам'ять, наче вітраж, на кольорові скельця. Котрісь із них розтрощила дрібно, щоб вже ніколи... Щось — залишила, милуватися, крутити перед очима. З тих скелець

Віра і викладала перед всіма завжди акуратні, правильні візерунки. Все мало сенс і симетрію, крутився калейдоскоп – аж поки хвороба підкинула скельця вгору. Спогади вирвалися з рук, полетіли під ноги свідкам – лікарям, добрій сусідці Стефі, онуці й мені, пуделю, якого вона не любила ніколи. Калейдоскоп більше не зачаровує, і зі скелець можна спробувати зібрати той самий вітраж.

Ось найбільший, важливий уламок: Віра народилася в цьому будинку з височенними стелями, в будинку з мармуровими сходами, в будинку, де ще за Австрії заgravали, мабуть, із сонцем справжнісінькі вітражі – це всім відомо. Але уламок лягає на своє місце тепер...

Я так і не зміг зрозуміти, куди поділись батьки дівчинки Віри. Про це вона не говорила – бо просто не знала – та й чи важливо це? Було досить способів згинутися. І вони скористались котримось із них. Може, як батьки Надії Іванівни, поїхали до великої України, в обійми до 37-го. А може, їх розстріляли вже в 39-му чи 41-му – якщо ви не йшли до СРСР, СРСР йшов до вас. А може, вони загинули вже на війні. Може, їх прийняли за євреїв або партизанів, чи вони пішли воювати за котрусь із сторін – погану або ще гіршу. І Вірин батько загинув, приміром, у львівському таборі на Цитаделі, геть недалеко від дому, як полонений

Усі квартири в будинку були вже зайняті, документи в порядку – все, як треба, з печатками. Ну, а Віра хто? І вона зрозуміла – ніхто. І тоді вже постановила собі стати

Час ішов, військовий з її, Віриної, квартири став генералом, і на підвищення поїхав в Москву – це був шанс... І Віра домоглася кімнати. Тої, що була колись їдальнею в домі її батьків. Тут приймали гостей, сюди подавали найвишуканіші в світі страви – Віра ще пам'ятала їх смак. Лише відтворити ніяк не могла – ані продуктів, ані рецептів.

Віра не здавалася і шукала – рецептів і способів повернути собі квартиру, хоча б ще одну кімнату, і краще з кухнею. Знала – вона вириває і вигризав своє.

Як брехала, на кого доносила, кому платила, з ким спала, в чому клялася, як просувалась в кар'єрі, як виживала сусідів з її квартири... Яка різниця? Неважливо було, через що переступати, що втратити. Мета все виправдовувала. Втратити Вірі, здається, довелося себе.

Та ось же вона – тут, на ліжку, що заносить сечею. Не товаришка Віра, не пані Віра, не Віра Андріївна навіть – Віра. Може, навіть дівчинка Вірка, та, з якою ще нічого не талосся. Хіба що батько-українець колись давно втратив посаду разом з країною, де народився, – казковою Австро-Угорщиною. Але можна ще купити вітрячок із паперу й принести сюди, додому... Тільки там, де радісна пляма на моїй карті, більше не продають таких вітрячків.

Врешті Віра домоглася чого хотіла. Ця квартира в будинку з височенними стелями справді належить їй.

Дош з кольорових скелець сиплеться нам на голови. Сподіваюсь, Маруся не все зрозуміє, не всі скельця складе.

Ось знала ж, батька назвали на честь святого. Тільки ж у 60-х молились на інших святих. Лик Юрія в обрамленні металевого саява друкували тоді в газетах, у кожній «Правді» – Юрія, спадкоємця Білки та Стрілки. І як я не здогадався раніше?

І хороше ж ім'я. І Гагарін – сміливий льотчик. Навіщо було вигадувати, скажіть, пані Віро?

Сиплються скельця. І з чого я взяв, що оце тепер – правда? Що можна скласти той самий вітраж, як вернутися у той самий дім. Просто візерунок інакший. Притули до очей, покрути, як хочеш, калейдоскоп.

Зустріч

Маруся тепер, здається, тільки ночує на Лепкого. Бреше матері, що до школи, сама – тікає до пані Віри. Одною брехнею більше, одною менше.

Спершу нам трохи допомагає Степ, та скоро вже бурчить – «не наймався» й погрожує навіть здати нас своїй начальниці-антикварці.

Надія Іванівна не бере слухавку – можна б зайти до неї, та Маруся боїться зайвий раз вийти з квартири, навіть зі мною гуляє так коротко, що це неподобство просто. І річ навіть не в тому, що Маруся боїться залишити хвору – річ у телефоні. Насправді тільки у ньому. Раптом задзвонить. Чому б і ні? Батько ж живий. Ну, звісно, гуляє десь, зовсім, як Олексій Цілик після війни.

А Віра все марить – аж поки ненависна сусідка Стефа не прийде вколоти їй заспокійливе. Вона каже, раніше тільки приймала новонароджених, а тепер уже вік такий – треба всіх «випроваджувати потихеньку».

І телефон дзвонить. То Степан, то Оля, то Стефа. Але Маруся на інший дзвінок чекає.

І телефон дзвонить. І цього разу не Оля, не пані Стефа, й не помилилися номером. Телефон дзвонить переможно і чисто, й коли Маруся обережно каже:

– Алло.

Телефон відгукується:

– Алло! Мамо? – голосом батька.

– Тату? Це я, Маруся! Ти... є, – і це вона не запитує.

Він є. Таки сталося диво.

Ні, приїхати доглядати за матір'ю він не зможе – вже аж таких чудес не буває. У нього ж робота. Але він дзвонитиме, обіцяє.

У людей мрії завжди так і збуваються — найгіршим з можливих способів. Марусина мрія — побачитись з батьком — скоро здійсниться.

Батько врешті має приїхати. З самого Нью-Йорка. На похорон.

Пані Віра померла. Здогадалась померти вночі. Її, на щастя, знайшла пані Стефа, а не Маруся. Випровадила, авжеж.

Вона, Маруся та Мама Оля десь там, у помешканні з павутинням під стелею, накривають на стіл. Так, Мама Оля теж. Смерть — добра підстава пробачити.

Тільки мене не взяли. Я все це лише уявляю собі — труну й нечисленних гостей. І те, як кожного разу, коли грюкають двері, Маруся вимовляє:

— Тату?

Мені шкода: Юрась і Маруся побачаться там, без мене, і я так і не знатиму, чим у цю мить пахнутиме їхня кров. Чому мала не взяла мене? Хіба я не поводити? Може, кепський, але...

Біля труни служить, мабуть, панахиду священник з Собору Святого Юра. Дорого, та ж пані Віра би так хотіла — принаймні поки була при розумі.

Я ніколи не чув панахиди. Коли відспівували Велику Ба, мене випровадили на вулицю (чи то вони полковника випровадили, а пес — як завжди, тільки причина, бо хто зважає на пса?). І на похороні комуніста, що жив поруч із Ціликами, ніхто не співав — тільки грав військовий оркестр. Тоді ми зі старим удавали, що просто вийшли гуляти. Полковник теж пам'ятає цей трюк — так, ми йдемо вдавати прогулянку й цього разу. Мені не шкода бути за прикриття.

Тільки полковник тепер йде повільно, та і дійти треба далі. Ми підходимо якраз тоді, коли чоловіки виносять труну. Знати би ще, хто ж з них Юрась? Я чомусь сподівався, що впізнаю його за запахом. Запахом дому і матері, хоч як вдається тому Нью-Йорку затирати сліди.

Пані Віру несуть до автобуса. Автобус смішний: вилуплені від праці на міжміських маршрутах очі, подерті боки. Ось так. Ну, а що ви думали? В цій країні навіть якщо живеш у помешканні з мармуровими сходами чи люстрами з божеського кришталю, на кладовище все одно везуть в ЛАЗі із вилупленими фарами.

Ми з полковником ховаємося серед нечисленних сусідів — не знаю, щоправда, від кого. Хіба що від пані Віри — але вона, здається, не дивиться.

Тоді й з'являється чоловік з валізою. Пахне потом і літаками, і коньяком дешевим. Рейс із Нью-Йорка, певно, затримався. Юрась розгублений.

— Вона вже там, — підказує хтось, вказуючи йому на автобус.

Та чоловік і далі чомусь вагається. Може, давно не бачив таких смішних?

Я принохуюсь — чим він пахне, крізь довгий цей переліт і коньяк? Має ж бути в ньому ще щось. Ну хоч щось. Я ж насправді теж, разом з малою, так давно хотів познайомитися з цим чоловіком.

Полковник тягне мене назад.

— Дом! Не можна!

І Юрась кидає погляд на мене. А тоді наважується — заносить валізу до смішного автобуса. Мабуть, боїться віддати її сусідам, чиї обличчя вже й не згадає.

Так ідуть: автобус із вилупленими очима, соснова труна та американська валіза. Юрась вмощується на сидінні навпроти доньки, простягає їй руку поверх труни. Маруся, звісно, не бачить. А він чомусь не здогадується торкнутись її руки. Автобус рушає, і я не бачу, чи Оля підкаже їм — чи мала подасть батькові руку?

Хай там як, ось так вони й познайомилися нарешті.

Звісно, Юрій Андрійович вижив 11-го вересня. Ризик був невеликий — замість власної фірми на сто п'ятому поверсі насправді було жовте нью-йоркське таксі. Юрась просто пожартував, похваستався доньці — і забув, що збрехав. Він обов'язково би подзвонив раніше, якби тільки міг подумати, що хтось за нього аж так хвилюється.

Та Маруся теж наче виявилася ще й якою брехухою. «Чому ж ти мені не сказала нічого? — дивувався батько. — Ми ж говорили по телефону. Якби ж я знав...»

— Він не знав, — шепоче мені Маруся. — Тато справді не знав. Справді.

Так-так, звісно, звідки б йому дізнатися? Це все пояснює. Пояснює, чому батько надіслав Марусі «Нью-Йорк» — скляна куля зі Свободою та неушкодженими ще Близнюками досі стоїть на підвіконні в квартирі на Лепкого.

— Він просто не знав, що я не бачу. Йому ніхто не казав. Він питав: «А як у Марусі справи?», а пані Віра, царство небесне, відповідала: «Нормально. Як завжди!» І батько не знав... Я ж теж не сказала йому нічого такого.

І я відповів би Марусі, що батько її не дуже й розпитував. Але я не говорю, тому що тут скажеш? Люди так часто «просто не знають» того, чого просто не можуть не знати, — час уже й звикнути.

Речі, що вижили

Маруся завжди любила бути поруч із матір'ю — попри надмірну опіку, попри всі наші секрети та втечі. Колись давно вона уроки історії слухала на

останній парті, а потім просила — Оля і досі згадує, — «мамо, розкажеш ще раз все, як було?» І мати розповідала, вже вдома, як казку на ніч.

А тоді ми мерзли й обливалися потом у бляшанці кіоску — вслухалася в іншу бувальщину, справжню, незаперечну.

Тепер — обережно пересуваємось антикварною лавкою. В крамниці все одразу — речі й історії, в найдивнішому поєднанні.

Та я ось що думаю. Я тут або помру, або виживу й вже тоді — звикну. Мене не хвилюватиме вже нічого — ні в місті, ні, певно, в цілому світі.

У крамниці зачинені вікна: Генріх вважає, волога та вітер шкодять старовині. Тож минуле заносять і заносять всередину, а втекти йому — нікуди. Сліди зливаються в довгу історію — зовсім безглузду, без координат часопростору. Паморочиться в голові. До вечора пересташ чути, читати — тому ще й можеш дихати. Та історики ж не бояться минулого, а льотчики — висоти. Тож, мабуть, я маю шанси на справжню байдужість. Одного дня я вже не зважатиму на сліди.

— Мамо, а це що? Не можу впізнати...

— Не розбий тут нічого! — замість відповіді кричить доньці антикварка.

Бо ж хто вона ще тепер, наша Оля — вона антикварка. Вона пахне цим мішаним пилом і чужими, до бультер'єра чужими, речима. А грошима вже пахне давно, ще з часів кіоску — тільки тепер прибуток належить їй. Вона більше не пахне, як Мама Оля.

Зазвичай діти віддаляються, відпускають, відштовхують своїх матерів. Оля ж сама виростає зі священного для людей, але замалого їй слова — «мама». Віддаляється від Марусі, і страшно, хоч думаєш, ні, ніколи не відштовхне, але все-таки це різке «не розбий тут нічого!» лякає Марусю. Можливо, їй навіть здається, наступної миті матір крикне так само, як люди на вулиці: «Що, не бачиш, куди ідеш?» Так, вона все ще не бачить, а значить, мусить запам'ятати.

Антикварка ніби випадково торкається брошки в себе на грудях — срібні пелюстки, гранатова серцевина, харківський ювелірний, 61-й рік — перевіряє, чи не розстібнулася часом — не розстібнулася. Тільки дарма поколола палець. Жінка зітхає, береться розбирати ще одну коробку із мотлохом. Таке враження, останнім часом Генріх знаходить їх на сміттєзвалищі. Вже здається, нічого не буде — аж ось, радість для неவிбагливих нумізматів. Ольга командує помічників: записуй.

— Так, десять злотих, 1933-й... П'ятдесят — 39-й. 1941-й рік — сто злотих... Ти записав?

Дивно, так, ніби час у цьому місті постійно дорожчає. Біжи, живи — скоро часу не купиш за жодні гроші. Ольга присуває до себе зошит, звіряє роки — в помічника замало досвіду, аби довіряти, — прикидає ціну. Якщо розповісти історію про ось цю обручку — велике кохання, війна, він — єврей, вона — українка, чи навпаки — можна просити триста. А Ленін... Він з кабінету енкаведешника, Ленін — свідок. У нас є програма захисту свідків?

Ні, антиктарка Оля не бреше. Вигадує? Так, вигадує. Але навіть якщо не цей, були ж бюсти Леніна в кабінетах? І любов – мусила бути. Це, можливо, правдивіше навіть, ніж те, що пишуть в підручниках.

Якщо Цілики залишаться в цьому місті, одного дня хтось принесе до крамниці брошку з гранатовою серцевиною. І нова продавчиня легко щось збреше про історію антиктарки Олі...

Порцеляновий хлопчик з серванта дивиться зверхньо і на малу, так вже виліпили його на Дулевській фабриці. Маруся всміхається, як завжди, і йде прямо на нього. Похитнеться сервант з відчиненими дверцятами, і хлопчик, зависокий для свого віку – хоча, з іншого боку, йому вже за п'ятдесят – втратить на мить рівновагу...

– Марусю! Стоп!

Дівчина завмирає.

– Ти колись зможеш тут працювати нормально? – шипить антиктарка.

Маруся мовчить. Ні, сліз немає – тільки тягне солоним, як з моря. А очі сухі. Ті трюки, яким вчать радянських полковників, передаються потім їхнім онукам. Тільки ж шкідливо це – гіркота збереться всередині, ось як у Маші, цеглинки з Берлінського муру, – і теж утечеш.

Оля не одразу помічає, що щось не так – вся в роботі. Але помічає таки. Перетворюється на матір, кидається до доньки, не боїться не те що наступити мені на хвіст, а й перекинути якийсь безцінний креденс:

– Марусю, ти вибач. Це ж я для тебе... Все. Щоби ти одужала. Це ж все не мета. Мета – ти. Послухай, я вже зібрала грошей... Усе нарешті йде добре. Розумієш, нічого не було добре від самого... – вона запинається.

Що антиктарка хотіла сказати доньці? «Від самого твого народження»? Чомусь саме так мені думається. Степан іде в дальню кімнату – вдає тактовність. Оля продовжує:

– І я ще продам деякі наші речі. Я продаватиму, як божевільна. І ти поїдеш до Берліна на операцію, я клянуся. Я навіть уже дізналась про все. Навіть відправила їм результати обстеження.

– Я не хочу в Берлін, – сіпається Маруся.

Вона ж так і від німецької мови сіпається – зустрічали ми одного разу німецьких туристів. Усі ці «schnell!», «hande hoch!» у радянських невидимих фільмах надто на неї вплинули.

– Я знаю, ти не дуже любиш Німеччину. Але це ж минуле. Маша он в Німеччині скільки жила. І головне, там можна вилікуватись. Так вже є... Ми перемогли їх, а вони – себе. Поїдеш. Ми разом поїдемо. Потерпи ще трохи.

Вони обіймаються, не стидаючись Степана та випадкового покупця. А на собаку-то, ясно, ніхто не зважає.

Задача Молінью

Генріх гойдається в кріслі, закинувши ногу на ногу. Його елегантний костюм ще пахне руками швачки, а туфлі — китайським клеєм. Тільки окуляри старовинні й більше пасують антикварній крамниці, а не живій людині. А втім, якраз Генріху вони личать.

Старий антиквар виглядає франтом — тримається, хоча здоров'я підводить. Оля часом тижнями заправляє в крамниці сама. Та пан Генріх тепер спадкоємиці довіряє. Вона, мабуть, таки знає, що продає, — інакше не було б успіху, правда ж? Але зараз, гойдаючись в кріслі, яке все ніяк не купують попри старання Олі, Генріх чомусь хвилюється. Невже — а я давно цього чекаю — він дізнався наші маленькі секрети великих продажів? Це ж мало колись статися.

— Олю, а ви думали, що буде? — починає він, і я завмираю: — Ну ось повернеться зір...

Я видихаю з полегшенням — Генріх не за правду переживає, а за Марусю.

— Як це, що буде? — не розуміє Оля. — Щастя, радість. А що ж іще?

Генріх встає, ходить перед прилавком, спираючись на тростину. Раптом зупиняється й знову сідає в крісло, здимаючи у повітря ще більше пилу:

— А задачу Молінью ви пам'ятаєте, Олю?

Пил танцює на сонці перед самим моїм носом.

— Я лише нитки знаю такі. «Муліне» називаються, — буркає жінка, вона терпіти не може, коли Генріх заводить свої ці «розумні» балачки.

А Генріх всміхається. Не помічає, як стискаються кулаки, як звужуються зіниці, як запахи чорнила та крейди — старі запахи ще з тих часів, коли особливо нахабних Олі ще можна було просто вигнати з класу чи викликати до дошки — заповнюють повітря. Генріх собі просторікує, наче й забувши про співрозмовницю:

— Якщо людина, сліпа від народження, раптом прозріє, чи зможе вона впізнати все те, що знала раніше? Знала на доторк, на звук. Чи впізнає вона хоча б найпростіші геометричні фігури? А тим більше монети, прикраси, значки... Та навіть себе у дзеркалі. Це ж величезний зсув у сприйнятті, адаптація до іншого життя, яку можна порівняти лишень... Навіть не знаю. Такий досвід — це ж просто...

Генріх іще говорить, а я вже думаю, як стати невидимим, щоб раптом від Мамаї Олі не перепало й мені. Та антикварка не пускає назовні свою гіркоту. Просто нагадує, промовляє свій символ віри: Маруся лише тимчасово не бачить...

— Дванадцять років, meine liebe! Дванадцять років! — перебиває Генріх.

— Знову ця твоя німецька, — дратується жінка.

— Вибач, я ж просто за вас хвилююся, — виправдовується старий.

Впевненість раптом зникає, і він стає схожим на одного старого полковника, що боїться й рахує своїх каченят. Інших «каченят» у Генріха немає, хіба Марік, племінник трюквідний, але й він кудись запропав, усе тікає від когось.

— Олю, ви ж не гнівайтесь на мене. Просто я все думаю-думаю... Ви життя підпорядкували одній меті. Але ж, подивіться, Маруся така розумниця, і вона... щаслива. Наскільки це, звісно, можливо. А імовірність ремісії все-таки невелика і треба бути гото...

— Мені треба працювати! Тут тепер дуже складний облік, бо обіг товару геть не такий млявий, як, знаєте, був колись, — й Оля ховається за обліковим зошитом.

Ледь відштовхуючись від підлоги тростиною, Генріх усе розгойдує крісло, забувши навіть, як боїться його зламати, заплющує очі. Він, певно, дивується, як непомітно Оля стала тут господинею, й як швидко стала йому рідною. Він, може, навіть для того й хворіє — скоріше померти, залишити Олі крамницю, не плутатись під ногами — ось і назбирає вона на лікування доньці. Хоча це ж він дзвонив у Берлінську клініку, він єдиний із них знає німецьку — намагався вчити Марусю, в такому віці, мовляв, ще так легко вивчити мову, та вона, ясна річ, пручалася:

— Вибачте, пане Генріху, але я її ніколи не полюблю, — казала, — вашу німецьку. Після всіх цих «hande hoch»-ів у фільмах, як ви її переносите? Ви що, не дивитеся кіно про війну?

Пан Генріх старався відповідати Марусі обережно, та я вже почув, що вся його кров отруєна — видно, він просто давно, набагато раніше за Олю, навчився не випускати гіркоту назовні. Навчився не пахнути страхом, замкненим простором, сечею та ненавистю.

— Кіно? — запитав старий. — Ми почали торгувати колись зі своїх власних речей. Батько на материні прикраси виміняв наші життя. Знаєш, німців важко купити. Кіно! Німецька мені легко далася, Марусю. Легко... Вона ж, знаєш, схожа на їдиш...

І більше нічого він не сказав. Справжні історії люди чомусь так неохоче розповідають.

Чи то мені все трапляються неправильні люди? Та воно й ясно — я ж неправильний пес.

Розділ 12

Календар

Під кінець 2001-го Мама Оля й Маруся поклеїли в квартирі на Лепкого нові шпалери. Стало гарніше, хоч запах клею – лайно. Втім, цей дім уже, мабуть, не зіпсуєш нічим. І ось немає тепер квадратного сліду від всіх тих календарів, і можна обійтися без них. Зрештою, сама ідея міряти час картинками на стіні – це вчорашній день.

Археологія

Нема чого так хвилюватися, так вже бувало. Чужий уже був на городі, навіть нишпорив у теплиці. Та й компанії молодих людей часом гуляють тут, забрідають випадкові туристи. Хтось шукає кладовище військовополонених, хтось – просто пригод. Вам не сюди – полковник роздратовано вказує заблукалим дорогу:

– Хіба не видно, що тут город, а не цвинтар?

Та ці чужинці не заблукали. Їх троє. Літня пара: він давно пахне нею, вона – ним, і обоє – цілим букетом хвороб і містом. На старій – смішна біла панамка, на старому – смішний солом'яний капелюх. Третій чужинець – чоловік молодий і зовсім звичайний, наш, пахне діловитістю та одеколоном, купленим, мабуть, десь на Краківському базарі.

Трійця зупиняється біля нашої огорожі. Вони дивляться – хоча на що тут дивитися? Ніколи не бачили пуделя серед грядок? І я відступаю в тил, до теплиці, де летить у стіну з брезенту старий полковник. Хай начуваються, за мною все-таки авіація.

– Песик... – каже стара – англійською, хай мені бультер'єр. Мій рівень дозволяє зрозуміти гиденьке «doggy» – таке назвисько личило би якомусь Лумпу, а я пес великий, навіть занадто. Який я вам песик?

– Доброго дня! – гукає молодший прибулець кілька разів. – Певно, не чують. Але ж раз є пес, і господар має бути десь тут. Може, я зайду й загляну до теплиці?

Ні, нам тут бракувало тільки американців. Сподіваюсь, міжнародного скандалу та ядерної війни через наш винищувач не станеться? Вже ж ніби завершилася Cold War.[4 – Cold War – з англ. «холодна війна».] Хоча що я тямлю в геополітиці...

– Може, й нема господаря. Глянь, який він брудний. So dirty... Це, певно, бездомний пес, загубився або вигнали.

– Г-р-р-р, – я починаю панікувати, та, на щастя, чую знайоме клацання. Шелестить целофан і шипить брезент. Зараз побачиш, полковнику, яка в тебе делегація на городі. Казала ж Оля, щоб ми сьогодні сиділи вдома – не послухався. Ні, точно буде скандал – хоч би не міжнародний.

Першим заговорив наш, той, що облив себе одеколоном, вочевидь, готуючись до зустрічі іноземних гостей. А гості, виявляється, аж з самого Сан-Франциско.приклеєні до землі. Але, коли бачать нас, то погоджуються. Поставте себе на моє місце. Дайте нам дозвіл... Please. Ми ж все одно доб'ємося. Якщо треба, то в мера дозвіл візьмемо. Тут же рідні... Ви розумієте? Свідки їх бачили в пересильній тюрмі. А тут їх...

– Звідки ж ви тут взялися? – шепоче полковник.

Гості – львів'яни.

– Пан Андрій і пані Роза, – представляє їх молодик.

Вони народилися в місті, та мусили з нього тікати. Тепер у них тут дуже важлива місія... «Mission impossible», я би сказав, – провести розкопки тут, на Замарстинові, зокрема і на ділянці полковника Цілика. Чужинці геть божевільні – можу погодитись зі старим:

– Ви з глузду з'їхали? – перепитує він.

Кулаки вже стискаються, гнів труїть свіже повітря – від такого гніву, буває, не родить на городі картопля. В моєму старому, здається, є додатковий інстинкт, щось схоже на самозбереження, от тільки зберегти треба не тільки себе, а й землю. Але також, звісно, приховати від гостей заіржавілу таємницю позаду.

І старий полковник розпалюється не на жарт. Дозволити вести розкопки на цій ділянці? Працювати кому? Ар-хе-оло-гам? Рештки динозаврів шукатимете? Ні, точно здуріли.

– Але це ж дуже важливо, – виправдовується отой, що наш, вочевидь, підприємливий аспірант якого-небудь факультету тої-таки археології. – Не лише для цієї родини, а й для історії. Розумієте, є ділянки, позначені свідками. Деякі ваші сусіди вже...

Та полковнику не потрібні пояснення іноземних пройдисвітів. Перекопувати його землю? Ні, йому вистачило вже тих шахраїв, що намагаються пробратися до його квартири.

– Геть! І звідки ви тут взялися на мою голову? – повторює він знову.

Але диваки не здаються. Жінка навіть почала схлипувати. А старий в капелюсі раптом говорить до полковника українською, досить вільно, хоч і з акцентом. Та полковник нічого не хоче знати, він же сказав уже: це його земля. І тоді чоловік в капелюсі теж, як полковник, кричить, так, що, здається, лякаються навіть його супутники. Кричить, що в його любої Розі не залишилось в місті нікого й що ніхто не знає, чи батьків її розстріляли в гетто, чи, може, відправили в Белжець? І якщо відправили, чи дожили вони до того, аби зайти в газову камеру чи, може, померли раніше, у вагоні? І думати про це більше немає сил. А сам чоловік в капелюсі — українець, батько й дядько — священики греко-католицької церкви...

І тут я згадую одну з численних Олиних вигадок — ту, з якою вона продала обручку з цирконієм одній літній парі, чимось схожій на цю: «Якщо розповісти історію про цю обручку — велике кохання, війна, він — єврей, вона — українка, чи навпаки — можна просити триста». То невже вони справді є — ці закохані?

Але ні, Роза й Андрій у Львові були дітьми, вони познайомилися вже там, у Сан-Франциско. Та й на пальці у Розі, здається, справжнісінький діамант.

— Роза вже ніколи нікого не знайде, але поїхала зі мною в цю складну подорож. Краще знайти хоч щось, хоч когось, — вже спокійніше говорить містер Андрій зі смішним акцентом. — Спочатку городами ходив Павло, наш помічник, — він киває на аспіранта. — Але дачники відмовляються, а я не розумію чому...

— Для чого ви все це мені кажете? — хоче зупинити чоловіка полковник, та чоловік із Сан-Франциско (чи то чоловік зі Львова?) не хоче спинитись: — Люди тут ніби

Кров прибульця тхне відчаєм. Та найдивніше те, що і кров полковника тепер пахне так само. І я боюся за нього — серце ж. Він же просто не може дозволити ці розкопки, навіть якби й хотів. Літак, певно, не лише пахнув, а й виглядав вороже. Вони так тоді і не познайомились. Та й допомога археолога виявилася непотрібна. На ділянці ж не було нічого.

— Ви здуріли, — повторює він, та виходить уже зовсім непереконливо. — В мене тут... В мене... Грядки, картопля... Моїй родині хто ж їсти... Балаган! — полковник задихається, замовкає, дивиться кудись — крізь непроханих гостей, крізь сусідські паркани, кудись далеко на схід.

— Тут їх розстрілювали, — повторює чоловік у смішному капелюсі.

— Німці? — питає полковник, і, я думаю, що, може, він і погодиться попри все. Тільки куди подіне літак? Бо справді може вийти скандал.

— Знаєте, ймовірно... — американець раптом вагається.

Мабуть, щось у полковнику його насторожує. Може, військовий плащ, що висить при вході в теплицю? — Бачите, свідки не можуть сказати точно, вони були дітьми, і...

— Не німці. Енкаведе? — питає полковник.

Усі кивають — і тут же лякаються. Бо старий знову мовчить. Жінка вирішує втрутитися:

— Ви не хвилюйтеся, — тарабанить своєю англійською, хоч їй самій не завадила б ця порада. — We will pay you.

— Вони вам заплатять, — перекладає її слова молодик.

Дарма вони це, не варто було про гроші. Треба знати полковника. Він наче знову сказився:

— Не треба мені платити! — кричить. — Подуріли! Це мій город. Це моя земля, — полковник махнув на гостей рукою й поплівся геть.

— Ну пожалуйте! — прокричав раптом Андрій російською.

Старий озирнувся:

— А чого ви до мене російською раптом? Думаєте, мова щось змінює? Думаєте, що я... — він мовчить, ніби видобуває з пам'яті щось важливе чи, навпаки, ховає. А тоді вказує пальцем на землю під гумаками: — Хто там у вас?

— Так батько ж. І брат його.

Я знаю, про що мій старий думає. Він сам так ніколи і не знайшов... Його батько був і вже залишиться «зниклий без вісти і без толку».

— Добре. Але під теплицею копати не будете. Там цінні... рослини цінні. Знайдете тут, то знайдете.

— Але ж... — пробує торгуватися аспірант.

— Я вам сказав. І тільки в моїй присутності. І щоби без вибриків.

Вибриків не було. Були люди з лопатами та ящиками. Ящики готували для кісток.

— Навіть не підходьте сюди. Дом! Охороняти!

І я охороняв. Навіть гарчав, коли хтось наближався до літака — аби полковник почувався спокійно. Я вглядався в розриту землю — без цікавості, якщо чесно. Я ж то одразу знав, що там є під гумаками полковника, а чого немає.

А за якийсь час до нас на город ступила — хто б ви думали — Надія Іванівна.

— Доброго дня, — я знаю, вона впізнала полковника. — А я археолог. Мене попросили допомогти тут... А ви... Вона, певно, хотіла перепитати, чи полковник часом не дід її маленької подруги. Та полковник, боронячи свій

— Хіба що там... — несміливо сказав хтось, вказуючи на величезну теплицю.

— Ні! — закричав полковник. — Не можна там! Звідки ж ви тут взялися на мою голову?

Перекопувати не було сенсу. Та й перекопувати насправду теж. Люди пішли.

— Город мені загубили... — бурчав полковник і поспішав додому. До біса врожай і американські гроші. Головне, таємниця залишилась таємницею. Поки що. А гроші можна віддати Олі — в скарбничку для лікування.

Чи, може, вистачить на коробку приводів для винищувача?

Небо

Собаки в небо не дивляться. Хіба що у небі качка чи інший якийсь птах. Але винищувачі, звісно, не дичина, тож псу немає на що глядіти.

Ви спитаєте, а чого ж ми тоді з Марусею прийшли туди, на Скнилівський аеродром? Що забули на авіашоу незряча дівчинка й пес? Так, краще було б, якби ми залишились вдома. Та ми дуже хотіли бути там з нашим старим.

Він аж сяяв. У той день взагалі все сяяло — наш полковник, і сонце, і техніка. І заздрістю до молодих пілотів кров старого майже не пахла — майже.

На аеродромі гули, злітаючи, літаки і гули натовпи. А керосином тхнуло аж так, ніби тисячу впертих полковників розізлилися разом.

Люди задирали голови, діти тицяли в небо пальцями. Всі, крім Марусі, мружились. І посміхались всі. Солдатську кашу із запахом згірклого масла — військовий делікатес — накладали у металеві миски усім, крім мене. Каші мені остогидли, та в животі урчало — а може, це джміль пролітав біля мого вуха. Я ліг на траву, міркуючи, що Маруся могла б поділитися, а вона сиділа, схрестивши ноги, і наминала кашу. І я задрімав на сонці.

Полковник десь вештався зі зграйкою таких самих льотчиків-пенсіонерів. І Оля кудись запропала, обіцяла скоро повернутись — може, хотіла швиденько купити декілька антикварних АН-ів.

Спека пахнула солодко потом і дешевим дезодорантом. Все було добре. Так добре, що тільки це мало насторожити.

Той літак вже летів над нами. Я не бачив — собаки ж не дивляться в небо. Тільки страх, оглушаючи, вдарив мене у ніздрі.

Винищувач летів на рівні моїх очей. А вітер приносив заблукалі сніжинки з високих тополь.

Винищувач летів крізь людей, крізь їхні паперові тіла, які раптом нічим не пахнули. А від землі піднімався запах сухої трави й волошок.

Винищувач вибухнув — але я і тоді не вчував вибуху. А солдатська каша все пахнула згірклим маслом в гарячій мисці.

Зависнули в небі білі парашутисти. Люди бігли й кричали. І пахнули тільки солодким потом і тими своїми дезодорантами.

І я теж кричав, і Маруся. Я тільки не міг розібрати, що саме вона кричить. Здається, вона все повторювала питання:

— Це літак? Це літак? Це літак?

Оце мене чомусь і вразило найсильніше. Я подумав, як вона знає? Я хотів, щоби вона не знала. Понад усе хотів. Аби вона теж чула тільки запах трави й волошок.

Але все одно — прибіжить Оля, вона, як завжди, щось вигадас. Забере нас із цього поля, де звідкись взялись у кінці липня сніжинки з високих тополь. Маруся повірить: в останню мить літак стрімко піднявся в небо, він витягнув — так, як колись її дід, проти законів фізики. І поки мала у це віритиме — так буде. Тільки Іван витягував над безлюдним степом. Бог теж, вочевидь, любить тишу — дива не стаються при свідках. І навіть із щасливчиками.

— Це літак?

Я не можу відповісти Марусі. А Оля з'явиться, і щось вигадас. Оля ж з'явиться?...

Люди тікають. Люди штовхають, не помічають дівчинку і собаку. Люди шукають своїх. Йдуть туди, де винищувач виконав свою роботу — не там і не так — але винищив. Люди шукають своїх. І на мить, прости Господи, я розумію, за що полковник тебе недолюблює. Треба вибиратися звідси. Я за Марусю відповідаю. Можливо, тільки я тепер і відповідаю за неї. Може, нам теж треба шукати своїх? Тільки як? Серед усього цього...

Я ж не візьму тут слід, я чую тільки запах сухої трави і згірклого масла, і дешевих дезодорантів. Я знаю, треба вдихнути, наче розплющити очі. Припинити цю захисну реакцію. І я вдихаю, вдихаю, вдихаю — і задихаюсь. Я не можу видихнути цей жах.

Заспокоїтись і згадати: руки полковника пахнуть землею з городу на Замарстинові, яблуками і хлібом. Руки Олі — старими речима, переплутаними історіями, рожевою помадою і книжками. Люди пахнуть собою. Навіть якщо люди померли, вони ще деякий час пахнуть собою — аж поки не полетять на небо.

Ми йдемо шукати — яблука з хлібом, книжки, старі речі, помаду. Ми йдемо.

Ось чоловік. Це не наш старий — ходімо, Марусю, далі.

Ось жінка. Лежить донизу лицем — у джинсах, як в Мами Олі, в чорному ліфчику. Ні-ні, я б упізнав. Хоча чуття пропадає й з'являється знову, так, наче радіохвилі у нашій мушлі. Ш-ш-ш.

— Заберіть звідси собаку!

Ш-ш-ш. Тихіше, я й сам хочу піти. В цьому галасі ми нікого не знайдемо. Серед рук, ніг, очей, розкритих ротів, — якби я міг говорити, я так і сказав би Марусі. Чи ні, якби я міг говорити — я би тепер брехав. Я би тепер... Ми з Марусею не можемо залишитися самі. Як я її берегтиму? Як я її відправлю на лікування в Берлін? І досить уже втрачати усіх по черзі.

А люди шукали своїх. Виходили на сцену, до мікрофона, вигукували чиїсь імена:

— Андрій! Андрій!

— Таня! Ну Танечка...

— Маруся! Маруся, где ты? Папа! — крикнула Оля.

І я подумав, чому російською? — вона ж уже українською так добре говорить. Яка ж недоречна, незграбна думка в такий момент. І ось Маруся та Оля вже обіймаються біля сцени. Коли кінець світу, стає зрозуміло, що справжнє — це все-таки поміж людьми.

Мама Оля знову піднімається до мікрофона — кликати батька, повідомляти у порожнечу: з його качками все добре. Тільки ніхто не відповідає. Маруся гладить мене і просить: той дзвінок.

— Не вий, Доче, ти лякаєш людей.

Пробачте. Пробачте мені, будь ласка.

Полковник так і не відгукнувся. Ніхто не бачив старого Цілика.

Мама Оля носилася між лікарнями, моргами й чим там ще. Проривалась, мабуть, назад, на аеродром.

Ми з Марусею вдома чекали дзвінка — і дзвінки були.

— Як полковник повернеться, передай, це Карімов, з Легниці...

— Як Цілик повернеться, передай, це Артем Тихенко...

— Як полковник повернеться...

— Як повернеться...

— Як...

А потім був

— Привіт, — і довге мовчання.

Телефони нічим не пахнуть, крім рук і пластмаси — пахнуть люди, що тримають в руках телефонні слухавки. Я все зрозумів.

— Маша? Машуня! Де ти? Де ти, скажи?

— Ви там... усі?

— Ні, я сама. Маша, де ти?

— А де... Де всі? — питала старша Марія, вісім років потому, як пішла з валізою, не взявши з собою ключів. — Марусю, де всі?

І Маруся розповідала: Ба — лежить за містом на цвинтарі, Тамара — збирає в Іспанії мандарини чи апельсини, Мама Оля — зараз бігає в пошуках батька, а зазвичай працює в своїй крамниці, сама Маруся — вчиться в тій самій школі, зустрілась з батьком, мріє вивчати літературу. І всі дуже-дуже скучили.

— Ми так скучили за тобою. Ми всі так горювали. Ми... Ти тепер повернешся?

— Ні, я просто побачила у новинах... Я ж розумію, що ви всі попретесь дивитись на літаки... Бабуся померла... А як же дід?

Маруся наче навмисно тягне розмову, ніби вона у фільмі про американську поліцію. Обладнання зафіксує, звідки телефонує втікачка, і ми її тепер неодмінно знайдемо. Вона ж нас знайшла — попри депортацію на чужий телефонний номер. Варто було лишень дочекатися оновлення телефонних довідників.

Коли в слухавці залишаються тільки гудки, мала опускається на підлогу поруч зі мною:

— Він знайдеться, не бійся, — каже вона про старого. — Навіть Маша тепер знайшлася.

Тільки пізно вночі, коли Оля вже вдома, в квартирі на Лепкого лунає дзвінок з лікарні:

— Так, я його донька! — кричить Оля в слухавку. — А він... Так, дякую, виїжджаю!

І вони виїжджають в кардіологічне відділення на далекій Топольній. А я залишаюся сам. Хтось дзвонить — товариші Цілика чи Тамара. До Іспанії ж, певно, теж дістались новини.

Ніч довга. Я не сплю й думаю, чи інші також не сплять. Оля, Маруся, Тамара й Маша — де б вона не була. Чи ми разом, хоч і далеко, чекаємо на новини?

Вранці жінки повертаються, з лікарняним запахом.

Минулося — просто серце. Те саме серце, якого всі так боялися. А за три дні повертається й сам полковник:

— Мене ще хвилин за п'ять до того серце схопило, й наші мене відвели у тінь, під тополлю, — розповідає. — Я наче передчував. Серце передчувало.

Щасливе серце щасливчика.

Старий все бачив: «Та що ж ви!..» — кричав пілотам СУ-27. Але вони не чули. Сталося те, що сталося — й про це Цілики говорити бояться.

Старий не міг підвестися. Задихався. Зі сцени кликали рідні — він чув. Тільки не міг відгукнутись. Кора дерла спину, а спрага — горло, Бог, якого він так незлюбив — серце.

Про полковника всі забули.

— Коли молоді гинуть, людям байдуже до старих. Це і правильно, — каже.

Повітря хиталося, і полковник йому шепотів: нахилися ближче, мені би хоч трохи вітру. Дихати б. А тоді — все зникло.

— Мені снівсьа хороший сон. Хлопчик, маленький такий. Рудий, клаповухий, схожий на мого брата. А може, й на мене схожий. Так виглядав би мій син... або внук.

Хлопчик зі сну не слухався, накидав зірок у колодязь, просто зняв їх із неба — й накидав. Полковник сварився: не можна, що як захочеться пити? Треба виловити зірки. Я не хочу пити, відповідав упертий малий. А я так хочу, — плакав старий полковник. Він прокинувся вже в лікарні. Й ще довго ніхто не приносив йому води — всі в лікарні були зайняті.

Зайве пальне

Маша якось розповідала мені одну з тих історій, які дорослі просто так не розповідають. Про дитинство згадують щось таке миле — про запах мандаринів чи вітер з першого моря. Хіба розповідають про першу смерть? Але Маша розповіла. Мені — це ж усе одно, що нікому.

Перед самим від'їздом з Німеччини раптом прийшла зима. Маша куталася в трохи завелике пальто — мати з вітчимом тоді все скуповували на виріст. Було холодно, й Маша підбиралась все ближче — не лякав навіть запах. Так цікаво було роздивитися зблизька, як горять бензинові калюжі.

А калюжі рвалися вгору, спалювали тонкі сніжинки в повітрі. Ромка Лисицький не боявся стрибати. Дарма що на фото такі тонкі плечі й руки, дарма, що генеральський син. Маші навіть здавалося, саме він і вигадав ту розвагу. Втім, можливо, вона завжди поміщає Ромку у центр, неважливо — аркуша чи історії.

Пальне просто не було куди подіти. Тоді в радянських військах взагалі раптом з'явилося багато зайвого. Подейкували, один з генералів здав на металобрухт бронетранспортер. А інший — легендарний КраЗ обміняв на два мерседеси. Ромка казав, це неправда. Може, і так. Тітці Галині принаймні іномарка так і не перепала.

Цистерн з паливом у Союз відправили всього кілька, якщо взагалі відправили, — намагалися все використати на місці, наприклад, продати. Під кінець навіть виливали паливо просто в німецьку землю.

Радянська військова частина вже залишала Німеччину. Тож ті діти були там випадково — останні радянські діти. На марки раптом об'єднаної Німеччини батьки купували їм речі на виріст, так, щоб вистачило надовго — назавжди. Хтось навіть купив п'ятирічній донечці вечірню сукню в лелітках на випускний; батьки Маші роздумували, чи не взяти про всяк випадок весільну сукню?

— Не взяли, — Маша вдала, що сміється.

Усі знали, в Союзі таких суконь, курток, кросівок ніколи не було. Щоправда, самого Союзу теж уже не було, але у військових містечках в це достеменно ніхто не вірив, — окрім, звісно, тих, хто обмінював КраЗи на мерседеси. Втім, Маша вірила Ромкові...

Одне слово, в спорожнілому гарнізоні було трохи зайвого бензину, а в радянських дітей, що ще залишалися у Німеччині, — трохи фантазії та багато часу. Тож за порожніми боксами щось палало, доки останні дорослі зосереджено розбирали, купували, обмінювали і пакували.

— Вона дівчинка. Вона не стрибе, — сказав хтось з хлопчаків. — Дівчонка!

Ті діти не знали про давнє свято Івана Купала, коли стрибали через вогонь і хлопці, й дівчата. Стрибали, навіть взявшись за руки — вогонь поєднував. Вогонь очищав — все списував, як війна.

— Вона не стрибе, точно! — піддакнув товаришу Ромка.

І наша Маша стрибнула. Вона ж і тепер смілива. І з дому втекла так, наче просто перестрибнула на інший бік.

Але ж справді — дівчинка. Волосся в неї було надто довге, аж до сідниць. Його майже й не обпалило. Просто злякалася, просто збилося дихання, просто обвуглені кінчики довгих кіс.

— Ну от, тепер батькам пожаліється... — буркнув хтось.

— Не пожаліюсь, — сказала Маша.

Тоді хлопці й взялися під'юджувати один одного. Стрибати через невеличку калюжу було тепер завданням, яке під силу й дівчаті.

— Дивися, косу не обпали, — кричали й стрибали все далі крізь вогняні лабіринти. Сміялись. І Маша стрибала з ними — тільки шарфом підв'язала довге волосся. Хлопцям стало замало стрибків.

— Усі ці калюжі — дурня! — сказав хтось.

Маша вже і не пам'ятала хто. Дітей лишалося мало, із різних класів...

— І хтось запропонував: «А якщо патрони у вогнище? Хто не боїться?» Ні, я їх відмовляла... Але не дуже. Я збрехала Ромкові, що в мене болить живіт. І він пішов зі мною, провести мене додому. А що ще було робити? Ну не жалітися ж? Ми ж не стукачі якісь.

Того хлопчика, якого тоді убило, Маша не знала. Його фотографія потім висіла у порожній школі — німецькі діти, мабуть, ще застали її на стіні.

Це така дивна розвага — кидати патрони в багаття. Як російська рулетка, тільки безжальніше. Летітиме в будьякий бік, і вже не зупиниш нічого. Це як розпочати війну.

Хлопців лупили батьки. Навіть нечесні генерали, можливо, відклали задля цього свої бронетранспортери та мерседеси. Хлопців обіймали матері, забули на час про останні покупки, про валізи, що відмовлялися застібатись.

А потім усі повернулися до Союзу — тобто до України, Грузії, Казахстану, Вірменії, Росії... Все починалося наново. Тільки всередині все, мабуть, було в людей старе. Нікому нічого не списувалося, крім генералів, — і навіть якщо стрибнути через вогонь.

Машині шуби

Маша подзвонила знову, обережно перепитала, чи знайшовся дідусь, — і так знайшлася сама.

— Що з тобою сталося? — запитувала її тітка.

Що з нею ставалося всі ці роки, думав я.

— Нічого такого, — відповідала Маша. — Все добре, — й погрожувала, що кине слухавку, якщо буде надто багато питань.

Маша знайшла того, кого шукала. Вісім років тому вона приїхала до квартири Лисицьких у Санкт-Петербурзі — ніхто не відчинив їй дверей. Не з жорстокості, просто нікого не було вдома. Тож Маша залишилася на сходовому майданчику. Чекає, як маленький тихий солдат. А сусідам це не сподобалося... Й ось тоді наша Маша вийшла в нічний Ленінград, і так уже йшла і йшла вздовж ріки, як її прабабуся Ніна. Маша, як і вона, не збиралася повертатися.

Життя виявилось, звісно, не таке, як на її малюнках, але місто справді було прекрасним.

— Так, Ленінград гарний, — погоджувалася Оля. Вона ніколи не бувала в Санкт-Петербурзі, а тільки у Ленінграді, та й то проїздом.

Машині життя кудись йшло, довго-довго, як трамвай до гуртожитку на околиці. Маша брехала хлопчику з тонкими плечима, що вчиться у інституті, хоча волосся, напевно, пахло якоюсь шашличною, де вона мила посуд, а не

бібліотекою. Все треба було ще трохи – потерпіти, попрацювати, вибратися... Справді почати вчитися, прийти до Ромки в модному платті та зі студентським посвідченням – аби він побачив: вона приїхала не дарма.

– Я ж вам подзвонила, – казала Маша. – Ви знали, що я в порядку. То й все. Я маю право на власне життя. Я й зараз не хочу до вас.

– Але твоя мати...

– Не хочу про неї чути.

Скоро Маші здалося, що вчитися пізно. Ромка любив її й так – іноді. А іноді любив іншу. Та тільки у Маші було руде волосся аж до самих сідниць. Коли Ромка в черговий раз її кидав, Маша спала з якимось художником, який, здається, більше любив хлопців – зате вчив її малювати. А взагалі – Маша раптом обурилася – вона не збирається тітці описувати все своє життя... А тепер? Тепер у Маші кредит, і якщо все піде за планом, то буде свій магазин з шубами, на проспекті...

Поки що Маша працює на ринку.

– Спочатку працювала на дуру одну, втім, і тоді крутилася. Докладеш іноді «лівий» товар... Знайома мала виходи на виробників із Новосибірська. Коротше, в мене тепер своя ятка. Тільки алергія в мене на нутрії цих і песців чортових. Кажуть, астма починається, все в хроніку переходить. І тут теж, знаєш, Олю, ні чорта нема лікарів нормальних. А ще друга столиця! Іноді думаю, може, кинути все це й малювати, як я й хотіла. Але ж Ромка... І жити в Пітері дорого. Але до вас я все одно не поїду, навіть не думай, Олю. Я цю вашу квартиру тісню ненавиджу, і опіку вашу, і матір, якій на мене плювати, а тільки би все горілку... Привіт діду й Марусі, – і Маша все-таки кинула слухавку, й навіть мені не передала привіт.

І нічого, виявляється, з нею не сталося з того, що, як лякали в міліції, показують по телевізору. Або сталося – тільки вона нам про те не сказала.

Тамара кричала аж з іншого боку Європи. Погрожувала летіти в Пітер першим же рейсом. Тільки який сенс? Маша ж сказала – не хоче її. Тамара б тільки дарма змарнувала шанс легалізуватись – і з давно протермінованою туристичною візою їй вже не повернутися до мандаринів. От якби Оля...

– Та як я її заберу, Тамаро? – відбивалася вона від сестри. – Насильно? Їй там, здається, нормально. Шуби якісь продає. Хворіє правда – ця її алергія. З Ромкою, тим, ну ти знаєш, сином Лисицького щось у неї... То разом, то ні. І художник якийсь... дивний.

Менш ніж за місяць Маша знову передзвонила.

– Ви мене наче зурочили, – кинула в слухавку. – Помру я тут з цими нутріями.

Та Маша насправді не помирала. Просто Ромка Лисицький остаточно кинув її. Вона тоді теж – наважилася все кинути. Їхала майже додому – поверталася в Україну. Але не до нас, до тітки Галини, в ту саму квартиру, де бив усіх своїх жінок п'яний майор. Ромка одружувався – не з Машею. Художник

повертався до Києва. А тітка Галина готова була прихистити Машу хоч назавжди — майбутня невістка не претендує на кімнату в дев'ятиповерхівці біля аеропорту. Де там, навіть у гості не їде. Тож Маша все собі вирішила — вона відпочине, дивитиметься, наче колись, як сідають сріблясті авіалайнери... Донецькій квартирі Маша, видно, усе пробачила, а матері — не захотіла.

— Та що вона собі думає! — кричала Тамара аж з сонячної Іспанії. — Я рятувала нас, як могла! Ольцю, забори цю засранку звідти! Мені би ще рік, і я б легалізувалася... Я би й Машку тоді забрала сюди, нехай би жила по-людськи.

— Якщо Маша захоче, Томко, — поправляла Оля сестру.

— Ох, я би їй мізки вправила!

— Може, у тому-то й річ...

Втім, Мама Оля таки їде слухняно за Машею до Донецька і повертається скоро — сама.

Чиста земля

— А якщо б там хтось збудував дім? — питає полковник чи то у мене, чи то у тиші в квартирі.

Ми з тишею мовчимо. Але ж і так ясно: іржавий винищувач — це не дім. Та й ніхто вже нікуди не полетить. Навіть якщо молодший Клейно раптом згадає про батькову мрію, примчить, привезе чарівну коробку і керосин, і навіть міліцейський супровід із мигалками. Полковник не полетить — він уже ледве ходить. Та і часи не ті. Це в 90-ті комусь здавалося, що свобода — це коли дозволено все, навіть подарувати винищувач батькові на ювілей. Та й те, що сталося на аеродромі... Що як машина підведе або серце — сказали ж тобі, Цілику, що воно старе. З чверть століття тому сказали. Вже хіба душа полетить у небо, а душі коробка приводів ні до чого.

— Немає сил, Dome, — визнає полковник. — І що, гад я, що копати їм не дозволив? Може, то мені кара?

Дзвінок лунає суботнього ранку — в цей час ще минулого серпня Цілик збирався би в гості до літака. Тепер лежить, ще не вставав навіть. І на дачі після авіашоу ми, звісно, не були ні разу. Та що там, старий взагалі не виходив на вулицю.

До телефону підходить Маруся.

— Так, доброго дня, Надіє Іванівно. Так, я впізнала, звісно. Я дуже рада вас чути. Ми вже давно...

Я підхожу ближче — послухати. Пані Надія ще ніколи не дзвонила Марусі. Та, виявляється, й тепер телефонує не їй. Маруся кличе діда до телефону й обережно допомагає йому сісти на табурет.

— А звідки у вас мій номер? — питає полковник.

Він говорить тепер тихіше — так, наче більше вже не перекрикує авіаційних моторів. Він і пахне тепер інакше — кожна нотка м'якша й ніжніша. Та я все одно добре вмю його читати: старий хвилюється. американці, кажуть, так хотіли дослідити його секрети, що обіцяли сто тисяч усякому, хто доставить їм цей літак — але ніхто не зміг. витягується, мов на плацу, посеред городу, між ледь видимих сірих парів землі. я ж таке за півкілометра чую. Ось якби на сусіднім городі, там, де алкоголік, який доносив на нас, ось тоді би... І він би віддав археологам ту ділянку просто за кілька пляшок горілки. Але хто запитує пуделя?

— Що ви... Скільки? Та ви жартуєте... — він замовкає, дивиться мені в очі, ніби хоче поради. — Вони точно стільки заплатять? — питає нарешті. — Так, я розумію. Добре. Але це неможливо так зразу. Потрібен час. Так, дякую вам, що ви не влізли туди, як злодії!.. Мені місяць потрібен. Так... До дощів.

І полковник уперше після хвороби рішуче перевдягається, поправляє перед дзеркалом комір, знімає з гачка авоську і шкандибає до виходу.

— Діду, ти що, йдеш кудись? — Маруся хапає старого за руку.

Він вдає, що не розуміє:

— На дачу, куди ж іще?

— Але тобі не можна...

— Та все буде добре, ти не хвилюйся так, — каже полковник і додає неспростовне: — Марусю, ти ж знаєш, як воно, коли тебе не пускають... Дом! До мене!

І я тут як тут.

Але йдемо ми не на дачу. Ми рушаємо в захопливий тур — пунктами прийому металобрухту.

Здати літак на металобрухт непросто. Цілий, з крилами, хвостом та зірками, його не здаси. По-перше, не донесеш. Це тільки син Клейна міг пригнати транспорт з мигалками. Та й запитання виникнуть. Де купували, пане? По чому? Ай-ай, там, на сході країни, люди, мабуть, переживають і нарікають, мовляв, при Союзі не було такого: і завод працював, і літак височів над парком, охороняв — щоб стара війна ніколи сюди вже не повернулася. Щоправда, я чув, один старий літак — не військовий, а звичайний АН-10, в якому за СРСР працював кінотеатр у спальному районі Львова — опинився врешті просто поміж городами в кінці вулиці Стрийської. Але замість того АН-а у сквері поставили церкву, тож львів'янам немає на що жалітися. Рештки літака ніхто не ховав під брезентом, і навіть хлопчачи з Лепкого їздили подивитись на них — від АН-а тоді вже майже нічого не залишилося,

бо частинами здати літак на металобрухт ще так-сяк можна. Поміж городами лежав тільки великий, схожий на китовий, скелет.

Тепер на металобрухт можна здати все. На пункти прийому, певно, цілі заводи зносять по кісточці. Тож варто спробувати. Старий прокашлюється:

— А ви організовуєте самовивіз? Металобрухту...

— Дідулю, йшов би ти звідси!

Ну так, це, якби хтось прийшов із картою каналізаційних люків, вишок ЛЕП та інших українських «родовищ» кольорових металів. Ні, хочеш здати — то сам і вкради.

У той день ми не знаходимо нікого, хто нас з полковником хоча б вислухав. Ось так хочеш позбутись винищувача — а ніхто не бере. Але старий не здається. Навіть оживає потроху.

Оля вмовляє батька залишатися вдома, та марно. Щойно Маруся втратить пильність — і дід тікає. Намагається вмовити ті контори, де вже бував, забувається, йде по колу. Спочатку запитує загальною — про ціни, порядок, транспорт, а тоді й зізнається навіть. Мовляв, є в мене старий літачок... Але хто повірить якомусь старому з пуделем? Чи то, може, справді винищувач не потрібен нікому? А був же час, МіГ-15 мав ціну. Коли він з'явився в корейському небі,

— Ніхто! — втішається досі полковник. — Радянські літаки ніколи не перетинали лінію фронту. Нас же там, у Кореї, ніби і не було... — він сміється і пахне... не знаю, війною? — Радянський льотчик не повинен потрапляти в полон.

І ніхто не потрапив. Але МіГ-15 таки опинився в американців, хоч і занадто пізно. Якийсь північнокорейський пілот викрав літак і полетів собі, наче птах, на волю. Приземлився поблизу Сеула, немало здивувавши тамтешніх. Може, й полковнику варто було так утекти? Щоправда, через ту втечу начебто стратили кількох друзів корейця. МіГ тепер — експонат музею, здається, в штаті Огайо. Кореець змінив ім'я на американське, познайомився з президентом Ніксоном, а тепер, мабуть, уже на пенсії, гуляє узбережжям Тихого океану. І навіть книжку написав — називається «МіГ-15 до свободи». Так принаймні стверджує «Голос Америки» в нашій мушлі. Полковник книжку не читав — нема її в українських книгарнях.

Він підіймається важко, треба знову рушати:

— У нас місяць. Вірніше, вже двадцять п'ять днів... Ми маємо позбутися літака.

І я слухняно слідую за старим. Як завжди. Та цього разу, виявляється, наш похід не звичайний. З мішка за плечима полковника стирчить якась пилка — а я й не винював удома.

— Що ти дивишся, дурнику? — старий підморгує з-під сивого пасма, що знову впало йому на очі. — Думаєш, що там у мене? Чи не збираюся я тебе розпиляти? — він сміється, хай мені бультер'ер, це здається йому смішним!

— Ні, не збираюся. Це в мене майже пила «Дружба». Як думаєш, правда, що її назвали на честь «возз'єднання» братніх народів?

Чого не знаю, того не знаю. Мене більше цікавить, що він робитиме з цією пилою — це, звісно, ніяка не «Дружба» — болгарка. Невже він збирається різати... Й де він її узяв? Каже, позичив. Та покажіть мені дурня, що довірив болгарку цьому божевільному? В нього ж трусяться руки.

Але спершу полковник не ріже, а гладить крила, змітає ганчіркою пил. Застигає. І раптом я бачу, як риси його викривляються і згинаються плечі. Все без жодного звуку — німота, остаточно зламалося радіо.

— Дурак! — він виштовхує з себе слово.

Я думаю, це полковник до мене. А він раптом б'є себе по чолю й все повторює це: дурак. Потім хоче вдарити і літак теж, заносить руку і — зупиняється.

— Все добре зі мною, Доміку, — каже, а я відчуваю якусь вологу біля очей. Напевно, я теж пахну тепер солоним. — Знаєш, там, у лікарні, я думав: ти теж мене пам'ятатимеш злою людиною.

Старий, та я й сам доволі сердитий пес, хочу сказати я. Нормально бути сердитим — коли є причини. А те, що ти недолюблюєш псів, то, певно, якась тварюка вчинила негідно, коли ти ще був малий. Хіба мало таких собак?

Довкола вогко й пахне землею, мертвими рослинами, погубленими недавньою археологією, й тими новими, що проростають назовні тепер, крізь розриту, розбурхану копаками землю. В неї ще є трохи часу до холодів.

Полковник сідає поміж болгаркою й мною, і, я думаю, він розповість тепер щось важливе: про Корею чи Африку — де там він воював разом з таким металевим птахом. Та полковник говорить чомусь про дитинство. Встає,

— У мене в дитинстві був пес. Його звали... Та яка різниця, як звали пса, правда? Він був такий смішний, як ти... Ми з тобою ще маємо завершити дуже важливу справу, — полковник нахиляється за болгаркою. — Ми ж маємо якось позбутися цього... Нам такі гроші дадуть за землю, що одразу Марусю вилікуємо.

Та старий ледве може піднести болгарку так високо, щоб дістати до крил. Вона не важка — це він раптом ослаб. Дарма крутиться диск, дзижчання дарма розриває вуха.

— Не можу я, — каже полковник.

Ми йдемо назад уже в темряві. Маруся та Мама Оля, мабуть, хвилюються.

— Дякую, що позичили, — полковник повертає пилу — кому би ви думали — діду Євгену.

Сусід мовчки киває, бере пилу й зачиняє двері.

Надії ніякої. Певно, полковнику доведеться збрехати щось і знову відмовити американцям із Сан-Франциско. Не показувати ж їм винищувач на городі?

Кілька днів старий знову нікуди не ходить і не встає з ліжка.

Але це не кінець історії – лунає дзвінок у двері:

– Міліція! Відчиняй давай, діду!

Старий благає міліціонерів говорити тихіше. Нехай онука не чує...

– А коли ми тебе посадимо – це теж буде секрет?

Старий блідне, осідає повільно в великому кріслі своєї жінки. Пахне раптом ними всіма – тим, від кого його тепер можуть забрати – Марусею, Олею і Тамарою, яка все ж приїде колись, і Машею, яку він ще сподівався побачити. А кров пахне соромом – хоча в чому він винен? Але так, соромно буде перед качками. Добре, що зараз Маруся спить і не чує.

Видно, хтось з тих, кого полковник так гаряче переконував, що літак є, таки повірив божевільному з пуделем. Та ні до чого доброго це не призвело.

– Але є варіант, – підморгує міліціонер. – Просто подаруй його нам.

– Кого? – не розуміє старий.

– Винищувач свій! Покажи, де він. І все... Жалітися ти ж все одно не зможеш.

Полковник вдягається, і вони одразу ж їдуть на дачу – без мене, звісно.

Старого довго нема. Надто довго. Міліціонери прибили його на городі – як свідка або заради сміху. Закопали, на ділянці, й навіть не знають, що рано чи пізно там працюватиме археолог Надія Іванівна, і американці із Сан-Франциско точно знайдуть принаймні одне тіло.

Та старий повертається. Сидить у кріслі похмурий. Оля переживає, приносить таблетки, змушує батька лягти. Та я чую радість. У темряві мій полковник сміється.

– Доміку, вони забирають його! – шепоче. – Як є, цілим. Сьогодні вночі. Ось зараз! Сказали не потикатись туди. Вже завтра його не буде. Не буде... Вони продають його у якийсь приватний музей.

Що ж, більше ніяких страшних таємниць – принаймні не на городі.

Усе йде чудово. Американці платять полковнику, як домовлялися. Вочевидь, достатньо, аби Маруся могла негайно рушати в Берлін.

А ніяких кісток немає під дачею Цілика – я це знаю і знав завжди. Жодної кісточки Homo Sapiens. Господи, та

Втім, під іншими дачами таки виявлять поховання – тільки, на жаль, не батька того львів'янина з Сан-Франциско – рештки жінок і дітей.

Коли ми приходимо на город, літака вже, звісно, немає. А може, його й не було ніколи? Тільки запах машинного масла, вітру та керосину. Тільки брезент і розірваний целофан на землі. А довкола дачники все обговорюють, як тут копали й носили ящики. І ще, скільки хто заробив.

— А чого в нас не копали? Я в себе під буряками знаходив був кістку...

— Та де! А грошей то скільки дали дураку?

— Ой, та уймися!

— А звідки ці американці знають, чиї то кістки? Може, то і не їхніх...

— І вояки того копали? В Цілика-а? Не побоялися? Я все думала, в нього в теплиці тій величезній ракета.

— Яка ракета?

— Ядерна! А яка ж!

Усі сміються.

— Баб Пашо, ну ви даєте... Україна ж відмовилася від свого ядерного потенціалу! Це треба знати!

Ще кажуть, копали аж на десяти ділянках — на дев'яти виявили людські кістки. Тільки одна ділянка виявилася «чистою».

Жінки, на городах яких рясно цвітуть гладіолуси, а на хустках — троянди, ще довго не могли заспокоїтися:

— І як то, у всіх є кістки, а в нього нема? Шо то таке? Може, він їх викопав — і його собака страшний усе згриз... Страшне! То ж стріляли людей ні за що.

— Так такі ж і стріляли, як цей...

Старий прибирав на своїй землі. А люди говорили і говорили. І троянди на хустках хиталися в такт словам.

Я й сам не вірю. Як так? Город Цілика оминули всі війни, убивства, мори. Ця територія завжди була місцем, де щось росте та цвіте. На всю глибину цього саду — саме тільки життя. Люди з лопатами дарма перевертали землю. Піт дарма лився з лобів. У цій землі вже й так доста поту. А крові нема. Ну ось буває й так. Хочете — смійтеся. Диво, звичайно, це диво — або лише випадковість.

Порожнеча

Мама Оля розповідає, вони з малою — тоді ще справді малою, всього чотири — збиралися до скверу перед Собором, на гойдалку. Маруся пішла до кімнати, взяти улюблену ляльку. Дівчинки все не було, а потім Оля почула розгублене «мамо, а лялі нема». Доню, ну ти пошукай, відповідала Оля — не хотіла вже роззуватися: може на скрині? «Нема скрині» — відповіла дівчинка. Й це відтоді бігла Мама Оля коридорами поліклінік, тягнула доньку за руку. Донька — тягнула за руку свою невидиму ляльку. Лікарі хитали головами, щось казали про ризик пошкодити судини при спробі оперувати, про проблеми з тиском.

— Ось рецепт — краплі, таблетки...

— Вона від них буде бачити?

І так по колу. Та Мама Оля нікого не слухала. Де є ризик — є і надія. Тільки старий професор в обласній лікарні був достатньо уважним і добрим, аби викликати в Олі довіру. Він довго дивився на Марусю крізь власні окуляри з товстим склом, крізь безліч складних і тому, мабуть, важливих приладів. Він звертався до Олі не «мамашо», а «пані Ольго».

Старий професор сказав: Марусі ще можна повернути зір. За кордоном вже успішні такі операції (чи він насправді сказав: вже бувають успішні?). Це лише питання часу і грошей. А зараз треба спостерігати динаміку. І таблетки, і краплі, так... Прийдіть, будь ласка, за місяць.

— І не хвилюйтеся. У вас така чудова розумна донечка. Усе буде добре.

За місяць, день у день, Мама Оля знову вела Марусю до професора.

— Доктор Зарецький? Та в нас такого, здається, й немає.

Мама Оля не збиралася здаватися. Як це немає? А ну подивіться уважніше. Перевірте! І справді, дівчина в реєстратурі була новенька, вона не всіх знала.

— Так що, можна до нього?

— Ні-ні, — відповіла старенька жіночка, з тих, хто працює в реєстратурі все своє життя. — Доктор Зарецький уже не приймає.

— Добре, а коли прийматиме...

— Вибачте, але професор Зарецький помер три тижні тому, — прошепотіла реєстратурна довгожителька і додала: — Він був найкращий... Мені шкода.

Професор, звісно, не мав права вмирати. Цей збіг обставин так спантеличив Олю, що в той день вони з Марусею не пішли до жодного лікаря й ще довго до лікарів не приходили. Дорогою додому Оля тоді купила Марусі книжку з малюнками.

— Скоро ти зможеш побачити, а поки що, доню, все одно я тобі читаю. І я все-все тобі опишу...

Таких книжок Мама Оля ще купувала багато. Це стало її ритуалом, маленькою жертвою богу зрячих дітей.

«Це питання часу і грошей. Усе буде добре».

Час вже пройшов. І грошей досить. Старий полковник десь роздобув суму, якої ще бракувало. Каже, продав ділянку на Замарстинові. Та хіба вона стільки коштує?

Уже і валізи зібрані, а Оля все ніяк не наважиться вийти з дому.

Довіра

— Vielleicht werden Sie sehen können. На лівому оці зір може відновитися майже повністю, з правим будуть певні проблеми, ризики...

Але, Господи, ціле око? Чудово!

Та Маруся розповідає про все якось дивно. Без тих почуттів, на які я чекав. І пахне вона так само, як коли їхала звідси кілька тижнів тому. Втім, я ж знаю вже: мрії завжди так і здійснюються.

— Доміку, знаєш, було майже не страшно. До операції. Але після... Я не знаю чому, але знову бачити виявилось так дивно. Все... не таке. Розумієш мене? на честь унії. Але що ж. Таке трапляється і з людьми, які добре бачать.

І я намагався, звісно, її зрозуміти. Так, світ, який вона пам'ятала — дами з сервізу «Мадонна», очі — щасливі мамині й ляльчині пластмасові, яка-небудь ложечка з вензелями чи жовта кульбаба — саме цей світ Маруся, мабуть, хотіла собі повернути. Всі тепер були незнайомці, але заплющив очі — і впізнаєш голоси. Вона каже:

— Вікна були зашторені, сутінки у палаті. Але все одно так... дивно. І боляче. Може, від металевих відблисків, Доміку? Та я просто... повернулася в порожнечу, в те, що зрячі називають темрявою. Добровільно, розумієш? — вона засміялася, та я чув страх і притискався до неї. — Доміку, вони питали мене: Können Sie etwas sehen? Казали: Bitte, nicht die Augen schließen! А я їм відповіла: бачу. І знов очі заплющила.

Та іноді мені здається, що насправді Маруся й далі нічого не бачить. Зрозуміла, що їй непогано у цих її сутінках, тільки навчилася прикидатися.

— Я бачитиму все краще й краще, — каже вона. — Це точно. Ти не знаєш, де моя книжка, мам?

— Яка?

— Та, яку вчора Генріх приніс.

Ні, звісно, Маруся бачить — он же читає. Щоправда, водить пальцем по сторінках, зовсім, як і колись, брайлівськими казками.

Товстенський, пропахлий пилом і Генріхом, томик лежить перед Марусею. Тюль колихається, майже торкається сторінок. Маруся мружиться. Сильніше. Сильніше. Так, що течуть сльози. Вимовляє вголос невміло довгі німецькі слова:

— Треба вивчити... Як же це... Waﬀenstillstand.

І раптом погляд її застигає. Стає таким, як колись. І я думаю, та не може бути такого слова: вона не читає — вона все вигадує. Все чисто вигадує. Як її мати.

Вони почали вигадувати, брехати всім і одна одній, і зупинитись тепер не можуть. Вигадка заповнює всі порожнечі. Вони вдвох вигадують історії кожній речі — келиху, брошці, обручці. І так Маруся вигадала свій зір і весь світ — це місто і цю кімнату. І вигадує тепер мову — ніяка це не німецька! Німецьку Маруся досі ненавидить через радянське кіно про війну. Скоро постане ціла уявна країна. Зі своїми банкнотами, з урядом у залах Високому Замку. І Маруся ніколи не повернеться звідти.

А іноді, здається, все добре. Вона бачить. Я пам'ятаю, був вечір, і телевізійна вежа на Замковій горі засвітилась крихітними маячками — для літаків чи що? Червоний вогник добре видно з алеї Єзуїтського Саду.

— Що це там світиться? — запитала Маруся.

— Вежа, — відповіла мати.

— Вежа замку? — перепитала дівчина, пригадуючи, напевно, всі свої дитячі мрії про королівський бал. І скрикнула: — Господи, чому ж ми досі не пішли до замку! Я понад усе хочу всередину...

І тільки тепер Оля докладно все пояснила. Замку, збудованого королем Левом Даниловичем, немає — так давно, що всі вже й забули, що він колись височів над містом.

— Хіба ти не знала? Як так... У вас же навіть львовознавство викладали в школі.

Здається, Маруся й сама не розуміє тепер. Як це вона не знала, що замку давно немає? Що замки один за одним, зводяться та руйнуються, а тепер — є тільки пагорб, насипаний

Тільки за кілька місяців після тої розмови Маруся знову заговорила про Замкову гору.

— Я хочу побачити місто з... того пагорбу, — сказала вона, бо ще відмовлялась, як інші, за просто називати гору Високим Замком.

І ми вчотирьох рушили підкоряти вершину Львова. Мама Оля, власниця антикварної лавки, Маруся, студентка заочного відділення німецької філології, ледь живий полковник і я.

Дорога вгору важко дається старому... Ми відпочиваємо біля кам'яного лева. Лев такий жалюгідний, пошкоджений часом, дощами, кригою, балончиками з фарбою. Цей лев схожий на лева не більше, ніж я на королівського пса. Різко пахне серцевими ліками й Олиним переживанням за батька.

— Цю статую колись до ювілею унії сюди винесли, — каже Оля. — Але не донесли, здається, куди хотіли. Теж втомились, як ми. Тату, краще тобі? Може, повернемо все-таки? Або ти на нас тут почекай.

Та полковник хитає головою, всміхається:

— Оце ж я вже, мабуть, вище в небо ніколи й не підіймуся.

Коли ми добираємося до вершини, вже сутеніє. Очі Марусі фіксуються на далекій точці.

— Де наш дім?

— Он там, — показує полковник.

— Там? — Маруся витягує руку і мружиться, мружиться, мружиться... Бачить?

У певному сенсі ми обоє бачимо Львів уперше.

Якщо дивитися з Замкової гори, місто прекрасне, будинки в ньому — просто чиїсь будинки, без віку й історії. Церкви — просто церкви: найдавніша церква Миколая, і Латинська катедра, і три собори — Юра, Вірменський та Домініканський із псом на стіні, геть не схожим на мене. А он квадрат синагоги і прапор в'ється на Ратуші... Здається, доторкнися й відчуєш — кожен колючий шпиль, хрест і телевізійну антену. Запах дешевого вина і випадкові повідомлення вітру, як сторінки розірваної книжки летять в лице.

Якщо Маруся справді бачить тепер, чому ж не спитає про все те, чого раніше їй не розповідали? Про цілі споруди, раніше невидимі — крила радянського автовокзалу на Стрийській, багатооку брилу податкової, стрілу видавництва «Вільна Україна», цілі райони міста, звичайні спальні райони, де живе більшість львів'ян, — Сихів, Боднарівку чи Левандівку, де був колись перший у місті аеродром... Чому вона не спитає про звичайні дев'ятиповерхівки на місці гетто, про хрущівки у зелені, про залізницю... Марусю, ти дивишся? Ти бачиш?

Темніє. Пахне вином і сміхом. Місто світиться, як усі зірки неба. Як різдвяна ялинка.

Мисливець

Мисливець з'являється в парку посеред білого дня. Крокує, не звертаючи уваги на матерів з візочками, стареньких на лавочках і собакників на прогулянці. Йому, мабуть, і досі до всіх байдуже. повинен спробувати. Повернутися до Господаря. А Цілики? Їм добре й без мене. Маруся виросла, більше не намагається відчинити скриню і навіть щось бачить. Полковник нікуди вже не летить. Маша, ймовірно, ніколи вже не повернеться, вона у Донецьку з жінкою, яка поділяє її любов до хлопчика з тонкими плечима. І Тамара збирає десь свої цитрусові, й навіть, можливо, наважиться вийти заміж за якогось Хуана – так вона каже, хоч я боюся, й Хуан – вигадка. Але вигадки – це, виявляється, не завжди погано, принаймні це прибутково для невеличкої антикварної лавки. Я тут уже не потрібний так, як раніше. Я пес, у мене є Господар. Мій обов'язок – використати шанс. він впізнає мене: – Ти часом не той пудель, який... – ну згадуй, Мисливцю, згадуй. – Той, що не вмів полювати?

Так, вулицею Листопадового Чину крокує той, хто жодного разу не схибив, – друг мого Господаря. Правильних рис Мисливця не змінили, здається, ні час, ні неспалима його сигарета – ніколи не встигаєш побачити, коли він закурює нову, він ніби курить одну й ту саму сигарету вічно, завжди. Можливо, саме для того, аби не надто відволікатися від вдихання та видихання диму, він і стріляє лише один раз: один постріл – один птах.

Мисливець крокує повільно від Собору Святого Юра, хоча напевно чи він був у Соборі, – не думаю, що Мисливець вірить у християнського Бога. Цей Бог любить тих, хто спершу обов'язково схибить.

На Мисливці шкіряна куртка, яка ще пахне телятами, нові кросівки. Він рухається повільно, тож я маю трохи часу подумати – хвилини зо дві.

Щось клацає в мені – у серці чи голові. Я

Дві хвилини спливли. Я беру слід Мисливця.

– Дом! Доміку! – кличе старий. – Куди ти?

Я ховаюся за пам'ятником поету Франкові. Ярослав Теодорович якось казав, Совети встановили його тут задля балансу – аби місто не перекинулося й не впало в свої підземелля під вагою великого Леніна.

– Доме! Доміку!

Автомобілі кричать на мене, люди – всміхаються.

– Дивися, пес. Загубився, мабуть. В ошийнику.

– Але хворий якийсь...

Господар, коли побачить мене, певно, розчарується в мені ще раз. Хоча він теж мав постарішати – стільки років. Можливо, навіть на полювання він більше не ходить. І можливо, він більше не б'є своїх псів.

Біля пам'ятника поету Шевченку — дехто бреше, що Леніна переплавили саме на нього — я наздоганяю Мисливця.

— Що ти хочеш від мене, псино? — питає він і не сповільнює крок. Та я біжу за ним. — У мене немає нічого пожерти, — каже Мисливець. Але я ж нічого й не прошу, й урешті

Смішно. Мені так смішно й сумно водночас. Ясно, що імені мого він не згадає, але Той-Хто-Не-Вмів-Полювати — це занадто дивне ім'я, навіть для мене. А я пам'ятаю, Мисливця звати Вадимом — раніше я думав, від слова «вада», та тепер я вже мудрий пес: Вадим — це той, хто приносить біду. Втім, хіба хтось відповідає за своє ім'я? Мені Мисливець має принести щастя. Він завжди був добрим до мене.

Мисливець йде геть — я слідом. Зупиняється — я сідаю й чекаю. Зупиняється — я чекаю. Знову і знову. Я наполегливий, і так ми проходимо половину Львова, аж поки Мисливець ховається від мене в якійсь пропахлій потом будівлі. Виходить за кілька годин зі спортивною сумкою на плечі. З сигаретою, затисненою між пальців.

— Хай тобі чорт, — каже, — ти все ще тут, псино?

Я дивлюся на нього й киваю: відведи мене до Господаря, відведи мене до Господаря, відведи мене до Господаря, відведи... Якщо можливо отак передавати думки, я, вочевидь, впорався:

— Ну добре, — каже Мисливець. — Поїхали.

І ми ідемо. Мое собаче серце б'ється у такт із львівським трамваєм, а потім — у такт зі стуком коліс швидкісного потяга — так називається, хоча він такий самий швидкісний, як я королівський. Провідниця не любить собак, але боїться сперечатися з пасажиром. Потяг їде — далі й далі від Львова. Як мое собаче серце: та-да-да-дам. Я понад усе сподіваюся, що ми ідемо до Новерська. Новерськ тільки в уявленнях чужинців жахливе місце, насправді ж довкола прекрасні озера й ліси...

А ми приїжджаємо до великого міста. Немає високих сосон, а озера, якщо і є, сховалися в бетонному лабіринті. Голі дерева самотньо хитають вітами.

— Як же тебе звати, а? — питає Мисливець.

Він згадує мое ім'я, коли ми під'їжджаємо до висотки:

— Ось ми і вдома, — каже. — А, точно, ти ж Дом? Як гора в Альпах... Я пригадав тепер.

Вадим усміхається і чогось боїться. Й чого Мисливець може боятися? Не можу собі уявити.

У квартирі все пропахло вином. Валяються на підлозі пляшки, келихи з кривавими колами. Мисливець ходить кімнатами, кличе якусь жінку. Ось воно що. Він, мабуть, боїться, що з нею щось трапилось. Я відчуваю, як страх множиться, прилипає до горла, заважаючи дихати. Вадим навіть кидається до прочиненого вікна, шукає, там, за вікном, на асфальті, — немає.

Я обережно рушаю до дальніх кімнат. Мисливець — за мною. Хтось невидимий лежить під ковдрами. Вадим зачиняє вікно — мабуть, аби жінка не застудилася. Але вона не застудиться — вона така п'яна, їй не страшний протяг, їй нічого не страшно.

Мисливець має посуд і прибирає. І наче виправдовується переді мною:

— Сестра.

Він знову дзвонить Господарю — Господар не бере слухавки.

Жінка прокидається і кричить, намагається прогнати Мисливця з «її квартири», та він легко відкидає її до стіни. Божевільна жінка б'є посуд, який Мисливець щойно помив. Уламки летять — я ледве встигаю заплющити очі. Мисливець хвилюється: що ж ти, сестричко, калічиш собаку? Що ж ти знову смітиш? Він зачиняє її в кімнаті. Мисливець любить сигарети і чистоту. Й можливо, трохи — собак.

Так ми живемо. Насправді жити тут можна лише, коли жінка зачинена, спить чи дивиться телевізор. А по той бік екрана з'являються помаранчеві прапори — море людей з прапорами. Господар не бере слухавку.

А потім Мисливцю телефонують. Він зачиняється у кімнаті, а виходить уже одягнений, знову з великою спортивною сумкою на плечі. Каже:

— Я маю їхати, — дивиться на жінку, на мене. — Сестричко, не пий, гірше буде. І я тебе прошу, годуй собаку. Це ж пес мого друга. Пес же не винен ні в чому. Я ще не знаю, коли повернуся. Як завжди...

Замість відповіді жінка кидає у Мисливця склянку:

— Та пішов ти! Убивця!

Вадим ухиляється, відсуває носом кросівка дружки:

— Я скоро повернуся, й ми про це поговоримо.

Він зачиняє двері. Жінка плаче й шукає щось в шафі, висуває всі шухляди підряд, кидає на підлогу речі. Мисливець буде незадоволений.

Я боюся залишатися з божевільною. Мені трохи шкода її, але вона вже нічим не пахне. Мені не зрозуміти її.

— Ось, — жінка тримає в руках ключ. Я думаю, зараз вона відчинить двері й втече, а вона лише каже мені: — Тікай.

І я вислизаю. Я беру слід. Куди мені ще іти в цьому місті? Нікуди, як і сестрі Мисливця. Тільки за ним.

Готель

У повітрі великого міста запах бензину і креозоту, і трохи чомусь — грози, підіймається з вентиляційних люків, збиває мене з пантелику.

Я тримаю слід, концентруюся тільки на ньому, намагаюся не провалитися, та чим далі йду, тим частіше провалююсь в глибину. Якщо я не вполюю Мисливця, я тут пропаду. Та мені вдається — я перестаю помічати, що за проспекти, провулки, базари та переходи долаю. Слід тягне мене за невидимий повідець. Уже близько. Уже тепліше. Сходи, охоронці, килим із запахом тисяч ніг. Лапи ковзають на мармуровій підлозі. Вгору, вгору, вузьким коридором направо. Біжи, Dome, біжи. Тут, на останньому поверсі, за цими дверима. Дихати важко — я не молодшав усі ці роки. Відчиняй, Мисливцю, Той-Хто-Не-Вмів-Полювати тебе таки вполював. Але за мною вже біжать і небезпечно пахнуть якісь люди...

— Може, його цей, пристрелити? Він зараз перелякає тут всіх.

— Та ні, ну ми що, звірі? Це ж пудель.

— Так що, у мішок і все. Скажемо, якщо що — скажений. Пам'ятаєш, бомж...

Двері відчиняються.

— Що тут... — так, це Мисливець.

Охоронці перед ним вибачаються — тут, розумієте, пес бездомний.

А Вадим дивиться на мене і каже:

— Це мій. Дякую, що знайшли. Вас хіба не попереджали, що пес зі мною?

Охоронець бурмотить щось у рацію. Псам вхід заборонено, але мисливцям можна все. Нас залишають у спокої.

Мисливець зачиняє двері й раптом замахується:

— Був би ти мій, я б тобі з задоволенням надавав. — Такі тут уявлення про приватну власність. Втім, Вадим опускає руку. — Я кому сказав дома бути? І вона в мене теж отримає. Треба знайти твого Бориса, так... Але я його років десять не бачив. Чи більше?

Вадим ще щось бурчить, та я не знаю відповідей на його запитання.

Я досліджую новий прихисток. Кріселка шкіряні, ліжко велике — помістимось. І чистотою пахне — дешевими хімікатами, якими нічого не змиєш. Вадиму має подобатися. Килим просякнутий куривом і рясно политий спермою — дорогий український готель. А це... Хоч я й Той-Хто-Не-Вмів-Полювати, я все-таки тямлю щось: на ліжку — рушниця. Вона захована у чохлі, та ж я чую — порох, спеціальні мастила... Мені стає моторошно, а Мисливець усе стовбичить біля вікна й просторікує. Він наче п'яний, хоча алкоголю в крові й немає.

— Ти маєш забути все, — пояснює недоречно, — не бачити качку, не чути ніяких «кру-кру». Хоча «кру» це ж журавлі? Ай, та яка різниця! І в журавля

поцілити можна, і в... У тебе, – він регоче. – Як вважаєш, можна полювати на пуделя?

І Вадим дістає рушницю з чохла. Оптичний приціл.

– Думаєш, п'яний? Я на роботі не п'ю. Просто веселий, – він ховає рушницю, й закурює. Курить у ліжку, говорить – про полювання й сестру, що вважає його убивцею.

Дзвонить мобільний – Мисливець сіпається. Мабуть, це воно – ті самі «дальнейшие распоряжения», яких він чекає в номері на останньому поверсі в готелі з назвою «Україна».

Але ні, він кричить щось у слухавку про Бориса. Нарешті. Певно, Господар ось-ось мене забере.

І раптом я розумію: більше за все на світі я хочу... Я хочу опинитись у Львові. Я хочу бути в будинку на вулиці Лепкого. Щоб радіо тихо-тихо казало ш-ш-ш, і запах подушки під сивою головою. І наші прогулянки: прямо, тоді наліво і – провалитись на глибину. Та цього ж тепер не буде. Не буде? Мене нудить. Перед моїми очима і носом так, ніби це відбувається зараз: парк, і біжить за мною старий із надто хворим для бігу серцем: «Дом! Доміку!» Хай мені бультер'єр, що я роблю тут, у готельному номері з убивцею? Чому я повинен вертатися до Господаря?

Люди на площі співають щось – чути навіть крізь зачинені вікна. Людям, здається, весело там, внизу. Весело – і вони ще називають це революцією.

А я тепер поїду в Новерськ. Новерськ тільки в уявленнях чужинців жахливе місце, насправді ж довкола... Мисливець кладе мобільний назад, на тумбочку, і – мовчить. Чому він мовчить? Мисливець відчиняє вікно: люди на площі співають ще голосніше. Я чув цю пісню з вікна «гвардійської» школи, ще тоді, коли в ній працювала й співала по понеділках Оля. Слідкувала, аби ніхто не сміявся... Люди гарно співають. Можливо, навіть його не існує більше, того Новерська? Можливо, коли Господар розібрав на цеглу всієї заводи, і дитсадок, і школу, то залишився тільки його великий новий будинок – і так Новерськ зник. Є місця, повернутись у які неможливо. Ймовірно навіть, інших місць просто немає.

– Нема твого Борьки, псино. Розбився. Ще в 92-му. Навіть... смішно. Ну нічого, невдахо, будеш жити зі мною. Мені подобається, як ти мене слухаєш.

Була ніч. Мисливець мовчки кутив у вікно і дивився телевизор з вимкненим звуком – там, у телевизорі, були всі ті самі люди, що і внизу, на площі, тільки іноді оператор вихоплював їхні обличчя. Мисливець усе вглядався в них і кутив, а люди все співали. І врешті Вадим теж почав тихо, ледь чутно підспівувати. Ніхто, крім мене, не чув того співу і, якби я розповів, мабуть, не повірив би. Тільки гвинтівка мовчки лежала між нами. Він не мисливець, ні, – інше слово.

Півночі ввижається мені під готельною стелею кришталева чехословацька люстра, привезена Господарем з неіснуючої держави. Господаря теж, як тої держави, як ще багатьох держав, – більше нема. Він помер. Давно, ще в

дев'яностих. Нарешті дійшло. І я відчуваю полегшення. Що я за пес? Неправильний.

Вранці я прокидаюся першим. Тиша. Тільки мете вниз — двірники чи вітер. Телевізор і далі працює беззвучно. Новини-новини-новини. Цікаво, чи дивляться там, у Львові? Напевно ж, дивляться. Чи слухають радіомушлю. Ш-ш-ш. Разом нас багато. Ш-ш-ш. Ні брехні! Ш-ш-ш. Ні слава, ні воля. Ш-ш-ш...Люди махають у камеру. І мені здається на мить... Я наближаюся до екрана. Ми, собаки, майже не розрізняємо ваших рис. Але ця дівчина, хіба це не?... Ця недоречна усмішка, і очі — ще досі дивні. Дівчина мружиться, ніби хоче побачити крізь екран мене — загубленого свого собаку. Вона ж, мабуть, сумує за мною, шукає мене, як колись ключ. Я стрибаю на двері, я мушу їх відчинити, я мушу піти — і сонний Вадим мене випускає.

— Ну йди, псино, йди. Скажу охороні, щоб тебе привели назад. Не гуляй довго. Там чорт зна що твориться.

Він ще, здається, бурчить про те, як люди забруднили площу вниз, і все місто, і всю країну. Та я вже його не слухатиму.

Воля

На площу падає сніг. Цього разу, здається, уламки замерзлого Дунаю. Сніг слабкий, та перш ніж розтанути, накриває собою Київ, як друга. І минуле ховається, немає його — можна писати історію наново. Звісно, це тільки ілюзія. Все за зиму загостриться і залишиться. Під сніжним теплом теперішнє тільки краще в'їдатиметься в асфальт. І навіть якщо вирвати й наново скласти бруківку — історії переплутаються, але не щезнуть.

У Києві сніг і люди — злітаються саме сюди, на площу, над якою чекає в готелі Вадим. Кутаються в яскраві шарфи й старомодні хустки, теж мовчки курять біля наметів, і зовсім не схоже, що сьогодні, як вчора, вони співатимуть — долітатиме аж до вікон на останньому поверсі «України». Сніг втоптують у бруківку, й перш ніж розтанути, він вже не пахне нічим, крім Києва, підощвами тутешніх людей, їх страхами і сподіваннями, їх шкірою, волоссям, сечею і кров'ю. Ними і тільки ними. Я завмираю, аби спробувати відшукати своїх — як там, на аеродромі. Мені не потрібно запитувати: чи не бачили ви Марусю? Я знайду її. Тут багато людей, але мені пощастить. Я так довго жив з Ціликами, що теж, певно, вже став щасливчиком.

Ось я вже зустрічаю знайомих, ну як зустрічаю — читаю їхні сліди. Десь тут учора бродив Ярослав Теодорович — цікаво, а хто ж вигулює Лумпа?

Десь тут і власниця кіоску, якого, до речі, уже немає.

Десь тут і Марік — наш непостійний друг, який обіцяв відчинити скриню. Я радий, що Марік в порядку, і слід його перетнувся з іншим знайомим слідом — на одній глибині. Виходить, вони зустрілися знову — Маруся й Марік.

Ось-ось я знайду малу, я уже йду її слідом. Як тільки її відпустили сюди саму? Чи Маруся вже вміє тікати й без мене? Та вона не сама. Поруч тримаються інші сліди — Степана. Знову, вочевидь, помирились. Але геть зайві думки — треба тримати слід.

Тільки снігу й людей на площі все більше і більше. Все кружляє: запахи, прапори і сніжинки. Все танцює довкола готелю з написом «Україна». Чи то тільки мені так здається, бо раз за разом я вдивляюсь у вікна на останньому поверсі. Відволікаюсь і втрачаю слід.

Я наче на місці, і все ж — я загубився.

Добрий чоловіча запрошує мене до намету. Я йду на запах гарячої їжі. Та потім, як завжди, приходить такий, що каже «не можна з собаками».

Тільки хто ж тут з собакою? Тут тільки собака. Я — сам по собі. Немає в мене господаря. Я нічий. Вільний тобто. Тепер уже точно.

Отакий вільний, я й ночую на вулиці. Мороз не великий, та, коли прокидаюся, на мить здається, що я помер. Заніміли лапи, але найгірше — зникли всі запахи. Сніг тепер просто такий, як в телевізорі — сніг, який не пахне нічим. Звуки теж зникли. Тільки стріляє щось. І я лякаюся: це Мисливець? Він отримав такий свій наказ? Куди він цілить? У кого? Люди довкола рухаються беззвучно, і я гублюся в просторі й часі. Що відбувається, де і коли? Стріляє то справа, то зліва, так, ніби я — на лінії вогню. Не розрізнити своїх і чужих. Тільки безглузда картинка.

На щастя, мене знову запрошують до намету, я гріюся — й запахи повертаються. А разом з ними й думки приходять в порядок. А стріляє — стріляє у вухах. Треба ж таке придумати — снайпер... Я просто застудився і все.

Так починаються мої найважчі дні.

Безхатченко

Ліс. Ти біжиш. Дерев, дерев, сніг, на снігу — сліди лап твого пса.

Я не я. Уві сні я полковник. Я хлопчик Іванко, рудий, клаповухий. А втім, сиве волосся вперто падає мені на очі, наче сніжить. Поміж чорних струмків я шукаю жолуді, обдираю з дерев кору, мені світить червоним вогником горобина.

У лісі тиша така. А я розгрібаю сніг і зігниле листя, намагаю шорсткі плоди. І нарешті — розсип жолудів на долонях. «Мамо! Знайшов! Подивись!» Тиша така. Нікого немає. Більше нікого немає — відлуння в голові. Й раптом в цій тиші гуде щось, як джміль. Усе голосніше. І ось уже рев заповнює вуха, і ліс, і весь світ — літак. Я намагаюсь розгледіти його в небі, я задираю голову. Літак прилетів убити мене? Як завжди? Але ні, уві сні я знаю: війна ще навіть не почалася. Ще десь танцюють. Ще світяться десь

вітрини кав'ярень. Ще гімназисти тікають зі своїх занять і біжать на гору, звідки видно все місто. Уві сні мені навіть відомо, що літаків, які так загудуть, — ще немає. Перший реактивний літак побудують тільки 39-го року. В СРСР — тільки після війни, коли я вже буду... І я розумію, хто там, на висоті. Хто ще міг прилетіти по мене, по нас із мамою, батьком, сестрою й братами, яких у мене іще багато? Я кидаю жолуді в сніг, я махаю руками — собі самому. «Я тут! Сюди!» І попри рев двигуна, пілот мене чує, я знаю. Він опускається нижче, так, що навіть страшно стає — раптом не вийде з цієї фігури, як СУ-27 у Львові тоді, коли я вже буду... Це неважливо. всі ми, всілілі, ніколи не викидали. І ще, не знаю для чого, — всі заварні тістечка у глазурі, всі рогалики і пампушки, всі марципани й халва, і навіть ванільне морозиво — все найпрекрасніше з вітрин всіх кав'ярень, всіх крамниць і пасажів, всі майбутні снікери й кока-кола... «Мамо! Будемо жити!»

Пілот мене впізнає. Набирає висоту, попри всі закони аеродинаміки. Попри закони він і врятує нас. Хоч це заборонено. І літак кружляє над лісом, і сніг обертається раптом на зерна пшениці. І я знаю, що всі вони наші. Саме ті, що ми сіяли й жали, ті, які в нас відібрали. І я підставляю долоні, я відкриваю рот. Я хочу танцювати під цим дощем.

А потім із неба летять вже не тільки зерна — а всі хлібні кірки, які я ніколи не викидав, всі шматки хліба, які

Я прокидаюся — мені так здається. Але я знову у тому ж лісі. Зерно обертається в роті на сніг. Сніг тане. Літак віддаляється. Пілот мене не помітив. Пілот не знає мене.

Треба зібрати жолуді. Мати спече з них щось, схоже на хліб. І ми все-таки будемо жити. Тільки треба спішити. Чекають вдома. Йду із останніх сил. Дерева, дерева, сніг, на снігу — сліди лап. І раптом я бачу його — дім. Тільки цього ж не може бути... Це не хата з мого дитинства. Це будинок у Львові на вулиці Лепкого. Будинок, висмикнутий із міста, перенесений незбагненною силою просто сюди, в ліс біля Крайновки. І я знаю, що там всі мої — вдома, чекають на мене. Я пришвидшую крок, майже біжу, я не впаду, ні. Ось залізна брама відчиняється переді мною — я залітаю всередину, деруся нагору: «Я повернувся!» Двері на третьому поверсі, а за дверима — дерева, дерева, сніг, на снігу — сліди лап. І світить вогником горобина. Тиша така, і раптом — ревище літака. Зерна падають з неба. Та я вже знаю — пілот не впізнає мене.

Мені треба додому. Треба донести горобину, жолуді та кору. Ніхто не зупинить мене, не заборонить принести хоч це додому. На мене чекають... І раптом я бачу його — мій дім. Не хату — будинок по вулиці Лепкого. Чекайте, в мене ж там є хліб — оті кірки, я ж їх ніколи не викидав...

Я прокидаюсь, тепер по-справжньому. Стрілянина стихла. Тиша така. І холод. Здається, я марив — і досі марю. Я, може, помру. Здійсниться прокляття. Господар убив мене, хоча сам вже давно помер — убив, просто покликавши за собою. Саме так, виявляється, мертві вбивають.

Наступне, що я пам'ятаю — стара киянка вперто вливає мені у пащу щось тепле — хай мені бультер'єр, кашу. Я ковтаю. Боляче, але добре.

Стара пахне цією кашею. Взагалі все довкола так пахне. Більше нічим. Жінка — в чорному, наче таки хтось помер чи скоро помре, тільки навколо горла — помаранчевий шарф. Не зі штабу партії — жінка сама зв'язала, як наша Ба.

Стрільба затихла, і повертаються звуки. Люди співають. Люди, виявляється, весь час співають.

І мені раптом здається, що все ще закінчиться добре. І скоро я вже знову зможу шукати, і я знайду. Люди пахнуть вином, мандаринами, хлібом та ковбасою. Світяться вітрини кав'ярень. Люди співають.

Попередження

Наступного дня хтось ловить мене за ошийник:

— Це ж, певно, той пудель, якого шукає Марічка!

Марічка? Яка ще Марічка? Ще третьої Марії мені якраз і не вистачало для повного собачого щастя. Та, виявляється, так хлопець називає мою Марусю. І ось вона вже обіймає мене, майже душить, а я все не можу повірити. Чую погано — як у радіоушлі. Доміку. Ш-ш-ш... Маруся мружить свої дивні очі з чарівними кришталіками, всміхається недоречно і пахне Львовом. Зараз підемо, Доміку. Ш-ш-ш. До добрих людей.— Та годі розмовляти з собакою, — каже Степан. І це, на жаль, я чую вже добре.

Ідемо. Пробираємося крізь чоботи, сніжинки і прапори. Тільки ж, хай мені бультер'ер, — ми йдемо повз той самий готель. І запах Мисливця мені, ясно, тільки ввижається, але страх труїть ослабле тіло гірше хвороби. Лапи не слухаються, та треба йти. Вдома чекають на мене. Все тепер буде добре.

— Ану стій! — це кричить охоронець. Той, що пропонував мене застрелити, як бомжа. Але я вже не бомж — я ж з Марусею. І ми і далі собі йдемо. Йдемо, бо це ж не нам кричить охоронець, правда? Тільки чомусь саме нас він наздоганяє.

— Дівчино, куди ви ведете чужого собаку?

Я ховаюся за Марусиною спиною. Який же я їй чужий? Але ж докази, документи, свідчення... Де вони? Їх нема. І Маруся тепер — викрадачка пса. Принаймні підозрювана. Я навіть не міг подумати, що Мисливець аж так... На бультер'ера я взагалі здався йому?

Нас змушують чекати у вестибюлі. Теж — якогось наказу, якихось «дальнейших распоряжений».

— Може, тікаємо? — пропонує Маруся.

— З плузду з'їхала, — шепоче Степан.

І ми не тікаємо. Гості готелю розглядають двох підлітків і кудлатого пса — ми не подобаємося їм. Втім, вони нам також. Маруся має рацію, треба тікати. Бігти, як завжди. Тільки далеко зі мною тепер не втечеш. Рятуйтеся без мене, я сам винен у всьому.

— Ви, дівчино, підіймайтесь нагору. З собакою, — командує охоронець.

І в мене всередині все холодіє — так, наче я до того ще не остаточно замерз.

— Що ви вигадуєте? Це мій пудель, — знову повторює моя мала, вже якось невпевнено. Ніби вона вже й сама сумнівається, чи я насправді її.

— Дівчино, не хочете — пес піде сам. Там його господар чекає.

— Господар — це я. І взагалі, я покличу міліцію!

— Та не бійтеся ви. Вважайте, що я міліція, — посміхається чоловік. — Поїхали, дівчино!

І він підштовхує Марусю до ліфту. Степан залишається стояти на червоній доріжці у вестибюлі.

Ми заходимо в номер. Тут все так само — тільки рушніці немає. Принаймні на видноті. Десь Вадим заховав її разом зі своїми жартами.

— Я думав... А ви ж Маша?

— Я Марія.

— А в чому різниця?

На щастя, Вадим більше не філософствує про полювання на журавлів, пуделів чи, не дай Боже, Марусь. І скоро люди все з'ясовують:

— То ви, виходить, сестра Борисової доньки?

З Мисливцем відбувається дивне. Він озирається — то на вікно, то на малу. Маруся подобається йому — це ясно. Можливо, є якась схожість між нею та жінкою, що п'є зараз у незачиненій квартирі Вадима. Маруся має щасливу здатність — здаватися всім сестрою.

— А ви, Маріє, тут, на цьому... на цій?... — Мисливець киває в бік вікон із краєвидом на Помаранчеву революцію. Дурне запитання. — Подивіться, ось нахиліться сюди. В собаки щось з оком. Ну, ось тут! Дивіться!

Коли ж Маруся нахилиється, Мисливець шепоче їй — я б не почув, та ж він шипить біля самого мого вуха:

— Забирайтесь у свій Львів. Негайно. Скоро стрілятимуть вас, як зайчиків. Піф-паф. Зрозуміла? Я тебе пам'ятатиму. Скажеш комусь — окремо пристрелю.

Так закінчується зустріч з Мисливцем.

— Ну що там? У порядку, Мері? — питає Степан.

— Дурниці якісь... Слухай...

І щойно ми відходимо кількадесят метрів від «України», Маруся переказує хлопцеві все, за переказування чого її обіцяли пристрелити.

— Ти серйозно? — зупиняється помічник антикварки. — Так він сказав? А ти була на останньому поверсі, там вихід на дах... Послухай, це ж... Це ж, певно, не жарт. Чорт! Треба вшиватися звідси! — Степан так тягне Марусю, що мої лапи зісковзують на льоду.

— Зачекай, Степ... Але ж тоді треба попередити інших. Якщо ми в це віримо.

Степан лише фиркає й тягне нас далі й далі від площі та «України»:

— Тобі не повірять ніхто. З нас тільки сміятимуться. Ми виглядатимемо панікерами і боягузами. Їй-бо, ну це ж смішно, снайпери!

Маруся хмурить лоба, не розуміє:

— Чому ж ми тоді тікаємо?

Та хлопець, здається, вже знає відповіді на всі запитання.

— Бо в тебе пес хворий. Хіба ти не пуделя тут хотіла знайти?

То, виходить, Маруся знала, що я у Києві? І можливо, весь Львів зараз обклеєний моїми фото, й всі шукають мене, всі сусіди й навіть такса на прізвисько Лумп. І хтось допитав провідницю, яка не любить собак, і дідків у парку, що ріжуться в доміно, і волоцюг на вокзалі. Може, навіть міліція допомагає в пошуках. Може, навіть частина людей на площі у Києві насправді шукає пуделя, рятує його, як заблудлу вівцю? Ні, звісно, це марення. В мене все ще гарячка.

— І дід твій хвилюється, — продовжує хлопець. — Ти ж казала, у нього серце.

— Та він не знає. Ось Домік... Він справді, здається, хворий. Але ж...

Вони припиняють сперечатися, лише коли заходять до помешкання.

— Так ось він який, пудель, яким Мері дістала весь майдан!

Того ж вечора ми їдемо додому, до Львова. Зрештою, і без наших попереджень ходять чутки: влада стягує до міста війська.

А снайпери, що цілять у натовп, — такого просто не може бути. В цьому немає жодного сенсу. І дарма Маруся додзвонюється до Маріка, з яким встигла тут обмінятися номерами:

— Маріку, можуть стріляти, я хвилююсь за тебе...

Я знаю, Марік не слухає, каже, що й сам уміє стріляти. Стріляти, відкривати всі замки... Ще каже, все буде добре. І він має рацію.

Не стається нічого. На майдані не стається нічого лихого.

Коли ми виходимо на львівському пероні, я вже думаю, що рушниця на ліжку мені примарилася.

Повернення

Моя київська застуда не минає без наслідків. Ще в потязі, я розумію з жахом, що знову майже не відчуваю запахів. І цілий день я притискаюся до Марусі, наче тепер вона має стати мені людиною-поводирем. Так, давно пора. Вже й Велика Ба, як коріння великого дерева, лежить в цій землі. І старий каже, викупив місце поруч – тож він залишається точно. І все – немає потреби накопичувати речі й коробки. Це коли загубився в просторі й часі, тоді чіпляєшся за пожитки. Зберігаєш старі незручні туфлі, бо ці туфлі – твій дім, як чоботи – дім солдата. Іншого-бо нема. одного вересневого ранку аж 1994-го, тепер, у 2005-му, виправиться нарешті, – все і всі повернуться на свої місця. Майже всі.

Щось стається між Марусею та Степаном. Вона каже: «Я зрозуміла, що ми дуже різні», а Степан у відповідь таке пафосне: «Ти моя, ти стала моєю тоді, коли нікому не була потрібна!» Але ж Маруся завжди була потрібною, хіба ні? Коли не вчуєш нічого з людської крові, слова видаються безглуздими.

Зате місто я бачу тепер інакше – таким, як бачить його людина, щойно зійшовши з літака чи автобуса. Я не провалююсь в глибину, не хочу знати справжніх історій. Просто гарне місто. Екскурсоводи з яскравими парасольками розводять групи, як на параді. Шукати Львів – кому який хочеться, – Львів, Lemberg, Lwow, Львов, Львів. Екскурсоводи ці, я сподіваюсь, якраз із тих, що розповідають легенди про кохання та каву, з тих, що вчать загадувати бажання, тримаючись за бронзовий ніс – і це в кращому разі – якогось бідолашного пам'ятника. Місто має виконувати бажання туристів. Аякже.

Я колись знав: у цьому парку точились бої на початку століття – це тоді українці програли місто полякам? Я колись знав, цим шляхом козаки дерлися вгору, а городяни ховалися у Соборі, я знав колись... Я ж так хотів не знати. І зараз – тиша. Як тоді, коли тільки ш-ш-ш у радіоमुшлі. Місто ніби нове. Імітація, Диснейленд.

Але тиша недовга – наступного дня нях повертається. І я наче вперше пірнаю в квартиру на вулиці Лепкого. Як тоді, на початку цієї історії. Велика Ба – ніби щойно тут шила... Маша – її обриси ввижаються при вікні. Ось вона схилилася – малює далекий замок. Тамара – стоїть, напівзігнувшись, за скляними дверима кухні, куховарить чи, може, знову взялась за старе. Ось-ось кроки старого її сполохають, і вона заховає щось на холодильнику. Але й Тамара мені тільки ввижається. Тут нікого нема.

Полковник майже не сварить нас із Марусею. Хоча бачив на площі по телевізору. Може, тому, що й сам би...

Мене не було, здається, тижні зо три. Хіба більше? Та з квартири на Лепкого щезло стільки речей! Навіть світлини з Великою Ба позникали зі стін — мабуть, комусь було боляче дивитись на них. Залишилася тільки одна світлина — та, де в Тамари малиновий галстук, а Цілик — ще капітан. Коли він помре, жінки, можливо, і цю світлину сховають. А може, і викинуть, як викинули вже стільки всього — суконь, іграшок, туфель на високих підборах... Кажуть, усе це, поки мене не було, Оля з Марусею зав'язали у великі мішки й винесли до смітників. І не шкодують досі. Здається, Цілики тепер позбуваються мотлоху з тим же завзяттям, з яким колись накопичували його. Куди поділися пластмасові літачки? Маруся ж любила страшних порцелянових риб... Може, Цілики відчули нарешті, що залишаються?

Так я міркую собі, та насправді зміни мають цілком прозаїчну, хоч і важливу причину. Є новина, і велика. А мені її ніхто навіть не повідомив — зі мною взагалі, правду кажучи, ні в кого тепер немає часу говорити. Чи то підводить зіпсований слух?

Виявляється, Тамара вже не в Іспанії — рвонула до доньки. Мадрид — Київ, Київ — Донецьк. Там, у похмурій дев'ятиповерхівці біля аеропорту довго говорили втрьох: засмагла Тамара, тітка Галина, яка щойно женила сина, і Маша Цілик — певно, бліда, — бо вагітна й самотня. Ромка Лисицький якось зайшов попрощатися перед весіллям — і попрощався. Чи то Маша сама зайшла, вчинила так, як хотіла? Залишила собі щось справжнє від вигаданого хлопчика з тонкими плечима.

Ясно тепер, чому вона облишила свої шуби. Ніхто її не зурочив. Просто й від шуб, і від Пітера, і від Ромки її тепер, певно, нудить. А тітка Галина була рада гості — доки не взнала про ту нудоту.

Жінки говорили довго — сперечались, наче присяжні: жити ембріону в матці Марії Цілик — або не жити. Тітка Галина обстоювала найвищу міру. Аргументувала ясно: раптом взнає дружина сина, а надто її батько.

— А хто у нас татко? — питала Тамара.

— Татко у нас у відповідних структурах в Москві, — відповідала Галина.

Засмагла цариця кивала й згадувала: що то воно «відповідні структури»? Відірвалася від життя. Зате Тамара раптом знайшла союзника. Маленького й ще захованого в чужому тілі — та це нічого... Галина на компроміс не йшла, тож Тамара й сказала доньці: хочеш родити — роди. Й це також означало: повернись нарешті додому.

Я думаю, може, Маша ніколи й не вибирала. Просто слухала балачки двох старих, одним оком завжди споглядаючи небо через балконні двері — сріблясті авіалайнери злітають з аеропорту.

Мама Оля переживає, каже, вагітність складна, таз вузький, і неправильний резус-фактор, а тут ще в поїзді їхати. Та мені ясно — дитина житиме. Це ж буде дитина Ціликів.

Тамара повернулась до Львова на кілька тижнів раніше за доньку — командувати ремонтом. Байдуже пройшлася квартирою. Шкодує за чимось, але мовчить. Ні, легалізуватись не встигла. Руки стерті від мандаринових гілок — пахнуть соком так сильно, що це вже, певно, назавжди. Як Господар колись ногами, Тамара шкірою вивчила географію: там, де ростуть мандарини, рано з'являються зморшки. А телефон дзвонить щовечора — якийсь іспанець все кличе Тамару назад. Маруся швидко десь роздобула розмовник — тепер вибачається за фатальну тітку: lo siento, señor.

— Мені не до того, — бурчить Тамара. — Я майже бабуса.

Час, видно, біжить по-різному в Іспанії й Україні.

Я і забув, як Тамарі подобається бути старшою — найстаршою. Ймовірно, онучка навіть зватиме її Ба, а тоді й усі почнуть так називати. Я не сумніваюсь чомусь, що буде саме онучка — руденька дівчинка. І все не можу повірити: Маша ось-ось приїде. Та шкода, яку я заподіяв

Треба тільки добре підготуватися. В Маші алергія на пил — тож, приміром, доведеться позбутися килимів. Те, що Велика Ба та полковник збирали по всьому соціалістичному світу, знімають зі стін, витягають з-під ліжок... І нещасні нутрії, яких ніхто не носив ніколи, тепер обов'язково мають загинути — вдруге. Квартира стає світлішою. Ось тепер їй і личила б пісня про вітер змін.

— А книжки, може, до Генріха? — вголос міркує Оля. — Він буде не проти. А як візьму кредит на квартиру, то й заберемо собі, а, Марусь?

— Маша ж теж любить книжки, — відповідає дівчина.

— Мало, що вона любить. Алергія буває й на те, що любиш. Скажу тобі, в неї й на шерсть алергія теж, — Оля киває на мене.

— Ну його ж ми не викинемо... — каже Маруся.

Вона хоче сказати щось ще — або мені так здається. Та однаково, дзвенить телефон. Це Марусю — це Марік.

Євроремонт

— То як? Відчиняємо скриню? — питає гість.

Так, у нас гість зі столиці. Вірніше, ні, не зі столиці, хоча саме з Києва Марік тепер приїхав. Та він був і буде завжди львів'янином, а пахне тепер — всією Землею. Якимись неназваними гострими запахами з азійських базарів, соленою морською водою, банкнотами маленьких країн, пальцями всіх їхніх мешканців, запахом фарби з ще новеньких хрустких євро. Раніше Марік збирав данину лише в одній валюті. Але він стверджує, що закинув бандитські справи — від них і тікав спершу, потім уже увійшов у смак. Закинув? Та ж он, дзвенить зв'язкою відмичок в руці. Він упевнений в успіху, хоча й

запевняє Марусю: нічого таким способом не відчиняв уже років п'ять. Каже, заробляє чесно, через мережу. Я не вірю — де ви бачили, щоб можна було так заробляти? Ще й їхати, вічно тікати, немов кочівник якийсь — з власної волі.

— Відчиняємо? — повторює запитання Марік.

Дзеленчить відмичками, наче янгол дзвіночком.

— Я ось думаю, треба замінити вікна на пластикові, — невпопад відповідає Маруся. — А то он дірка, дивись. Я пам'ятаю цю тріщину ще з... Ну, з тих часів.

«Тими часами» Маруся зве своє життя до операції у Берліні.

Марік підходить, роздивляється раму:

— Покажи, що тут. О, та це справжнісінький слід від... — хлопець осікається, визирає в вікно.

Місто дивиться на цих двох, як колись на Олю та Антиквара-Костю. Втім, ніхто точно не знає, чи воно бачить щось. Маруся притискається щокою до Марікового плеча.

— Від чого слід?

— Не знаю, Марусю. Як хочете, то й міняйте на пластикові. Буде твоєму племінникові тепліше. То як? Відчиняємо скриню?

Маруся мовчить.

— Не розумію, я що, дарма зберігав ці відмички? Сподівався, ще тобі знадоблюся з ними.

Та хто ж повірить в таке.

— О так, звісно! — сміється Маруся. — Він сподівався! Ти просто втік, Маріку. Ти навіть Генріха не навідував, ти схибнувся на подорожах... Ну добре-добре, не сердься. Я теж мрію побачити світ, і я поїду з тобою, все в силі, — мені здається, вона говорить це тільки для того, щоб догодити хлопцеві. Й справді поїде з тієї ж причини. — Але, послухай, скриня... — Маруся зітхає. — Треба, звісно, її відчинити. Ну бо раптом там щось важке, а вам і так її винести буде непросто. Та й не продавати ж її з невідомим вмістом.

— Так. І?

— Просто я, можливо... Я так довго хотіла її відчинити, — Маруся усміхається недоречно. — Я була дитиною, розумієш? А тепер я бачу її. І ця скриня — така насправді проста. Звичайнісінька. Що як там і всередині...

— Що?

— Ну що як там... нічого. Якийсь мотлох. І жодного сенсу... Просто жодного сенсу. Ти розумієш? І все знову зміниться. Як місто, як все.

— А місто так сильно змінилося?

— Звісно. Замість замку якась телевежа радянська... Будинки такі сірі, особливо, коли дощить.

— Ти так говориш, ніби ти не рада...

— О, Боже, ні! Маріку, як ти можеш так думати? Звісно, я рада, що бачу.

Марік не розуміє й чомусь ображається. Наче за скриню, якій, звісно, не випало мати своїх почуттів, — навіть щодо дівчинки, яка так довго жила на ній, як на острові, й так завзято намагалась знайти скарби. А може, Марік згадує з теплотою, як вперше побачив Марусю в крамничці, перед сердитим Генріхом.

— Я просто чомусь думав, для тебе важливо побачити...

— Послухай, а що як ти сам подивишся? — Маруся цілує Маріка в щоку, радіє, як колись, коли вирішувала нарешті складне завдання з алгебри. — Маріку, подивись без мене! Якщо там щось хороше, ти мені скажеш.

Марік знизує плечима. Незрозуміло, погоджується чи ні. Та Маруся вже відвертається і на додачу затуляє очі долонями.

Марік стає перед скринєю на одне коліно. Клапан підіймається гучно — клацає, наче зубами пес. Відмички дзвенять.

Замок, видно, геть нескладний:

— Готово! — каже Марік за мить і озирається. Знаю, він, мабуть, чекає, що Маруся от-от не витримає і озирнеться. Це ж Маруся, їй все цікаво...

— Ну? Що там? Чого мовчиш? — каже вона.

І Марік починає порпатися у скрині сам...

Я, звісно, вже знаю. Я одразу все знаю, шойно підіймається віко. Ця скриня чарівна в певному сенсі — вміє сховати всі запахи та сліди. Але чари розвіялися. Усе.

— Я дивлюся... — каже Марік. — Тут... Як ти й казала. Нічого цікавого... Ти точно не хочеш глянути?

— Ні, не хочу. Я хочу й далі уявляти, що там, знаєш, бальні сукні моєї бабусі, — Маруся вдає, що сміється. — Такі білі, мереживні, як весільні... Там же такого немає?

— Ні. Немає, — підтверджує хлопець. — Я складу все в пакети і винесу... Ти не проти, якщо я зайду на секунду до твого діда? Генріх буде хвилин за двадцять. А ми можемо поки випити чаю.

Маруся зовсім не проти — тільки полковник спить. Так діють його нові ліки, дідусь став зовсім спокійним. Тільки все забуває — навіть те, що він завжди боронив стару скриню.

А Марік вже тягне до коридору мішок з її вмістом. Суха хлібна кірка гулко падає на паркет.

— Що це? — питає Маруся, але й тепер не дивиться.

— Нічого, Марусю. Може... діамантовий гудзик із сукні твоєї бабусі.

Маруся знову сміється.

За двадцять хвилин троє чоловіків підіймають скриню й виносять її надвір. Тільки на паркеті лишається слід — нічим його, мабуть, уже не зітреш. Полковник мав рацію.

Разом

Вікна Цілики таки замінили. Рипучий паркет накрили лінолеумом. Поклеїли нові шпалери.

І ось, той самий вокзал. Здається, навіть той самий перон, де я загубив Машин слід. «На першу платформу прибуває потяг Донецьк-Львів, нумерація вагонів починається з хвоста...»

З потяга виходить красива жінка з довгим рудим волоссям, пахне хутром далеких тварин, і Невою, і Кальміусом... Я не одразу жінку упізнаю, але знаю — це все ще вона, саме та, на кого ми так чекали. Друга половина двох різних Марій. Може, разом вони стануть цілими?

Маша пахне інакше. І не тільки тому, що жила в омріяному місті над Фінською затокою, не тому, що продавала шуби, відкривала магазини, спала з художниками, й поки ніхто не бачить, наводила чорним фломастером мости. Вона пахне інакше, бо це вже не тільки вона. Кров її захопила, наче чужі війська, маленька істота. Маша так хотіла сама.

Це хлопчик. Я першим чую і знаю — це все-таки хлопчик.

Усі обіймаються. Мені трохи ніяково. Стара провина, від якої я сподівався звільнитися, чомусь навалюється на мене наново — теа culpra, яку я, ймовірно, забув. А може, просто я раптом почуваюся зайвим серед людей.

І чужинка — хоча ні, вона не чужинка ніде, а надто у цьому місті — виходить раптом на першу платформу. Та сама циганка. Як це вона сказала тоді? «Щоб тебе твій господар вбив»? Але це ж дурниці. Господар давно помер. І так, я, можливо, накоїв помилок задля повернення — відпустив Машу, втік за Мисливцем... Але ж тепер усе виправилося. Навіть час у квартирі Ціликів виправився, йде рівно, день за днем, рік за роком. Жінка помилилася, вона не вміє нікого проклясти — просто звичайна жінка, яка

боронить своїх дітей і шукає прихистку. Зовсім постаріла та осіла тут, теж назвала це місто домом. І діти її, певно, вже виросли. Я озираюся – циганки нема.

Ми йдемо нарешті до Марікової машини – не мерседес, але це й на краще – жигулі, як у полковника, тільки яскравозелені. Треба їхати, дід чекає.

І вдома все те ж – обійми, сльози та погляди на вже помітний живіт.

Маша пішла з одною валізою, й назад привезла одну. Одяг, книжки і... Раптом хтось відчиняє вікно – вітер з вулиці Лепкого розкидає малюнки. Я вглядаюся і принохуюся, я не можу повірити. На малюнках Маші – наш парк, наш Собор, наш Замок.

Маруся вглядається теж:

– Маша! Ти ж так гарно малюєш, я ж ніколи...

– Не чіпай! – Маша зминає аркуші.

– Що ти робиш? – лякається молодша сестра.

– Немає чого дивитися.

Ми даємо Марії спокій і йдемо до крамниці – перевірити, як там новий помічник. Він, до речі, знайшовся, на диво, легко – Оля тільки й встигла поклеїти оголошення. Довготелесий хлопець із жовтим волоссям виказав неабиякі знання з історії Львова. Звуть помічника трохи дивно – Вітусь. І цей Вітусь сьогодні вперше залишився на роботі сам. Якраз мали підвезти чергову коробку, і воно ніби мотлох, але ж треба в ньому знайти скарби. Маруся хоче все сама перевірити – такою вона стає, ймовірно, наслідуючи матір. Та щойно ми заходимо до крамниці, мала про все забуває. Вона помічає одразу – немає скрині.

– Хтось... купив її?

Здається, внучка полковника уявляла, що скриня застрягне в крамниці навечно, як колись усі речі застрягали в квартирі на Лепкого.

– Так, один старий, – відповідає хлопець. – Польською говорив. І решту мені залишив.

– А телефон? Адресу свою?

– Ні... Чого б це? – знизує плечима Вітусь.

Він трохи смішний, як і його ім'я. Пахне ганчір'ям, книжками, пилом, наче сам не людина, а антикварна лялька. Маруся вже збирається йти, коли все-таки згадує, за чим прийшла в магазин:

– Слухайте, а Генріх казав, мали принести новий товар. Приносили? Ви отримали? Посортували?

— Так, отримав, — киває хлопець і раптом скрикує: — Ой! Вибачте, Маріє Юріївно! Я ж отримав оте все... і забув!

— Що забули? Посортувати?

— Ні-ні, я забув той мотлох у скрині вашій! — Вітусь опускає голову, й розводить надто довгими своїми руками. — Принесли коробку, я взявся її розбирати, і майже вже розібрав, але тут прийшли покупці. Я не знав, куди оте все сховати. Ну, щоб було охайно. Та і поклав у скриню. А скриню потім... купив той поляк, — Вітусь, мабуть, зустрічає Марусин докірливий погляд, бо лепече ще швидше: — Та там і не було нічого такого! Тільки пожовклі газети, тільки папери незрозумілі! Цього б ніхто не купив, клянуся! Щоправда, ще гроші — банкноти тисячмаркові... Я все поставив усередину скрині разом з дерев'яним пуделком і... Ви мене вибачите?

Маруся зітхає. Це насправді дрібниця — якісь газети й банкноти порівняно зі зникненням її скрині. Та є в Марусі тепер дивне бажання — щоб усе було досконало. Перфекціонізм мучить її відтоді, як Маруся побачила себе в дзеркалі — побачила, що вона жінка й має відповідати своєму, на диво, красивому відображенню. Любов до досконалості, звісно, виправиться — треба тільки почати старішати. Та поки що Маруся просто бореться із собою:

— Нічого, Вітусю, не переймайтеся. Це й справді не дуже важливо, — каже нарешті. — Тим більше, в нас сьогодні радість така. Тільки ви постарайтеся бути уважнішим, добре?

— Обіцяю, пані Марусю!

— Маріє, — виправляє жінка. Її лице освячує усмішка — тепер нарешті доречна.

Коли ми з Марусею (ну я вже довіку так її називатиму — яка ще вона Марія мені?) йдемо додому, здається, всі уже знають новину.

— Деточка! — гукає Варгіна зі своєї лавочки в парку. — Це правда? Приїхала ваша сестра?

— Марія? — не вірить Ярослав Теодорович. — Ота, що я бачив, як вона йшла з валізкою на вокзал? То повернулась таки? Стільки років! Уже й Лумп бідолашний помер...

— Приїхала? — зиркає дід Євген. — Слава Ісусу!

Та звідки вони всі знають, не розумію я. І я, виявляється, ще багато чого не розумію у цьому місті. Хіба міг я подумати, що Цілики запросять сусідів на сьогоднішнє святкування, і що сусіди прийдуть?

— А що? В «городку» завжди все разом відмічали, — сказала Тамара. — А тут живемо вже тридцять років, а все наче чужі. Ну й у Іспанії якось без цієї ворожості... Хай приходять!

І приходять. Усі приходять до квартири на третьому поверсі. І знаєте що? Атмосфера не така вже й жахлива. Варгіна й дід Євген не б'ються. І навіть полковник просто всміхається і мовчить — може, це діють ліки, та,

імовірно, він просто не вміє дражити цих двох водночас. Раптом всі замовкають і прислухаються.

— А непогано! — виголошує Ярослав Теодорович врешті. — Непогано ж таки!

Усі сміються. Тільки Маша не розуміє причини веселощів.

— Як? Ти не чуєш? Ти просто забула! Згадай, дівчинка, що живе поверхом вище! Послухай, як вона грає. Але ж непогано! Нарешті! Не пройшло й... скільки?

— Мені здається, цей жах років п'ятнадцять тривав.

— Та де, років сто! Мінімум!

Усі радіють, заглушаючи своїм сміхом «Оду до радості», що долинає згори. Тиха мелодія — я майже не чую її з моїми хворими вухами. Генріх відчиняє вікно — і місто приєднується до святкування повернення, і музика стає голоснішою. А Генріх, здається, наспівує.

— Треба було і їх запросити, — сполохується Оля, показуючи пальцем на стелю.

— Але ми там нікого не знаємо.

Сусіди знизують плечима. Ніхто достеменно не знає, що ж там за люди поверхом вище. Чули лише, що дівчинку звати Алісою.

У той вечір, здається, всім добре разом. Непогано принаймні, а цього вже іноді досить. Тільки ближче до ночі Маша починає задихатися, мене виводять з кімнати, а гості встають з-за столу.

Pulkownik w krwi

Цю історію я нарешті почув від Олі, а тому не можу бути впевненим, що все було саме так. Хоча псам люди зазвичай кажуть правду — нам однаково нічого не продаси.

Усе сталося наприкінці літа — тільки Оля не може сказати якого року.

Була Польща й був сонячний день. Оля наголошує, дуже сонячний. Мабуть, один з тих, коли світло зависає в повітрі, й здається, його можна впіймати, а то й заштовхати з силою в трилітрову банку і — якщо встигнеш вчасно закрити кришкою — буде тобі сонячне світло на зиму. Пропустити це останнє серпнєве сонце було неможливо, тож усі діти були на вулиці.

Одні біля гойдалки грали в класики й щебетали польською. Бо були вони польські діти.

Інші тулилися до під'їзду та перемовлялись російською. Бо були це діти радянські. Молодші радянські стрибали через резинку, трохи старші базікали тут же про свої дорослі справи – літаки й космос, ракети й майбутню війну.

Ці дві групи дітей – радянська та польська – чомусь ніколи не змішувалися. Хоча жили в одному дворі, вікна у вікна. Таке життя незвичне було для Олі – до того її дитинство минало за вічним парканом військового «городка», змінювалася лише географія. Але в польській Легниці вони жили чомусь просто з людьми, у місті... І без загорожі було навіть ніяково. Бо якби все як годиться – вхід за перепустками, колючий дріт, солдати – все було б ясно. І можна було б поміяти, що симпатичний польський школяр давно б познайомився з Олею, якби міг. І польська була зрозуміла майже, і поляки ж вивчали, певно, російську, та діти ніколи не розмовляли. Ніколи – та щось особливе було в тому дні. Може, це сонячне світло непомітно на всіх впливало.

Здається, найменший хлопчик вкотре впустив свій м'яч, і м'яч покотився прямісінько до намальованих крейдою класиків. І коли дві групи дітей зішлись в тій плутанині – всі разом ловили м'яча, – то вже не хотіли розходитись. Я навіть думаю: так ставалось завжди. Щоразу з новими радянськими дітьми, що оселялися в цьому дворі з відрядженими до Польщі батьками, з кожною групою маленьких «місцевих». Діти зішлись через загублений м'яч і плаксивого хлопчика, й виявили, що можуть одне з одним заговорити. Не дуже легко – та можуть. Поводилися, як інопланетяни, що зіштовхнулись із землею цивілізацією. Що там, ви кажете, варто було б землянам транслювати у космос, очікуючи контакту? Рівняння Ейнштейна? Його діти поки що не вивчали. Тому взяли крейду й написали на асфальті найскладніше з доступного їм – квадратне рівняння. Можливо навіть, його написала Оля чи якась інша розумна дівчинка – Оля точно не пам'ятає. Поляки подивилися й накреслили на асфальті рішення. Радянські схвально кивали.

Це було змагання. Поляки тоді намальовали трикутник, вказали кут і довжину катета... Випробування за випробуванням діти все пройшли. І сміялись. І було затишніше і легше, бо інопланетяни виявились істотами розумними, такими ж точно, як ти.

Та треба ж, щоби так сталося: Олин батько в цей час вирішив нарубати дрова для пічки. Польське радіо пророкувало похолодання – а польське радіо ніколи не бреше. Тож полковник вийшов з під'їзду й пройшов через двір до підвалу.

Хто його знає, чому такі речі стаються? Що вони означають? Чи, може, не значать нічого – так, випадковість. Спочатку, як потім розповідав полковник, сокира добре лягла у руку. І перше поліно скорились лезу без бою. Старий закатав рукави й замахнувся ще раз. Але лезо сокири чомусь від'єдналося від древка, як космічний супутник від'єднується від ракети. Полетіло, щоправда, не в космос – в обличчя. Кровищі було... А діти надворі все вирішували рівняння й сміялися.

Полковник притис рану рукавом, та сорочка швидко ставала червоною, як піонерські галстуки.

Від болю й яскравого сонця він, мабуть, не розбирав дороги. Вхопився рукою за перила підвалу, на мить застиг... Тепер всі діти дивились на нього. Здавалося, замість рота в полковника була велика червона пляма. Лезо, вдарившись нижче носа, понівечило шкіру на підборідді та над губами.

— Pułkownik w krwi! — крикнув хтось перелякано польською.

— Pułkownik w krwi... Pułkownik w krwi... — зашепотіли інші.

Радянські діти мовчали.

— Папа! — закричала маленька Оля.

Полковник щось у відповідь пробулькотів. Мабуть, хотів заспокоїти всіх, мовляв, нічого страшного — та розібрати було неможливо.

Оля й Тамара побігли додому за батьком. Діти, мабуть, знов розділилися, а то й розійшлись по своїх квартирах — постійних і тимчасових.

А в полковника дотепер залишився тоненький червоний шрам. Наче старому зашили рот або хотіли намалювати хрест — ножем перпендикулярно до лінії губ.

Ось і все. Ось і все? Я відмовляюся вірити. То це й весь секрет «полковника у крові»? А страшна таємниця? В полковника ж має бути страшна таємниця. Та є лише ця дурна випадковість.

День народження

У полковника свято. Не ювілей — ювілей ми з Марусею пропустили, поки шукали одне одного у столиці. Але в такому віці кожен день народження — перемога. Старий ще клянеться дожити до ста, а сьогодні — сімдесят шість. Коли він народився, Сталін якраз виголосив, що починається велика трансформація — і трансформація почалася...

Маша гойдає на руках сина. Оля запалює на торті свічки — скільки знайшли. Маруся вимикає світло. А далі все йде шкереберть. Цілики помічають в вікні щось дивне, якесь мерехтіння.

— Світла нема в сусідів? — коментує Тамара. — Ох, ця ваша країна!

— Але так гарно, — каже Маруся.

У будинку навпроти миготять у вікнах свічки, зовсім, як тут, на торті.

— Загадуй бажання, тату.

Та запах свічок вже змішався зі запахом смутку. Бо люди, звісно, згадали, сьогодні — четверта субота листопада. Всі уже знають — хіба що крім

немовляти — чому сьогодні вогники на підвіконнях. Мушля розповідала про це ще зранку.

Полковник дмухає. Вогники згасають. Усі аплодують. Мовчки шукають ніж, чомусь не вмикаючи світло.

— Слухай, дідусю, а твоя Крайновка — це ж Харківщина? — раптом питає Маруся. І я під столом відчуваю, як Тамара намагається пхнути її ногою, промахується, влучає в мене. Маруся продовжує: — Ти щось про це пам'ятаєш?

Полковник мовчить. І ніхто не наважується перервати мовчання. Пахне тортом, сірниками і керосином. Генріх прокашлюється. Вовтузиться немовля.

— Я забув, — каже старий нарешті.

Ну так, ти забув, старий, — забув чи засипав хлібними кірками... Маруся теж діду не вірить. Може, тому, що з молодшими розмовляють іноді так само щиро, як з псами.

— Дідусю, але... Ти хіба не розповідав колись? Щось про сестру. Ти точно казав щось, я просто не пам'ятаю, бо була ще...

— А може, я вигадав? — обриває Марусю полковник.

Мені з-під столу не видно, але я впевнений, що дивиться він на Олю. І тиша така. Як у тому лісі з мого сну. Дерева, дерева, сніг, на снігу — сліди лап твого пса. І світить червоним вогником горобина.

— Як вигадав? — запитує Оля.

— А як? Ти ж ось вигадуєш історії у крамниці. Ті, які хочуть чути. Про євреїв, про партизанів, про кадебістів.

Пишаєшся навіть собою, — цідить полковник, і, певно, Оля уже шкодує, що запросила Генріха, тепер буде скандал. — Ось і я собі вигадав, — продовжує Цілик, — братів і сестру. Але добра людина, директор училища, все пояснив мені, дураку. І я всі помилки в біографії виправив. Прадіда вашого, брата, сестру. Їх і не було ніколи! Це в інших, може, щось трапилося. В інших хатах хтось помер. А в нас, Ціликів, всі живі та здорові. Ми ж щасливчики, ви не знали хіба? — закінчує він і встає.

Я знаю, він би пішов, влігся б на свій диван спиною до гостей, ввімкнув би мушлю. Полковник Цілик все ще такий іноді впертий — попри слабке здоров'я та заспокійливі ліки.

Але Маша скручується від чергового приступу кашлю. Оля підхоплює немовля. Хлопчик плаче. Його, до речі, назвали Данилком. У Львові тепер майже всіх хлопчиків, здається, так називають. Йдеш повз дитячий майданчик: «Данилко!» з усіх боків. Так, наче кожна родина хоче затвердити своє право наслідувати у цьому місті не когось, а саме засновника.

Світло вмикають. Усі метушаться довкола Маші. Маруся виводить мене за двері під сердитим Тамариним поглядом.

— Вибач, Доміку, — каже.

І ось я вже сам, у темряві. Зі мною звичний запах квартири й свічки у вікнах напроти — вони ще горять. За якийсь час прийде Маруся. Говоритиме — та я чомусь знову погано чую. Може, й мені нервуватися треба менше. А то буде, як із полковником, — перенапружитья і постаріє собаче серце. Тільки іноді, крізь перешкоди, проривається голос: Ш-ш-ш. Свічки. Ш-ш-ш. Сузір'я. Ш-ш-ш. Якщо он та зірка вище вікна Ярослава Теодоровича — це Сиріус, то... Ш-ш-ш. Сузір'я Великого Пса, тоді... І тиша. Я не чую. Що? Що тоді? Сузір'я Великого Пса, а далі? Незабаром я зрозумію, річ не в моїх вухах. Просто Маруся замовкла. Дивиться у вікно і — плаче. Раніше, я знаю, вона плакала так у травні, під час трансляції вічного вогню чи наприкінці кіно про героїв — таких, як обидва її прадіди — той, що приніс із Берліна ложку, окуляри та ордени, та той, що зник без вісти під Сталінградом, заробивши, здається, лише одну або дві медалі. Може, вічний вогонь сьогодні розпався на ці свічки? Так військо по війні розпадається на людей. А може, очі сльозяться просто тому, що вогники надто близько. Хто їх тут запалив? Хіба той голод був тут, у Львові, на вулиці Лепкого? Я хочу спитати так, як полковник питав у людей на Замарстинівському городі: «Звідки ж ви тут взялися?»

Дивна моя Маруся. Вона ж вирішила навіть не бачити, що у скрині. А може, вона просто знала? Дізналась колись, дорослішаючи, й мені не сказала нічого. Хтось дивиться на нас з будинку навпроти, й теж, як і ми, мабуть, з'єднує вогники у сузір'я.

А в сусідній кімнаті тим часом щось відбувається — якась важлива розмова. Маруся йде й знов прибігає до мене. Все плаче, і я вже не впевнений, чи річ у свічках. Потім приходить полковник, тягне мене за ошийник — до себе. Грозить кулаком. Водить ним перед самими моїми очима — я не боюся. А він щось говорить таке... Ш-ш-ш. Поїдемо разом. Ш-ш-ш. У Крайновці... Ш-ш-ш. Не дозволю їм! Ш-ш-ш. Ба-ла-ган!

Здається, це й було останнє слово, яке я коли-небудь чув — «балаган». Тобто бродячий цирк. Мої вуха відмовились чути все, що Цілики говорили потім.

Кінець

Пес біжить назустріч, як у кіно. Він смішний, як я. І неважливо, як його звали. Ім'я неважливе для отаких, безрідних — вони ж ладні змінити його за кістку.

Я знову в полковниковому дитинстві. Той пес — щеня, та й Іван — щеня. Вони разом шукають маленькі вогкі гриби, жолуді та гірку калину, обдирають кору з височенних сосон — ті сосни потім не чіпатимуть навіть німці, милуватимуться, задерши голови, наче люди, — Іванко і не впізнає фашистів. Та це буде потім, якщо він виживе. Ще тільки початок. Щеня ще втече від голоду і людей. А коли Іванкові вже нічого не лишиться — тільки вмерти слідом за іншими дітьми, підрослий зубатий пес з гострими ребрами вийде з

лісу. Безумна жінка, молода бабуса-Маруся, скаже худому псові: «Ну ходи. Ти ж любиш Іванка?»

Полковник думає, він забув. Але ні, он цей пес, і бабуса-Маруся, і тіло сестри – в зовсім прозорих очах. Якби він забув, він би літав гордо та радісно. Може, краще би він забув. Пам'ять все одно ні від чого не береже.

Та й чого пам'ятати про пса, нехай він навіть тебе врятував. Це все одно – лише пес. Псів ніхто не сприймає серйозно. Та й історії є набагато страшніші – вигадані й тим більше справжні. Старий, ти занадто чутливий, як на полковника авіації.

А я ще думав, він справді ненавидить псів, Бога й трохи – людей. А він ненавидить тільки одного сивого чоловіка.

Він бере повідець, і ми виходимо на прогулянку. Тільки чомусь за нами йдуть Маруся та Мама Оля. Маша з Данилком виглядають з вікна. Так, ніби ця прогулянка – наша остання.

Та так і є.

Священик з Собору мав рацію, псів не пускають до раю. Нам і не треба туди. Пси не зникають – перетворюються на інших псів, на вовків, на лисиць, на диких собак динго чи взагалі – на Сузір'я Великого Пса. Тільки я хотів би перетворитись на птаха. Може, навіть на качку – обережну, та дуже вперту. Ось зараз я плетуся нагору, ледве пересуваючи лапи, а скоро – летітиму. Полковник ще заздритиме мені.

Розмова затягнулася вчора. Не вдався цей день народження. І Маша все кашляла, і ковтала ліки, і дихала крізь інгалятор – утомленому після пологів тілу все здавалося ще чужішим. Усі книжки, всі запилені статуетки в серванті. Навіть я. Просто алергія – поламаний механізм впізнавання. Свое приймаєш за чуже й небезпечне. Так буває. Нічого особистого – просто хвороба. Й цілком можливо, хтось когось за столом нарешті переконав – хай пес засне. Назавжди. Старий хворий пес на ім'я Домінік. Для вас за просто – Дом.

Хоча також цілком можливо, що якраз навпаки: Цілики вирішили мене залишити попри все. А те, що жінки тепер вийшли з нами і Маша дивилась на нас з вікна – це тому лише, що полковник давно не виходив на вулицю, не можна йому самому – ніхто ж не вважає пса за супутника.

А можливо, – і це було би найгірше, – полковник вирішив таки тікати зі мною. Без попередження, без речей навіть – навчився в онучок. Просто ще одне коло, тепер

Так, Цілики точно щось вирішили. Хоч, імовірно, кожен з них вирішив щось своє. Я ж не чув і не знаю. І я не хочу дізнатися.

Тому в кінці цієї прогулянки я знову втечу. Старий кликатиме, як і тоді: «Доме! Доміку!» – я не дозволю собі озирнутися. Довго гулятиму містом. Так довго, як зможу. Сам вигулюватиму себе. Мудра жінка казала правду. Ймовірно, вона навіть знала те, що я зрозумів так пізно: навіть пси не

належать нікому. То хто ж вбиває мене? Мій господар. А хто мій господар? Не знаю! Й це найкраще, що могло статися зі мною. Я — собі господар.

А після прогулянки містом я просто засну. Десь далеко, приміром, на Замарстинові, там, де закінчуються всі цвинтарі та городи. Загорнувшись, наче у ковдру, в глибокий сніг. Сніг не пахне нічим, ховає усе, щоб пам'ять краще вросла в ґрунт. І нічого не буде чути, крім канонади у хворих вухах. Я й не бачитиму нічого — це буде не темрява, а, як говорила Маруся, ідеальна густа порожнеча. І сніг знову вибілить мою шерсть собою. Я засну й прокинуся каченям на озері, а там мене, можливо, навіть підвищать до лебедя — це трапляється.

Але полковник ще тримає мене за повідець, як за руку. І здається: це просто сниться комусь. Сниться цей ранок. Туман вистилає дороги: від Новерська до Львова, від Львова до Києва, від Києва до Донецька, а ще до Санкт-Петербурга, до Вроцлава, до Берліна, Нью-Йорка, Торонто і Сан-Франциско, і ось цю, саме цю, дорогу — до цього Собору. Це мене вже давно немає, а ранок є — його бачить хтось ще живий.

Ви живі? Ви бачите? Дивіться, будь ласка. Дивіться на нас, на старого полковника імперії зла та кудлатого й вже глухуватого пса з плямою на лівому вусі. Дивіться. Я так люблю увагу. Правда ж, я схожий на баранця? Мене заховать колись в коробку. В таку, знаєте, як малював француз, теж військовий льотчик, для принца одного. А коли вже я буду в коробці, ви зможете мене уявити саме таким, як вам хочеться. Можливо, таким же гарним, яким мене бачила Маруся, — коли не бачила ще нічого. Іноді мені здається, вона й досі не бачить. Недавно вона знову сказала мені, як в той перший ранок, що я — найкрасивіший.

Ми йдемо нагору. Підіймаємося вулицею Листопадового Чину, Міцкевича, Паркштрассе, вулицею святого Георга, Цісарською, Святоюрською дорогою, безіменним насправді пагорбом — цим одним єдиним шляхом, який людям ніколи не набридне називати по-своєму. Так, ніби це називання перетворює гору на їхню власність. Моя нестрижена гривка й біле волосся полковника, мабуть, підсвічуються ранковим сонцем. Гарно виглядаємо? Як в кінці голлівудського фільму, еге-ж? Хтось дивиться ще? Я чомусь упевнений, жінки все ще стоять там, на розі. Навіть Маша даремно дивиться з вікна.

Як ти там співав, старий? Є тільки мить, ла-ла. Наша мить, схоже, завершується. Певно, вона має завершитись, аби щось інше могло розпочатись нарешті. Обидві Марусі — саме так їх обох називали матері у колись — тепер Марії. Різні, хоч з одним ім'ям, з вічним, невитравним запахом квартири на Лепкого. Де вони будуть без мене? Дзвонитимуть одна одній:

— Доброго дня, Маріє! Як там у вас, у Донецьку? Берліні? Чи Пітері?

— Доброго дня, Маріє! Як там у вас, у Нью-Йорку? Києві? Куала-Лумпурі? Буенос-Айресі?

Чи ні. Вони все-таки житимуть тут, у Львові. Я озираюся й нікого не бачу. Просто нікого не видно — туман.

Сподіваюсь, старий не сумуватиме і сам не поїде нікуди. Та наша мить завершується тепер. Пси упереджені щодо друзів, може, тому, я думаю, що

полковник — таки непогана людина. Просто щасливчик. Ніде не загинув, не був репресований, під конвоем не йшов на допит, не був ні священиком, ні дворянином, ні євреєм, ні ромом, ні буржуазним націоналістом, ні польським офіцером у полоні, ні надто щирим комуністом. Дивом не вмер з голоду, й тіло його не стало спасінням для інших. Не помилився (майже), пишучи біографію. Літак його не розбився — навіть на Корейській війні, де Цілик, мабуть, так нікого й не вбив — але ж був готовий? Його свічки нема у вікні. Тільки на торті — кажу ж, щасливчик. Навіть теща його померла з шиком — у купейному. Навіть на його бісовому городі не виявили жодної кістки. В Східній Європі — це майже, як виграти мільйон в лотерею. Бувай, щасливий старий.

Я йду і все про себе повторю: тут дім, тут дім. Усі історії змішуються із запахом невидимої під асфальтом ріки, й попри все — звідкись лине цей аромат — Ne m'oubliez pas. Оце якість парфумів! До речі, що воно означає французькою? Бо, здається, цим запахом місто промовляє й до мене. А я так напружено повторю подумки команду колишнього свого Господаря — Тут дім! Тут дім! — що здається, всі в місті мають почути, і навіть старий, якого я дуже люблю, — всі мають почути це. І полковник передумає їхати в свою Крайновку.

Дім там, де тебе пам'ятають, — розпорошений, як уламки замерзлих річок над Землею. Я можу зараз сказати «моє місто», та це так само безглуздо, як сказати «моє повітря». Навіть повітря, яке ми вдихаємо, вже було чийсь і ще буде. Навіть я був чийсь псом. Повітря наше, доки воно в нас. Дім наш, доки він в нас. А ми всі завжди в цьому домі — кожен на своїй глибині.

notes

Примітки

1

Canards — з фр. «качки»

2

matters — з англ. «має значення».

3

survivor – з англ. «вцілілий», «той, хто вижив»

4

Cold War – з англ. «холодна війна».